

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

4/2021 • 14€

Historian poliittinen käyttö

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

119. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Ville Kivimäki,
Tuomas Laine-Frigren, Simo Mikkonen,
Tiina Männistö-Funk, Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Maarit Leskelä-
Kärki (vpj), Niklas Jensen-Eriksen, Petri Karonen,
Sari Katajala-Peltomaa, Mikko Puustinen
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkeistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.
Hinnat 2021: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.
Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2020 14 €/kpl.
Painatus: PunaMusta Oy Viksbergintie 2-4, 30300 Forssa

Kannen kuva: Jan Matejkon maalaus ”Konstytucja 3 maja 1791” (3.5.1791 perustuslaki) vuodelta 1891. Puolan ensimmäinen perustuslaki ja sen muisto ovat symboloineet itsenäisyyttä Puolan ollessa jaettuna tai miehitettyinä, ja vuoden 1791 perustuslaki on edelleen tärkeä Puolan kansallismielisessä historiantulkinnassa ja itseymmärryksessä. Lähde: Wikimedia Commons.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen
Historian käyttö **387**

Teemajohdanto

Reima Välimäki, Heta Aali ja Mila Oiva
Historian poliittisesta käytöstä 2000-luvulla **389**

Artikkelit

- ✚ *Kaius Tuori*
Antiikin perintö, ihmisoikeudet ja äärintationalismi – Historiallisten juurten merkitys legitimaationa **394**
- ✚ *Reima Välimäki ja Anna Ristilä*
Muinainen itsenäisyys suomalaisessa historian tutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1920–2020. **406**
- ✚ *Heta Aali, Mila Oiva ja Anna Ristilä*
Suomalainen, ruotsalainen, normanni vai slaavi? – Venäjän perustaja Rurikin alkuperä suomalaisissa ja venäläisissä 2000-luvun verkkokeskusteluissa. **419**
- ✚ *Katalin Miklóssy*
Kulttuuritaistelu muistin hegemoniasta Unkarissa ja Puolassa **432**
- ✚ *Kari Kallioniemi ja Kimi Kärki*
Viihdettä vai valistusta? – Fasistiset ja ääri-konservatiiviset vaihtoehtohistoriat 2010-luvun televisiovihteessä ja uuspopulistisessa ruohonjuuritason politiikassa **445**

Katsaukset

Jan Löfström
Millainen historian opetus tukisi ymmärrystä historian käytöstä paremmin? **457**

Iisa Aaltonen
Kulttuurisen muistin kaanonin rakentumisen jäljillä – Aku Louhimiehen *Tuntematon sotilas* (2017) ja menneisyyspoliittinen puhe **463**

Arviot

- Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo,
Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe – Themes in Medieval and Early Modern History (*Päivi Räisänen-Schröder*) **469**
- Jukka Kokkonen, Rajan rauha – Itäraja ja suojautumisen keinot 1490–1809 (*Kati Parppe*) **470**
- Matti Mieskonen, Kirjallisuuteen kietoutunut käsite – Tulenkantajien historiakuvan rakentuminen 1924–1987 (*Pauli Kettunen*) **472**
- Pekka Visuri ja Eino Murtorinne, Hitlerin ja Stalinin kaupankäynti Suomesta 1939–1940 – Kiista Suomen asemasta Saksan ja Neuvostoliiton vaikutuspiirissä (*Tapio Tervamäki*) **473**
- Risto Uimonen, Hanna Rajalahti ja Ilpo Salonen (toim.), Täällä Lontoo – BBC:n suomalaistointijat idän ja lännen välisessä informaatio-sodassa (*Jukka Kortti*) **475**
- Olli Suominen, Identifying History in Servitude – A Comparative Study on the Teaching of Critical History Thinking in Finland, United States and China (*Jukka Rantala*) **477**

Janne Lahti, The American West and the World –
Transnational and Comparative Perspectives
(*Aleksi Huhta*) 479

Marjut Hjelt, Yliluonnollisen kaunis – Taikoja,
yrttejä ja vanhaa viisautta (*Anna Niiranen*)
481

Tiedemaailma

Pirjo Vuorenpää

Yrityshistoriaseminaarissa puheenvuoroja
arkiston, tilaajan, kirjoittajan ja kustantajan
näkökulmista 483

Abstraktit · Abstracts 485

Historian ystävä

Kari Salmi, Hyvät historian ystävät! 489

Vuosikertahakemisto 491

AVAIMESI MUINAISEN INSTITUUTION HISTORIAAN

TILAA NYT - WWW.PAAVI.FI

Historian käyttö

Historiallinen Aikakauskirja 4/2021 käsittelee historian poliittista käyttöä. Kuten artikkeleista ilmenee, historiasta haetaan vahvistusta vaikka mille nykypäivän hankkeille. Joskus tukena on historian tutkimus, joskus historiaan sijoitetut toiveet ja uskomukset.

Lokakuussa Iso-Britannian pääministeri Boris Johnson veti esiin hellityn historiallisen vertauskohteen: Rooman tuhon. Johnsonin mukaan Rooma tuhoutui, koska sen yli pyyhkäisi hallitsematon maahanmuutto idästä, ja tämän seurauksena koitti pimeä keskiaika.¹ Nykyhetkestä Johnson maalaili samanlaisia tuhon uhkakuvia.

Rooman tuhosta ja sen sadoista selityksistä kiinnostuneet voivat verrata tätä väitettä nykytutkimuksen tulkintoihin lukaisemalla vaikkapa dosentti Maijastiina Kahloksen teoksen *Rooman viimeiset päivät*.² Heitot Rooman tuhosta tai seuranneesta keskiajan pimeydestä³ eivät toki usein tavoittelekaan historiallista tarkkuutta, vaan ylimääräisiä tehoja poliittiseen väittämään.

Joka mainintaa ”keskiaikaisista noitavainoista” (sic!) ei tarvitse rientää korjaamaan punakynällä tai päivitellä tietämättömyydeksi. Sen sijaan tulisi olla valppaana sen suhteen, mitä historiaväitteillä tavoitellaan. Historioitsijoiden on tärkeä osallis-

tua keskusteluun menneisyydestä ja historian käytöstä, koska joku varmasti ottaa tilan haltuunsa, jos tutkijat eivät siihen osallistu.

Oma lukunsa toki on, missä määrin tutkijat saavat äänensä kuuluvin. Olen usein saanut lukea tai kuulla kysymyksen, miksi tutkijat eivät näy enemmän mediassa ja kerro siellä tuloksistaan. Aina kannustan tähän pyrkimään. Mutta toivon lukijoiden uskovan, että on paljon tapauksia, joissa median hiljaisuus ei ole johtunut siitä, etteivätkö historioitsijat olisi koettaneet tuoda sanomaansa esiin niin totisin kuin leikkisinkin äänenpainoin.

Aihe kuin aihe saattaa törmätä torjuntaperusteisiin ”ei sovi mediaprofiiliin, ei sovi ajan-kohtaan, olisi ollut kiinnostava eilen tai viime viikolla, tekijä ei ole kyllin tunnettu, tehtiin jo juttu, metriikka osoittaa, ettei juttuja lueta, aihe on liian tieteellinen tai päinvastoin liian kaupallinen, puuttuu nopeasti saatava vetävä kuva...” Tiedeviestintä on oma lajinsa, jota ei tueta kovin johdonmukaisesti.⁴

Kuitenkin historiantutkimusta ja historiateoksia selvästi yhä luetaan ja palkitaan, ja moni aihe myös saa median huomiota. Historioitsijoilla ei välttämättä ole tarjolla yhtä jännittäviä väitteitä

1. Cop26 failure could mean mass migration and food shortages, says Boris Johnson. *Guardian* 30.10.2021, <https://www.theguardian.com/environment/2021/oct/30/cop26-failure-could-mean-mass-migration-and-food-shortages-says-boris-johnson> (21.11.2021)

2. Maijastiina Kahlos, *Rooman viimeiset päivät*. Otava 2016.

3. Noitavainot ja muutama muu keskiaikaan liitetty ennakkoluulo on puolestaan torjuttu useissa yleistajuisissakin teoksissa, esim. Hannele Klemetilä, *Keskiajan julmuus*. Atena 2008; Jaakko Tahkokallio, *Pimeä aika*. Gaudeamus 2019.

4. Elina Koivisto, Tiedeviestintä on oikeaa työtä, ei tutkijoiden vapaa-ajan harrastus. *Vastuullinen tiede* 4.10.2021, <https://vastuullinentiede.fi/fi/ajankohtaista/tiedeviestinta-oikeaa-tyota-ei-tutkijoiden-vapaa-ajan-harrastus> (21.11.2021).

kuin niillä, jotka suosivat vahvoja vertauskuvia tai salaliittoteorioita.⁵ Toisaalta totuus voi olla välillä ihmeellisempääkin kuin moneen kertaan kalutut kuvitelmat menneisyydestä.

Näillä sanoilla kiitän niin kirjoittajia, toimittajia, yhteistyökumppaneita kuin kaikkia lukijoitakin yhteistyöstä ja toivotan kaikkea hyvää uudelle vuodelle 2022!

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

5. Sirpa Aalto & Harri Hihnala, "Saagat tuntevat Suomen kuninkaat". Pseudohistoriallisesta kirjoittelusta Suomen muinaisuudesta. *J@rgonia* 29 (2017), <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfi-fe201707057647.pdf> (21.11.2021).

HISTORiantutkimuksen Päivät

**Kuudennet valtakunnalliset Historiantutkimuksen päivät
järjestetään Tampereella 20.10.–22.10.2022 (to–la)**

Päivien ohjelmassa on kutsuttujen esitelmien lisäksi työryhmiä sekä vapaamuotoisempaa ohjelmaa. Konferenssin pääpuhujat ovat Maria Ågren, Christopher Otter, Pertti Haapala ja Linda Gale Jones.

Järjestäjät toivovat (erityisesti) **ehdotuksia työryhmiksi**, joiden kesto on puolitoista tuntia (kolme esitelmää ja keskustelu mahdollisine kommentaattoreineen). Ehdotukseen tulee sisältyä kokonaisotsikko, lyhyt abstrakti, osallistujat, sekä esityksistä vähintään otsikot (yhteensä maksimissaan 3000 merkkiä). Ehdottaja toimii ryhmän puheenjohtajana tai nimeää puheenjohtajan.

Konferenssi ottaa vastaan myös **ehdotuksia yksittäisistä esitelmistä**, joista järjestäjät muodostavat työryhmiä. Tällöinkin ehdotukseen tulee liittää lyhyt abstrakti (maksimissaan 2000 merkkiä).

Ehdotuksia voi tehdä niin suomen, ruotsin kuin englannin kielellä. Abstrakteissa on esiteltävä tutkimuskysymys, -konteksti ja lähdeaineisto. Abstrakteihin tulee merkitä myös esittäjän/esittäjien nimi ja yhteystiedot. Ehdotuksia otetaan vastaan konferenssin internet-sivun kautta 31.1.2022 asti.

Lisätietoja: <https://events.tuni.fi/hitu2022/>

Reima Välimäki, Heta Aali ja Mila Oiva

Historian poliittisesta käytöstä 2000-luvulla

Historia ei ole tutkijoiden, opettajien ja museoiden sekä arkistojen asiantuntijoiden yksityisomaisuutta. Menneisyyttä muistellaan, selitetään ja käytetään yksityisessä ja julkisessa piirissä. Historiantutkimuksen tuloksia tulkitaan ja käytetään niin paikallisidentiteetin kuin fiktion raaka-aineena.¹ Jotkut historian käytön tavat kuitenkin erottuvat muista suhteessaan tähän päivään ja yhteiskuntaan: historialla oikeutetaan tai selitetään tietynlaista politiikkaa nykyhetkessä. Pertti Grönholm ja Heino Nyssönen ovat määrittäneet historian poliittiseksi ulottuvuudeksi poliittisten toimien rationalisoinnin, yhteiskunnallisten puutteiden osoittamisen ja valtajärjestelmien ja vallankäytön legitimoinnin historiaan vetoamalla. Historian poliittisesta käytöstä tulee useimmille ensimmäisenä mieleen totalitarististen järjestelmien historiapolitiikka, mutta hienovaraisemmat historian käytön tavat kuuluvat myös läntisiin demokratioihin.² Viime vuosina historian tulkintojen rooli yhteiskuntien sisäisiin ja niiden välisiin suhteisiin vaikuttavana tekijänä on huomattu yhä selkeämmin. Esimerkiksi vuonna 2015 perustettu *Historioitsijat ilman rajoja*³ on yhdistys, jonka tarkoituksena on lisätä tietoisuutta historian eri tulkinnoista ja niiden vaikutuksesta yhteiskuntaan ja politiikkaan ruohonjuuritasolta aina kansainväliseen politiikkaan asti.

Historian poliittinen käyttö on läheinen ja joskus täysin rinnakkainen käsite historiapolitiikalle. Historian käyttö, eli historiaan vetoaminen toiminnan tai väitteiden oikeuttajana tai maailmankuvan jäsentäjänä, on käsitteenä vakiintunut suomalaisen tutkimukseen viimeisen parin vuosikymmenen aikana, joskin usein puutteellisesti määriteltynä. Systemaattista historian käytön käsitteen ja sen ulottuvuuksien määrittelyä ovat esittäneet äskettäin Grönholm ja Nyssönen yllä mainitussa artikkelissaan.⁴ Jo tätä aiemmin Pilvi Torsti on typologisoinut historiapolitiikkaa ja historian poliittista käyttöä, joita hän käyttää toistensa synonyymeina. Saksalaisperäinen historiapolitiikka (*Geschichtspolitik*) on alun perin merkinnyt menneisyyden hallintaa, jonka avulla saksalaiset historioitsijat olivat pyrkineet selittämään Kolmannen valtakunnan ja holokaustin poikkeuksena Saksan ”normaalista” historiasta. Sittemmin käsite on laajentunut kattamaan kaikkea jollakin tavalla intentionaalista toimintaa, jossa historiaa käytetään poliittisten päämäärien saavuttamiseen. Torstin historian poliittisen käytön ilmenemismuotojen typologia pitääkin sisällään ne areenat, joita myös tämän teemanumeron artikkelit tarkastelevat: koulun historianopetus, julkinen historiakulttuuri, historiaa koskevat julkaisut mukaan lukien populaarikulttuuri ja verkkokeskustelut, juridisten toimijoiden, kuten

1. Historian käytön, arkipäivän historian ja historiakulttuurin eri muodoista ks. esim. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, 2000; Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. SKS 2001.

2. Pertti Grönholm & Heino Nyssönen, *Historian käyttö ennen ja nyt. Faktana ja fiktiona*. *Kosmopolis* 3 (2019), 21.

3. *Historioitsijat ilman rajoja* ry:n verkkosivu <https://historianswithoutborders.fi/> (8.11.2021).

4. Grönholm & Nyssönen 2019, erit. 7–9.

hallitusten ja järjestöjen päätökset, yhteiskunnallisten tahojen puheet ja kommentit sekä historiaan kohdistuvat erityistutkimukset, seminaarit ja konferenssit.⁵

Historiapoliittikan ja historian poliittisen käytön välille ei siis välttämättä ole syytä vetää selkeää rajaa. Monella tapaa kyse on päällekkäisistä ilmiöistä, ja niillä voi tarkoittaa samaa asiaa. Historian käytön järjestelmällisyydessä, tarkoituksellisuudessa ja käyttäjien vaikutusvallassa on kuitenkin eroja. Niinpä hahmotamme historian poliittisen käytön historiapolitiikkaa laajempänä käsitteenä, joka pitää sisällään esimerkiksi historiaa hyödyntävät verkkokeskustelut kansallisesta identiteetistä. Näissä ei välttämättä ole konkreettista poliittista päämäärää, mutta historian poliittinen ulottuvuus on kiistatta läsnä. Historiapoliittikka taas viittaa ensisijaisesti tarkoitukselliseen menneisyyden käyttöön ja hallintaan, jota harjoittavat vakiintuneet toimijat, kuten puolueet, valtion virastot ja järjestöt.⁶ Tällöin historiapolitiikka luonnollisesti on yksi historian käytön muoto.

Kiinnostus historian käyttöön heijastelee muutosta historioitsijoiden suhteessa omaan tieteenalaansa ja ympäröivään yhteiskuntaan.⁷ Historia on demokratisoitunut, siitä kiistelevät yhä laajemmat kansalaispiirit ja se on politisoitunut uudella tavalla kylmän sodan jälkeisessä kansainvälisessä yhteisössä.⁸ Historian käyttöä on tutkittu muun muassa parlamenttivaalien poliittisissa kamppailuissa,⁹ historiatieteen suhteessa populaarimpaan historiatietoisuuden ja menneisyyden käytön tapoihin,¹⁰ osana historian opetuksen ja historiallisen ajattelun kehittymistä,¹¹ historian käyttönä ja väärinkäyttönä¹² ja julkisia monumentteja koskevissa historiakiistoissa.¹³

Historian käyttö implikoi jotakuta, joka käyttää historiaa. Vaikka tuskin kukaan enää 2020-luvulla väittää, että historian tutkimus tapahtuu erillään muusta yhteiskunnasta, käytännössä historian käytön tutkimuksia yhdistää se, että tutkitaan pelkän historiografian lisäksi muita toimijoita. Historian käyttöön osallistuu siis jokin muu taho akateemisten tutkijoiden lisäksi. Näin on myös tämän teemanumeron artikkeleissa: historiaa käyttävät puolueet, poliitikot ja ruohonjuuritason aktivistit, poliittisten liikkeiden ideologit, journalistit, taiteilijat ja anonyymit verkkokeskustelijat. Akateemisten tutkijoiden rooli vaihtelee: jotkut ovat aktiivisesti järjestelmän palveluksessa menneisyyttä hallinnoimassa, toisten tutkimus kaapataan aivan toisiin yhteyksiin kuin se alun perin on tarkoitettu.

Teemanumeron tausta

Käsillä oleva numero lähestyy historian poliittista käyttöä empiiristen tapaustutkimusten kautta. Teemanumeron artikkelit ovat valikoituneet avoimen kirjoituskutsun ja *Historiallisen Aikakauskirjan* tavanomaisen arviointiprosessin kautta. Tällainen teemanumero ei voi olla tyhjentävä esitys aihepiiristä, vaan pikemminkin sen artikkelit ovat esimerkkejä suomalaisten historiantutkijoiden tuoreesta, historian poliittista käyttöä koskevasta tutkimuksesta. Numeron vertaisarvioidut artikkelit edustavat kahdessakin merkityksessä hyvin ajankohtaista tutkimusta. Ensinnäkin, useimmat perustuvat kirjoittajiensa käynnissä oleviin tutkimushankkeisiin. Toiseksi, artikkelit kommentoivat historiantutkimukselle poikkeuksellisesti prosesseja ja ilmiötä, jotka ovat hyvin tuoreita tai vielä käynnissä. Maantieteellisesti numero kattaa Suomen, Venäjän, Unkarin, Puolan, Yhdysvallat

5. Pilvi Torsti, Historiapoliittikkaa tutkimaan. Historian poliittisen käytön typologian kehittäjä. *Kasvatus & Aika* 2:2 (2008), 61–71.
6. Myös Grönholm & Nyssönen 2019, 12, implikoivat tällaista jakoa, joskaan he eivät tee täysin selväksi, miten määrittelevät historiapolitiikan suhteessa historian poliittiseen käyttöön.
7. Ks. esim. Jorma Kalela, *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan 2012, 2–4.
8. Grönholm & Nyssönen 2019, 8.
9. Ranya ElRamly, Historiankäyttö Kroatian parlamenttivaaleissa. Tapaus Cetverored. Teoksessa Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. SKS 2001, 50–62.
10. Kalle Pihlainen, Historia, historiatietoisuus ja menneisyyden käyttö. *Kasvatus & Aika* 5:3 (2011), 5–17.
11. Jukka Rantala & Sirkka Ahonen, *Ajan merkit. Historian käyttö ja opetus*. Gaudeamus 2015.
12. Antti Blåfield (toim.) *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Siltala 2016.
13. Pilvi Torsti, Why Do History Politics Matter? The Case of the Estonian Bronze Soldier. Teoksessa Juhana Aunesluoma & Pauli Kettunen (toim.) *The Cold War and the Politics of History*. Helsingin yliopisto & Edita 2008, 19–35; Pertti Grönholm, Muistomerkkejä ja kolaroivia kertomuksia. Vuoden 2007 pronssisoturikiista ja yhteisöjen kulttuuriset työkalut. Teoksessa Pertti Grönholm ja Anna Sivula (toim.) *Medeasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Turun Historiallinen Yhdistys 2010, 82–109.

sekä yleisesti koko läntisessä kulttuuripiirissä käynnissä olevia keskusteluja. Artikkelit käsittelevät kriittisen ihmisoikeushistorian käyttöä ihmisoikeuksien kyseenalaistamisessa, internetin näennäishistorioiden historiografisia ja historia-kulttuurisia juuria, populaatiogenetiikan käyttöä historiallisen henkilön alkuperää ja etnisyyttä koskevista väittelyistä, kulttuuritaistelua muistin hegemoniasta Itä-Euroopassa ja populaarikulttuurin vaihtoehtoistorioita ja niiden hyödyntämistä ruohonjuuritason liikkeissä. Katsausartikkelit laajentavat pohdintaa historian käytön ja historian opetuksen suhteeseen sekä *Tuntemattoman sotilaan* asemaan kulttuurisen muistin kaanonissa.

Teemanumerossa on rajattu pois yksi selkeä kokonaisuus, jossa historian poliittinen käyttö on läsnä: kolonialismi ja dekolonisointiprojekti. Tälle teemalle on omistettu *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero 4/2020, ja keskustelua on jatkettu myös kuluvan vuoden numeroissa.¹⁴ Vaikka kolonialismin teema liittyy kiinteästi historian poliittiseen käyttöön, tuntui perustellulta keskittyä tässä numerossa muihin viime vuosina esillä olleisiin historiakiistoihin ja historian poliittisen käytön muotoihin.

Ajatus teemanumerosta syntyi numeron toimittajien tutkimusprojektista ”Muinaiset kunin-gaskunnat ja Venäjän perustajat: pseudohistoria ja historiapolitiikka 2000-luvun Suomessa” (2019–2022). Tutkimushankkeessa tutkitaan Suomen ja sen lähialueiden varhaishistoriaa ja keskiaikaa koskevaa näennäishistoriaa ja sen poliittista käyttöä. Hankkeen keskusteluissa heräsi tarve käsitellä historian poliittista käyttöä laajemmalla maantieteellisellä alueella ja sen eri muodoissa, ja ehdotimme teemanumeroa *Historialliselle Aikakauskirjalle*. Kiitämme aikakauskirjan päätoimittajaa ja toimituskuntaa teemanumeron hyväksy-

misestä sekä Emil Aaltosen säätiötä toimitustyön mahdollistaneesta taloudellisesta tuesta.

Teemanumeron taustalla olevan projektin vuoksi näennäishistoria on teksteissä vahvasti läsnä. Kirjoittajista Aali, Oiva, Ristilä ja Välimäki jakavat seuraavan näennäishistorian määritelmän: näennäis- eli pseudohistoria on osa laajempaa näennäistieteen kenttää, eli esityksiä, jotka väittävät olevansa tiedettä olematta sitä. Näennäistiede toisin sanoen väittää esittävänsä tieteellisiä totuuksia ja jossain määrin jäljittelee tieteellistä esittämistapaa, mutta ei noudata yleisesti hyväksytyjä menetelmiä ja tieteellisiä käytäntöjä. Usein näennäistieteelliset esitykset jättävät huomiotta ajantasaisen tutkimuksen tai suorastaan halveksivat sitä. Näennäistiede väittää sisältävänsä luotettavinta mahdollista tietoa, jotakin, josta se väittää viranomaisten ja akateemisten tutkijoiden vaikenavan.¹⁵

Näennäishistoria pitää tyypillisesti sisällään salaliittomaisia väitteitä, ja sen kohteena ovat aiheet, jotka – mikäli ne olisivat totta – muuttaisivat käsityksemme historian kulusta. Näennäishistorian kohteena ovat esimerkiksi kadonneet kansat ja mantereet, muinaisten sivilisaatioiden selittämätön teknologia tai meidän tapauksesamme oman kulttuurin kuviteltu muinainen kulta-aika, jonka todellinen historia väitetään yhteiskuntaa korruptoivien voimien salaamaksi. Kaukaista menneisyyttä käsittelevä näennäishistoria on usein myös näennäisarkeologiaa.¹⁶ Käsittelemisämme tapauksissa näennäishistorialla on selvä poliittinen ja kansallista, jopa rodullista identiteettiä koskeva ulottuvuus. Näennäishistoriasta kirjoittaessa on kuitenkin syytä olla varovainen, jottei uusia, radikaaleja teorioita heti leimattaisi näennäistieteeksi, kuten tieteenfilosofi Inkeri Koskinen on huomauttanut.¹⁷ Tarinat Suomen muinaisista kuninkaista tai slaavilaisista

14. Aarne Mattila, Kolonialismi ja Suomi. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1 (2021), 113–114; Alex Snellman, Kolonialismikeskustelun häivytykset ristiriidat ja liberaalidemokratian tulevaisuus. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:3 (2021), 361–365.

15. Douglas Allchin, Pseudohistory and Pseudoscience. *Science & Education* 13:3 (2004), 179–195; Sven Ove Hansson, Defining Pseudoscience and Science. Teoksessa Massimo Pigliucci & Maarten Boudry (toim.) *Philosophy of Pseudoscience. Reconsidering the Demarcation Problem*. University of Chicago Press 2013, 61–77; Sven Ove Hansson, Science and Pseudo-Science. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University 2017, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/pseudo-science/> (20.6.2021); Inkeri Koskinen, *Villin Suomen historia. Välimeren Väinämöisestä Äijäkupittaan pyramideihin*. Tammi 2015, 22.

16. Ks. Ronald H. Fritze, *Invented Knowledge. False History, Fake Science and Pseudo-Religions*. Chicago University Press 2009, 16; Garrett G. Fagan, Diagnosing Pseudoarchaeology. Teoksessa Garrett G. Fagan (toim.) *Archaeological Fantasies. How Pseudoarchaeology Misrepresents the Past and Misleads the Public*. Routledge 2006, 34.

17. Koskinen 2015, 233.

imperiumeista ovat kuitenkin moneen kertaan kumottuja ja perättömäksi todettuja, kiistatta näennäishistorian ja -arkeologian kenttään kuuluvia.

Numeron artikkelit

Teemanumeron ensimmäinen artikkeli on Kaius Tuorin ”Antiikin perintö, ihmisoikeudet ja ääri-nationalismi: Historiallisten juurten merkitys legitimaationa”. Tuori käsittelee ihmisoikeushistorian käyttöä äärioikeiston universaaleihin ihmisoikeuksiin kohdistaman kritiikin älyllisenä perustana. Ihmisoikeuksien historiaa alettiin tarkastella uudelleen 1990-luvulla, jolloin tutkijat alkoivat kyseenalaistaa tarinaa ihmisoikeuksien voittokulusta antiikista Ranskan vallankumouksen kautta YK:n ihmisoikeusjärjestelmään. Kritiikin tarkoituksena oli myös osoittaa ihmisoikeudet perustaltaan länsimaisena, jopa konservatiivisena projektina. 2000-luvulla tämä akateeminen kritiikki on saanut yllättävän yleisön Euroopan ulkopuolelta tulevaa maahanmuuttoa vastustavien oikeistopopulistien parissa, sillä ihmisoikeudet voidaan sen avulla esittää ennen kaikkea eurooppalaisina arvoina ja maahanmuuttajat kykenemättöminä niiden kunnioittamiseen. Tuorin artikkeli osoittaa hyvin, kuinka historian käyttö voi tavoitella päinvastaisia asioita kuin sitä inspiroiva tutkimus: länsimaiden erityisaseman purkamisen sijaan sen pönkittämistä.

Reima Välimäki ja Anna Ristilä tarkastelevat artikkelissaan ”Muinainen itsenäisyys suomalaisessa historian tutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1920–2020” suomalaisen historiakulttuurin muutoksia sadan vuoden aikana. Analyysin kohteena on erityisesti 1900-luvun alkupuolella historian kirjoituksessa ja historian popularisoinnissa muotoiltu ajatus Suomen muinaisesta itsenäisyydestä ja sen päättymisen ajankohdasta eli ristiretkistä ja Suomen alueen liittämisestä Ruotsin kuningaskuntaan. Kirjoittajat osoittavat, kuinka jotkut 1900-luvun alun historian tutkimuksessa ja suurelle yleisölle suunnatuissa Suomen rautakautta ja varhaiskeskiaikaa koskevissa teoksissa muotoillut käsitykset ovat palanneet vuosikymmenten hiljaiselon jälkeen takaisin muotoaan muuttaneina, tällä kertaa osana verkossa käytäviä näennäishistoriallisia keskusteluja. Artikkelit osoittaa, etteivät uudet historian poliittisen käytön muodot synny tyhjiössä, vaan

ne hyödyntävät kansallista historiakulttuuria ja kulttuurista muistia.

Kansakuntia ja niiden alkuperää koskevien keskustelujen pitkä perintö näkyy myös Heta Aalin, Mila Oivan ja Anna Ristilän artikkelissa ”Suomalainen, ruotsalainen, normanni vai slaavi? Venäjän perustaja Rurikin alkuperä suomalaisissa ja venäläisissä 2000-luvun verkkokeskusteluissa.” Väittely legendaarisen prinssi Rurikin historiallisuudesta ja alkuperästä on jatkunut 1700-luvulta saakka, mutta 2000-luvulla mukaan ovat tulleet geenitestit ja -tutkimus. Venäjällä alkoi vuonna 2006 projekti, jossa on pyritty selvittämään Rurikin isälinjaa tutkimalla hänen oletettuja jälkeläisiään. Verkkokeskusteluissa geenitestien oletetaan antavan eksakteja vastauksia yksilöiden ja etnisten ryhmien perimästä ja alkuperästä, vaikka tulosten tulkinnassa on paljon epävarmuuksia. Rurikin oletettujen jälkeläisten perimän perusteella hänen on yhtäältä ajateltu olleen perimätiedon mukaisesti Ruotsista, toisaalta varsinkin suomalaiset keskustelijat ovat nähneet tulokset todisteena Rurikin suomalaisuudesta. Artikkelit osoittaa, kuinka uusien luonnontieteellisten menetelmien tulosten tulkinta sovitetaan 1800-luvulta periytyviin käsityksiin kansakunnasta, identiteetistä ja etnisyydestä.

Katalin Miklóssy kirjoittaa artikkelissaan ”Kulttuuritaistelu muistin hegemoniasta Unkarissa ja Puolassa” muistiorganisaatioiden järjestelmällisestä valjastamisesta halutun menneisyyden tulkinnan ajamiseen. Miklóssy tarkastelee kuinka puolalaisesta Kansallisen muistin instituutista ja unkarilaisesta Kesken ja itäisen Euroopan historian ja yhteiskunnan tutkimuksen säätiöstä on tehty keskeisiä tekijöitä Puolan Laki- ja oikeudenmukaisuuspuolueen ja Unkarin Fidesz-puolueen harjoittamassa kulttuurisodassa kansallismielisiä arvoja loukkaavina pidettyjä historian tulkintoja vastaan. Miklóssyn käsittelemät Unkari ja Puola ovat esimerkkejä määrätietoisesta, valtaapitävien puolueiden arvoja tukevasta historiapolitiikasta ja menneisyyden hallinnasta. Suomalaisessa mediassa on kirjoitettu muun muassa Puolan huolestuttavasta oikeusvaltiokehityksestä ja Viktor Orbanin Fidesz-puolueen itsevaltaisista otteista. Miklóssy kiinnittää huomion siihen, että Unkarissa ja Puolassa on käynnissä myös perustavanlaatuisen, kulttuurielämän taustalla olevien instituutioiden muutokseen pyrkivä projekti.

Kimi Kärki ja Kari Kallioniemi tarkastelevat artikkelissaan ”Viihdettä vai valistusta? Fasistiset ja äärikonservatiiviset vaihtoehtohistoriat 2010-luvun televisioviitteessä ja uuspopulistisessa ruohonjuuritason politiikassa” neljää fasismien eri muodoissa tarkastelevaa vaihtoehtohistoriallista televisiosarjaa. Kirjoittajat keskittyvät erityisesti analysoimaan sarjojen vaikutushistoriallista kontekstia, audiovisuaalista estetiikkaa, historiakulttuurista dynamiikkaa sekä niiden vaihtoehtohistoriallisten spekulatioiden näkymistä niin uuspopulististen kuin kansalaisoikeus- ja identiteettipoliitiikkaan kiinnittyvien ryhmittymien toiminnassa. Populaarikulttuuri ei näyttäydy näin itsenäisenä viihteen sfäärinä, vaan se vaikuttaa 2010- ja 2020-luvulla poliittisten liikkeiden käyttämiin keinoihin. Kärjen ja Kallionien artikkeli osoittaa yllättävän rajapinnan kaupallisen viihteen ja ruohonjuuritason poliittisen aktivismin välillä.

Vertaisarvioitujen artikkelien lisäksi kaksi katusausartikkelia täydentävät numeron kokonaisuuden. Jan Löfström vie keskustelun luokkahuoneeseen ja pohtii, millainen historian opetus tukisi parhaiten ymmärrystä historian käytöstä. Iisa Aaltonen puolestaan tarttuu *Tuntemattoman Sotilaan* viimeisimpään tulemiseen ja käsittelee menneisyyspoliittista puhetta Aku Louhimiehen vuoden 2017 filmatisoinnin vastaanotossa.

Kuten teemanumero osoittaa, historian poliittinen käyttö pitää sisällään laajan kirjon toimijoita ja historian käytön tapoja, ja historiaa käyttävät niin demokraattiset kuin itsevaltaiset poliittiset liikkeet, sekä oikeisto että vasemmisto.

Tässä numerossa olemme pyrkineet välttämään normatiivista erottelua historian käyttöön ja väärinkäyttöön, vaikka jonkinasteinen historian vääristely tai vähintään valikointi usein kuuluu historian poliittiseen käyttöön. On kuitenkin selvää, että toiset historian poliittiset ulottuvuudet ovat vahingollisempia kuin toiset. Historian käyttö ihmisryhmien väliseen vihanlietsontaan on yhteiskunnalle haitallisempaa kuin syrjityn vähemmistön emansipatorinen historian käyttö. Erityisen huolestuttavaa on, kun autoritääriset voimat ottavat yhteiskunnasta tiukempaa otetta ja kirjoittavat historiaa uudelleen. Tätä numeroa viimeisteltäessä Kiinan kommunistinen puolue on hyväksymässä uutta tulkintaa puolueen satavuotisesta historiasta. Uudelleen kirjoitetun historian odotetaan oikeuttavan ja tukevan Kiinan johtajan Xi Jinpingin valtaa ja tulevia päätöksiä.¹⁸ Tämän ja vastaavien ajankohtaisten päätösten vaikutusten arviointi jää tulevien vuosien tehtäväksi.

Dosentti **Reima Välimäki** työskentelee tutkijatohtorina Turun yliopiston ihmistieteiden tutkijakollegiumissa TIAS:issa. **Sähköposti:** rsmval@utu.fi

FT **Heta Aali** on kulttuurihistorian tutkija Turun yliopistosta. **Sähköposti:** htaali@utu.fi

FT **Mila Oiva** työskentelee tutkijatohtorina CUDAN Open Labissa Tallinnan yliopistossa. **Sähköposti:** milaoiva@tlu.ee

18. Mari Manninen, Kiinassa päätetään tällä viikolla historiasta – ja uusi menneisyys paaluttaa pitkälle maan tulevaisuuden. *Helsingin Sanomat* 8.11.2021, <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000008388466.html> (9.11.2021).

Kaius Tuori

Antiikin perintö, ihmisoikeudet ja äärinationalismi

Historiallisten juurten merkitys legitimaationa

Ihmisoikeusasioiden uutisointi on viime vuosina ollut hämmentävää. Iso-Britannia, ihmisoikeuksien pitkäaikainen edistäjä, uhkailee eroavansa Euroopan ihmisoikeussopimuksesta ja populistit ympäri maailmaa kiivailevat ihmisoikeuksia vastaan.

Tämän artikkelin tavoitteena on analysoida, kuinka ihmisoikeuksien kriittisen historian (englanniksi puhutaan kokonaisuudesta *critical human rights studies*) uusi nousu löysi vastaanot-tavaisen yleisön äärinationalistisesta oikeistosta ja kuinka se loi puolestaan älyllisen perustan viimeaikaiselle ihmisoikeuksien vastustukselle. Samalla seurataan, kuinka ajatus ihmisoikeuksien länsimaisuudesta on otettu merkiksi siitä, että antiikista alkanut sivistyksen jatkumo muodostaa suljetun yhteisön, jonka arvoihin, kuten ihmisoikeuksiin, eivät muukalaiset pysty sopeutumaan.

Murrosvaiheiden eräs kiehtova taipumus on herättää kiinnostusta historiaan. Tällöin etsitään erityisesti nykypäivän näkökulmasta merkittäviä esimerkkejä. Yksi huomattava tällainen historian uusiokäytön episodi seurasi 2000-luvulla alkaneen ihmisoikeuksien historian uudelleenkirjoituksen seurauksena. Vaikka kriittinen ihmisoikeushistoria oli pyrkinyt osoittamaan ihmisoikeuksien relatiivisuuden korjattavana

puutteena, äärioikeisto tulkitsi tämän merkiksi länsimaiden erityislaatuisuudesta ja toisten läh-tökohtaisesta kyvyttömyydestä niiden kunnioitukseen.

Lynn Huntin *Inventing Human Rights* (2007) ja Samuel Moynin *Last Utopia* (2010) merkitsivät uutta käännettä ihmisoikeuksien historiankirjoituksessa, joka oli kasvanut räjähdysmäisesti ihmisoikeuksien yleisen merkityksen kanssa 1990-luvulta lähtien. Tämä uudenlainen historiantkirjoitus kritisoi niin sanottua oppikirjanaratiivia ihmisoikeuksien suoraviivaisesta historiasta, ihmisoikeuksien voittokulusta alkaen antiikin filosofiasta Ranskan vallankumoukseen ja siitä toisen maailmansodan jälkeiseen YK:n ihmisoikeusjärjestelmän perustamiseen. Yhtäältä ihmisoikeushistoria on etsinyt varhaisimpia esimerkkejä kreikkalaisesta filosofiasta ja roomalaisesta oikeudesta, toisaalta se on tuonut esiin ihmisoikeusjulistusten ja muiden varhaisten tekstien sotkuista syntyhistoriaa. Lisäksi tutkijat ovat valottaneet ihmisoikeuksien historiallista universaaliutta ja sidonnaisuutta politiikkaan sekä niiden partikulaarisuutta. On väitetty että ihmisoikeudet keksittiin jo muinaisessa Mesopotamiassa, mutta myös että ne olisivat syntyneet vasta 1990-luvulla, jos silloinkaan.¹ Tasatahtia tämän historiallisen kaaren leviämisen kanssa on

1. Ks. Stefan-Ludwig Hoffmann, Human Rights and History. *Past & Present* 232:1 (2016), 279–310.

yleistynyt ihmisoikeuksien länsimaisuuden kritiikki, johon sopivat esimerkiksi Marco Durantin teos Euroopan ihmisoikeussopimuksesta konservatiivien, kuten Winston Churchillin projektina.²

Samalla tarina on saanut yllättävän kääntein: konservatiiviset kommentaattorit tarttuivat hana-kasti ajatukseen ihmisoikeuksien kulttuurisidon-naisuudesta ja antiikin ajoista juontuvasta länsimaisuudesta. Etenkin vuoden 2015 pakolaiskriisin aikana ja jälkeen, muukalaisvihamieliset ryhmät ja poliitikot näkivät maahanmuuton ongelmat osoituksena siitä, että ihmisoikeudet olivat länsimainen saavutus. Samalla he väittivät, että muukalaiset olivat kulttuurillisesti kykenemättömiä länsimaisten ihmisoikeuksien kunnioitukseen. Ihmisoikeuksien juuret antiikin maailmassa olivat todiste niiden kulttuurisidonnaisuudesta ja eräänlainen sijainnäyttämö tämän kulttuurillisen piirin rajankäynnille. Ihmisoikeuksien universaalisuuden sijasta heräteltiin fasismin aatehistoriasta löytyneitä käsitteitä työn ja työläisten kunnian ihmisoikeuksien korvaajina sekä ajatuksia nimenomaan eurooppalaisista ihmisoikeuksista. Sekä poliittiselta oikealta että vasemmalta tuleva kritiikki saakin kysymään, ovatko ihmisoikeudet oman menestyksensä uhri?³

Artikkelissa nostan esiin paitsi tätä ihmis-oikeushistorian poliittista käyttöä ja vaikeasti ennakoitavia käänteitä, myös siihen sisältyviä taustaoletuksia yhteisöstä ja sen arvoista sekä identiteetistä ja kuulumisesta. Erityisesti yhteisön juurien merkitys, ajatus antiikista lähtien seurattavista yhteisön ja sen arvojen perustasta, näkyy tässä keskustelussa merkinä siitä kuinka yhteisön ulkopuolisten sopeutumattomuus tulkitaan ylihistorialliseksi ja muuttumattomaksi faktaksi. Ihmisoikeudet ja niiden kunnioitus tai sen puute ovat merkkejä yhteisön jakamasta arvoperustasta. Näin ollen puuttuva yhteys antiikin sivistyksen jatkumoon tarkoittaisi, että ulkopuoliset ovat lähtökohtaisesti kykenemättömiä arvojen ja siten myös ihmisoikeuksien omaksumiseen.

Ihmisoikeuskeskustelussa ajatus juurista ja yhteisöstä koskettaa myös ihmisoikeuksien ympärillä vallitsevaa epämääräisyyttä siitä, mitä ihmisoikeudet itse asiassa ovat. Ne ovat samanlaisesti sitovia normeja, joita takaavat kansainväliset sopimukset, mutta myös poliittisia tavoitteita ja argumentteja sekä eettisiä periaatteita. Voidaan jopa sanoa, että ihmisoikeudet ovat toisille eräänlaisia uskonkappaleita.⁴

Tarkoitukseni on etsiä samankaltaisuuksia ja narratiivisia paralleleleja ihmisoikeuskritiikistä ja sitä kautta pureutua siihen, miten ihmisoikeuksien perusominaisuus, niiden universaalius, kiistetään kerronnassa. Sen myötä tuon esiin myös relatiivisen luonnonoikeuden kaltaisia käsitteitä, joilla on monitahoinen vaikutus Euroopan historian murroskohdissa, ja jotka voivat selittää äärinationalismille tyypillistä ihmisoikeuksien omimista. Artikkelissa vastaan seuraaviin kysymyksiin: Kuinka ihmisoikeushistoriankirjoitus ja ihmisoikeuksien kritiikki loivat käsityksen ihmisoikeuksien länsimaisuudesta? Miten äärioikeiston toimijat samaan aikaan kehittivät oman käsityksensä ihmisoikeuksista ja niiden länsimaisuudesta ulossulkevana piirteenä? Kuinka syntyi ajatus ihmisoikeuksien kuulumisesta nimenomaan tälle historialliselle, antiikista juurensa juontavalle yhteisölle ja kuinka sillä perusteltiin asioita, jotka itsessään ovat perustaltaan ihmisoikeuksien vastaisia?

Artikkelin lähteenä ovat ihmisoikeuden historiankirjoitus sekä ihmisoikeuksia kommentoiva kirjallisuus niin vakavammassa poliittisessa kirjallisuudessa kuin äärioikeiston kirjoittelussa. On tietysti oma kysymyksensä, miten oikeisto saati sitten äärioikeisto määritellään, ottaen huomioon käsitteen negatiivinen painolasti. Laita- tai äärioikeisto⁵ ei edes Suomessa saati sitten Euroopassa muodosta yhtenäistä ryhmää, vaan eri liikkeillä on erilaiset painotukset ja historiallisesti ymmärrettävät oppirakennelmsa.⁶ Tässä kirjoituksessa laita- ja äärioikeistolaisen retoriikan

2. Johdannossa mainittuihin teoksiin ja kehityskulkuihin viitataan myöhemmissä luvuissa.

3. Ihmisoikeuskritiikistä ja historiankirjoituksesta, Malcolm Langford, *Critique of Human Rights. Annual Review of Law and Social Science* 14 (2018), 69–89.

4. Tämä monimuotoisuus näkyy hyvin jopa oppikirjatasolla, ks. esim. Andrew Chapham, *Human Rights. A Very Short Introduction*. Oxford University Press 2015.

5. Koko perinteinen oikeisto–vasemmisto–akseli on menettänyt merkitystään, mutta käytän siitä huolimatta termiä oikeisto. Ero laita-oikeiston ja äärioikeiston välillä on häilyvä, mutta ymmärrän sen siten että laita-oikeisto lähtökohtaisesti hyväksyy parlamentarismia ja vapaan yhteiskunnan perusteet, kun taas äärioikeisto ei. Molemmat saattavat kuitenkin toimia parlamentaarisisissa puolueissa.

6. Suomalaisesta äärioikeistosta viimeisin kattava esitys on Daniel Sallamaa, *Ulkoparlamentaarinen äärioikeistoliikkeitä*

lähteinä on pidetty eri populistiryhmittymien edustajien kirjoituksia, kuten esimerkiksi perussuomalaisten poliitikkojen tekstejä sekä laita- ja äärioikeiston aktiivien verkkojulkaisuja. Puolueenahan Perussuomalaiset on lähtökohtaisesti sitoutunut ihmisoikeuksiin, ainakin Suomessa ja suomalaisille, vaikka yksittäisten henkilöiden mielipiteet saattavatkin tästä poiketa.⁷ Kotimaisissa keskusteluissa on havaittavissa jonkinlainen kahtalaisuus puolustettavien vapausoikeuksien ja muiden ihmisoikeuksien, kuten sosiaalisten oikeuksien välillä, mikä heijastelee ihmisoikeuksien syntyhistoriaa mutta vielä enemmän niiden poliittista käyttöä. Esimerkiksi perussuomalainen vaikuttaja Aleks Hernesniemi kirjoittaa, kuinka ihmisoikeuskeskustelussa on unohdettu niiden perimmäinen tarkoitus, yksilön suoja valtiota vastaan.⁸ Julkisesti toimivien poliittisten ryhmittymien lisäksi kirjoituksessa viitataan rajoitetusti myös radikaalimpien toimijoiden aatemaailmaan.⁹

Ihmisoikeuksien historia ja oppikirjanarratiivi

Oppikirjanarratiiviksi on kutsuttu tapaa, jolla monimutkaiset asiat tavanomaisesti esitetään yksinkertaistetusti alkeisoppikirjoissa, turhat nyanssit karsien. Käsite sisältää tietynlaisen arvoasetelman alan tutkijoiden syvällisen ymmärryksen ja oppikirjatekstin harhaanjohtavan helppouden välillä.

Ihmisoikeuksien historiassa oppikirjanarratiivilla on erityisen tärkeä osa, koska sillä on keskeinen rooli ihmisoikeuksien ja niiden yleismaailmallisten vaikutuksien oikeutuksessa. Useimmiten tarina lähtee vallankumousajan Ranskasta ja Yhdysvalloista, joissa valistusajattelun elähdyttäminä muotoillaan ensi kertaa ajatus ihmisten yhdenvertaisuudesta ja luovuttamattomista oikeuksista. Tämä ajatus kirjattiin ylös ihmisoikeuksien julistukseen (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789*). Samaa valistusajattelun tuotetta olivat Yhdysvaltojen itsenäisyysjulistus vuodelta 1776 sekä sen ajatus ihmisten vapaudesta ja tasa-arvosta. Sen sijaan tarinan varsinainen käännekohta tapahtui vasta myöhemmin, kun toisen maailmansodan kauhut vakuuttivat maailman ihmisoikeuksien ylikansallisen suojelun tärkeydestä. Sitä turvaamaan perustettiin Yhdistyneet Kansakunnat eli YK vuonna 1945. Ihmisoikeuksien suojeleminen otti suuren askeleen eteenpäin, kun niiden sisältö määriteltiin ensi kerran YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa vuonna 1948. Tämän jälkeen ihmisoikeuksien voittokulku on näkynyt sekä YK:n ihmisoikeussopimuksissa 1960-luvulla ja erilaisissa alueellisissa ihmisoikeussopimuksissa, kuten Euroopan ihmisoikeussopimuksessa, että ihmisoikeusrikkomusten ahkerassa valvonnassa.¹⁰

Kertomus ihmisoikeuksien synnystä, kehityksestä ja lopullisesta voitosta on saanut seurakseen

ja maahanmuuttovastaisuus 2010-luvun Suomessa. Eurooppa-tutkimuksen keskus 2018. Eurooppalaisesta kentästä ks. esim. Cas Mudde, *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester University Press 2000.

7. Ks. Perussuomalaiset – suomalaiselle sopivin! Perussuomalaisten aateperusta, Ote julkaisusta *Perussuomalaisten periaateohjelma 2018*, päiväämätön, <https://www.perussuomalaiset.fi/tietoa-meista/arvomaailmamme/>. Alkuperäinen periaateohjelma saatavilla pdf-muodossa osoitteessa <https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2018/10/periaateohjelma.pdf>. Oikeuksista ja ihmisarvoisesta elämästä mainitaan seuraavaa (s. 2): ”Jokaisella suomalaisella on kotimaassaan oikeus asumiseen, terveydenhuoltoon, koulutukseen, riittävään toimeentuloon ja turvallisuuteen. Yksilön ihmisarvoiseen elämään kuuluu oikeus vaikuttaa häntä itseään koskeviin asioihin.”
8. Aleks Hernesniemi, Hölmölä, eli ihmisoikeusprofessorien luvattu maa, *Perussuomalainen. Blogeja verkossa-blogialusta*, 20.12.2016, <https://blogit.perussuomalaiset.fi/aleksi-hernesniemi/holmola-eli-ihmisoikeusprofessorien-luvattu-maa/> (17.7.2020). ”Ihmisoikeuskeskustelu on lähtenyt lapasesta jo kauan sitten. Maalaisjärki ja kohtuus on unohdettu. [...] On unohdettu perus- ja ihmisoikeuksien perimmäinen ajatus: yksilön suoja valtion tyranniaa ja toisten ihmisten väärinkäytöksiä vastaan. Klassiset perusvapaudet, joihin kuuluu sananvapaus, uskonnonvapaus, liikkumisvapaus ja niin edelleen – kaikkia näitä tarvitaan vapaassa yhteiskunnassa, ettei kukaan pääse oikeudetta rajoittamaan toiselle kuuluvia luonnollisia oikeuksia. Ajan kuluessa perus- ja ihmisoikeuksiin on alettu lukea myös positiivisia oikeuksia: oikeutta johonkin etuuteen, kuten koulutukseen, terveydenhuoltoon ja muihin julkisiin palveluihin.” Hernesniemen viittaama ero tarkoittaa klassisten vapausoikeuksien (kansalais- ja poliittiset oikeudet eli KT-oikeudet) ja taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien (TSS-oikeudet) välistä juopaa. YK:n ihmisoikeussopimuksissa niitä kattavat eri sopimukset ja alun perin Euroopan ihmisoikeussopimus koski vain KP-oikeuksia.
9. Sen sijaan on ole lähtenyt selvittelemään vireää poliittista keskustelua ”perustuslakifundamentalismista”, joka syntyi ns. perustuslakiprofessorien ympärille, sillä sen liityntäkohdat ihmisoikeuskeskusteluun ovat kuitenkin vähäisiä.
10. Ks. esim. Ihmisoikeudet.net ja Lynn Hunt, *Inventing Human Rights. A History*. W.W. Norton 2007. Oppikirjanarratiivista ks. Pamela Slotte & Miia Halme-Tuomisaari, Revisiting the origins of human rights. Introduction. Teoksessa Pamela Slotte & Miia Halme-Tuomisaari (toim.) *Revisiting the Origins of Human Rights*. Cambridge University Press 2015, 1–38.

valtavan määrän tutkimuskirjallisuutta, jossa pohditaan erilaisia tekijöitä tuossa kehityksessä ja varhaisempia esimerkkejä ihmisoikeusajattelusta. Angloamerikkalaisessa keskustelussa on nostettu esiin niin keskiaikainen Magna Carta kuin vuoden 1688 Bill of Rights. Muualla ihmisoikeuksien historiaa on ulotettu niinkin pitkälle kuin muinaisen Mesopotamian ensimmäisiin lakikokoelmiin tai antiikin Rooman oikeuteen ja siinä esiintyvään ajatukseen ihmisarvosta.¹¹

Samaan aikaan kun tutkimus pyrki syventämään ihmisoikeuksien aatehistoriaa, kuvaan ikaikaisen ja muuttumattoman ihmisoikeuksien normiston keksimisestä ja yleisestä hyväksymisestä alkoi tulla uusia sävyjä, niiden poliittisesta käytöstä erilaisiin tiedostamattomiin rajoituksiin, joita ihmisoikeusajattelussa oli mukana. Eri ihmiset tarkoittavat ihmisoikeuksilla eri asioita. Perustaltaan ihmisoikeudet ovat kuitenkin luonnonoikeudellinen normisto, jonka voimassaolo ei itsessään riipu sopimuksista tai laeista, vaan ne ainoastaan kuvaavat niitä. Tämä luonnonoikeudellinen ulottuvuus tekee ihmisoikeuksista myös ongelmallisia, sillä tutkimus on harvoin hyväksynyt vastaavanlaista jonkun asian lähtökohtaista itsestäänselvyttä ja keskustelun ulkopuolelle asettamista.¹²

Ihmisoikeuksien poliittisesta käytöstä yhtenä tärkeänä esimerkkinä ovat erilaiset ihmisoikeusjärjestöt ja -liitot, jotka pyrkivät ennen toista maailmansotaa ajamaan ihmisoikeuksien asiaa. Jos Yhdysvalloissa ihmisoikeusaktivismi oli yläluokkaista (Eleanor Roosevelt oli yksi kantavia voimia), Euroopassa ihmisoikeusjärjestöistä tuli paljolti maanalaisen vasemmiston peiteorgani-

saatioita. Suomessa esimerkiksi toteutettiin kuolemanrangaistusta vastustanut ihmisoikeuskampanja, joka liittyi erityisesti punapäällikkö Toivo Antikaisen tapaukseen.¹³

Ihmisoikeuksien tiedostamattomat rajoitukset tulivat hyvin voimakkaasti esiin jo erilaisissa sisäisissä ristiriidoissa ihmisoikeusajattelijoiden sanojen ja toiminnan välillä. Tunnetusti Yhdysvaltojen itsenäisyysjulistuksen tekstin "[p]idämme näitä totuuksia itsestään selvinä: kaikki ihmiset ovat luotu yhdenvertaisiksi ja heidän Luojansa on antanut heille tiettyjä luovuttamattomia oikeuksia, kuten elämä, vapaus ja onnen tavoittelu"¹⁴ kirjoittivat orjanomistajat, joiden käsitys tasa-arvosta rajautui valkoisiin miehiin. Samaa valkoisten ja miesten näkökulmasta katsottua ihmisoikeustulkintaa oli nähtävissä myös myöhemmin. Esimerkiksi Yhdistyneitä Kansakuntia edeltänyt Kansainliitto näki esimerkiksi vain "sivistyskansojen", käytännössä eurooppalaisten ja pohjoisamerikkalaisten valtioiden käytännöt. Yleismaailmalliset ja universaalit oikeudet alkoivat tästä johtuen näyttää rajatun piirin etuoikeuksilta, joihin muilla oli varsin vähän sanottavaa.¹⁵

Jos ihmisoikeushistoria aiemmin pyrki laajentamaan ihmisoikeuksien historiaa varhemmaksi ja varhemmaksi, Samuel Moyn on tutkimuksissaan osoittanut kuinka ihmisoikeudet nykyisenlaisena järjestelmänä itse asiassa syntyivät vasta 1970-luvulla. Hänen innoittamanaan toiset ovat jopa väittäneet että ihmisoikeuksien läpimurrosta voidaan puhua oikeastaan vasta neuvostojärjestelmän romahduksen jälkeen eli vuodesta 1989 eteenpäin.¹⁶

11. Kaius Tuori & Jacob Giltaij, Human rights in Antiquity? Revisiting anachronism and Roman law. Teoksessa Pamela Slotte & Miia Halme-Tuomisaari (toim.) *Revisiting the Origins of Human Rights*. Cambridge University Press 2015, 39–63.
12. Tämä fundamentaaliongelmalla sivuutetaan usein käytännön ihmisoikeustyössä ja -oikeudessa, jossa ihmisoikeuksia tulkitaan positiivisen oikeuden lailla sopimusten kautta.
13. Eri järjestöistä, jotka toimivat ihmisoikeuksien puolesta, ks. esim. Miia Halme-Tuomisaari, Lobbying for relevance. American internationalists, French civil libertarians and the UDHR. Teoksessa Pamela Slotte & Miia Halme-Tuomisaari (toim.) *Revisiting the Origins of Human Rights*. Cambridge University Press 2015, 330–361. Suomessa Toivo Antikaisen oikeudenkäynnin ympärille syntyi kokonainen kuolemanrangaistuksen vastainen kampanja, jossa toimi erilaisia järjestöjä kuten Ihmisoikeusliitto.
14. "We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness."
15. Ihmisoikeusajattelun sisäiset ristiriidat tulivat esiin jo valistusajattelun debateissa, esim. Joseph de Maistre tai Edmund Burken kriittikissä vallankumousajan teorian ja käytännön yhteensovittamattomuudesta. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*. Yale University Press 2003; Carolina Armenteros et al., *Joseph de Maistre and His European Readers. From Friedrich von Gentz to Isaiah Berlin*. Brill 2011. Kansainliiton varhaisista käytännöistä, Taina Tuori, From League of Nations Mandates to decolonization. A brief history of rights. Teoksessa Pamela Slotte & Miia Halme-Tuomisaari (toim.) *Revisiting the Origins of Human Rights*. Cambridge University Press 2015, 267–292.
16. Samuel Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History*. Belknap Press of Harvard University Press 2010. 1990-luku-teoriasta ks. Hoffmann 2016.

Vaikka ihmisoikeudet on käsitetty ylikansalliseksi ja universaaliksi, puhtaasta ihmisyydestä kumpuavaksi järjestelmäksi, historiallinen tutkimus erilaisten ihmisoikeusjärjestelmien historiaan on paljastanut varsin laajoja poikkeamia. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeusjärjestelmä eli ihmisoikeussopimus ja tuomioistuin ovat samanaikaisesti universaaleja ja erityisesti eurooppalaisia. Kriittiset äänet ovat jo kauan huomauttaneet kuinka Euroopan ihmisoikeussopimus (EIOS) keskittyy täysin niin sanottuihin klassisiin poliittisiin oikeuksiin, jättäen täysin esimerkiksi taloudelliset ja sosiaaliset oikeudet huomiotta. Marco Duranti onkin viimeaikaisessa kirjassaan näyttänyt kuinka EIOS syntyi nimenomaan poliittisten konservatiivien projektina, jolla pyrittiin vastustamaan Neuvostoliittoa. Heidän kanssaan liittoutuivat katoliset konservatiivit, jotka pyrkivät käyttämään ihmisoikeuksia ja erityisesti uskonnonvapautta keinona luoda lisää tilaa katolisen kirkon toiminnalle ja vaikutusmahdollisuuksille maallisen valtion puristuksessa.¹⁷

■ Kuva 1. Ferdo Quiquerez, *Antemurale Christianitatis* (1892), nationalistinen maalaus Kroatiasta. Maalauksen nimi tarkoittaa kristikunnan esivarustusta. Kroatiata esittävä sankarillinen naishahmo puolustaa Eurooppaa turkkilaisten hyökkäystä vastaan. Taustalla suojassa eurooppalainen sivistys, mukaan lukien Dante ja Galilei. Lähde: Wikimedia Commons.

Käytännössä uusi ihmisoikeuksien historiankirjoitus on tehnyt omanlaisensa kierroksen, jossa alkujaan ihmisoikeuksia täysin sydämin kannattavat tutkijat pyrkivät syventämään tietämystä niiden historiasta. Kuten usein tapahtuu, tässäkin tapauksessa tieto ei ole lisännyt varmuutta, vaan uudempi tutkimus näkee ihmisoikeudet yhä vahvemmin länsimaisena projektina, jolla on ollut omat käyttötarkoituksensa niin kuningasvallan kuin totalitarismin vastustuksessa. Samaan aikaan on kuitenkin havaittu kuinka ihmisoikeuksien vapauttava eli emansipatorinen potentiaali on ollut voimakas tekijä niin

17. Marco Duranti, *The Conservative Human Rights Revolution. European Identity, Transnational Politics, and the Origins of the European Convention*. Oxford University Press 2017; Michael Tugenhat, *The Conservative Case for Human Rights. The Political Quarterly* 90:3 (2019), 368–375.

kansalisoikeuskamppailuissa kuin kolmannen maailman itsenäistymistaisteluissa.¹⁸

Ihmisoikeuksien kritiikki oikealla ja vasemmalla

Ihmisoikeuksien kritiikki herättää aika ajoin hämmennystä: miksi jotain niin hyvää pitää väen vängällä kritisoida? Poliittinen kritiikki ihmisoikeuksia kohtaan voidaan summata kahteen pääväittämään: joko niitä on liian vähän tai ne kohdistuvat väärään suuntaan. Esitän seuraavassa näiden pääasiallisten kritiikkien hyvin tiivistetyn kertauksen, tietoisena siitä että useat lähtökohdat, kuten vaikkapa oikeisto–vasemmisto-akselin käyttö on itsessään ongelmallista.

Tyypillinen vasemmiston tai siihen liitettävän keskustelijan esittämä kritiikki ihmisoikeuksia kohtaan liittyy niiden riittämättömyyteen. Jo varhain ihmisoikeuksien keskittymistä poliittisiin tai vapausoikeuksiin kritisoitiin siitä, että ne eivät huomioineet lainkaan sitä, että ihmisten oikeuksia rajoittavat ensi sijassa taloudellinen ja sosiaalinen sorto, mahdollisuuksien vähäisyys ja muu riisto. Sananvapaudella ei esimerkiksi ole käyttöä, jos ihmisillä ei ole syötävää. Samalla tavalla vaikkapa omistusoikeuden suojaa on marxilaisessa katsannossa kritisoitu epäoikeudenmukaisten valtasuhteiden ylläpitämisestä ja köyhien pitämisestä köyhinä.¹⁹

Hieman tuoreempi ihmisoikeuksien kritiikki liittyy siinä piileviin uskolonialistisiin rakenteisiin. Ihmisoikeuksien varjolla on perusteltu länsimaiden jatkuva puuttumista kolmannen maailman asioihin. Tämä on johtanut kaksoisstandardien käyttöön, jossa länsimaat määrittelevät ihmisoikeudet ja valvovat niiden noudattamista kolmannessa maailmassa, tarvittaessa asevoimin, kun taas länsimaat itse katsovat ole-

vanza kritiikin yläpuolella.²⁰ Juuri tällä perusteella esimerkiksi kansainvälisen rikostuomioistuimen toimintaa on kritisoitu äärimmäisen kalliiksi keinoksi laittaa muutama ei-valkoinen mies vankilaan.²¹

Tyypillinen oikeistonäkökulma ihmisoikeuksiin puolestaan lähtee siitä, että ihmisoikeuksilla puolustetaan niin sanottuja muita eli ei-kantaväestöön kuuluvia, kun taas valkoisen kantaväestön ongelmat unohdetaan. Samalla tavalla ihmisoikeuksien kritiikki on kohdistunut esimerkiksi vakavista rikoksista, kuten terrorismista syytettyjen liian lepsuun kohteluun. Ihmisoikeudet siis suojelevat terroristeja, kun taas uhrien ihmisoikeuksista ei välitetä. Molemmat kritiikit ovat tavallaan versioita samasta, usein vain heikosti peitelystä rotuargumentista, jossa ihmisoikeudet ovat olemassa vain ei-valkoisille.²²

Poliittisesta oikeistosta ponnistaa myös toisenlainen väärän kohdistuksen syytös, tällä kertaa ihmisoikeuksien käyttö erilaisissa pienissä ja suurissa kulttuurisodissa. Seksuaalivähemmistöjen oikeudet ovat tyypillinen esimerkki tästä kuvitellusta ihmisoikeuksien käytöstä sorron välineenä, jossa uhrina on valta-asemassa oleva henkilö, joka kokee että hänen vapauttaaan syrjiä marginaalissa olevia loukataan.²³

Vielä viimeinen ryhmä kritiikin kohteita liittyy ihmisoikeuksien ekspansiiviseen käyttöön ja sen ennalta-arvaamattomiin vaikutuksiin kansallisessa oikeudenkäytössä. Niinpä vaikkapa kiinteistöriidat voivat päätyä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen, joka saattaa nähdä niissä ihmisoikeusasian. Näissä tilanteissa ehkä merkittävin tekijä kritiikin takana on tottumattomuus toisenlaiseen ajatukseen ihmisoikeuksista ja halu nähdä ihmisoikeudet nimenomaan yksilön suojina valtion sortoa vastaan, ei osina kiin-

18. Steven L. B. Jensen, *The Making of International Human Rights*. Cambridge University Press 2016.

19. Esim. jo Karl Marx, Zur Judenfrage. *Deutsch-französische Jahrbücher* 1844. Uudelleenjulkaistu teoksessa *Karl Marx/ Friedrich Engels. Werke* I. Karl Dietz Verlag 1976, 347–377.

20. Esim. Joseph R. Slaughter, Hijacking Human Rights. Neoliberalism, the New Historiography, and the End of the Third World. *Human Rights Quarterly* 40 (2018), 737. “[...] the story of human rights in the 1970s is part of the more general history of what Walden Bello called the “rollback”—“the [structural] resubordination of the [Global] South within a US-dominated global economy.” Erilaisista kulttuurikritiikeistä, ks. Paul J. Magnarella, Questioning the Universality of Human Rights. *Human Rights & Human Welfare* 3:1 (2003), 15–25.

21. Kritiikistä, ks. Laurel Hart, The International Criminal Court. Biased or simply misunderstood? *UNA-UK Magazine* (2018–1), <https://www.una.org.uk/magazine/2018-1/international-criminal-court-biased-or-simply-misunderstood> (20.8.2020).

22. Kulttuuriargumentin käytöstä politiikassa ja oikeudessa, ks. Ferruh Yilmaz, Right-Wing Hegemony and Immigration. How the Populist Far-Right Achieved Hegemony through the Immigration Debate in Europe. *Current Sociology* 60:3 (2012), 368–381.

23. Seksuaalivähemmistöt rinnastuvat näissä kommentteissa uskonnollisiin vähemmistöihin.

teistöriidoissa, joiden ihmisoikeusulottuvuus on maallikoille vaikea hahmottaa mutta looginen kun asiaan perehtyy.²⁴

Ihmisoikeuksien kritiikki on viime vuosina ollut erityisen näkyvää konservatiivien keskuudessa Englannissa, jossa se on linkittynyt voimakkaasti Brexit-liikehännän kanssa. Molemmissa on ainakin julkilausutusti kyse suvereenisuudesta eli siitä, että ulkopuoliset eivät saa tulla puuttamaan valtion sisäisiin asioihin. Iso-Britanniassa on tietysti pitkä historia takanaan esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen kanssa, ensin yhtenä sen liikkeellepanevista voimista ja sitten, Pohjois-Irlannin väkivaltaisuuksien myötä, yhtenä vastaajista ja langettavien tuomioiden saajista. Suurinta kritiikkiä eivät ole kuitenkaan nostaneet pohjoisirlantilaisien kidutuksesta saadut tuomiot, vaan tuomioistuimen antama huomautus islamististen terroristien oikeusturvasta.²⁵

Ranskassa kritiikki on puolestaan kohdistunut ihmisoikeuksien varjolla tapahtuvaan mestarointiin, jota poliittisen kentän molemmilla laidoilla kutsutaan termillä *droit-de-l'hommisme* eli ihmisoikeushurskastelu. Ihmisoikeustutkijat Lacroix ja Pranchère jakavat ihmisoikeuskritiikin yhtäältä ihmisoikeuksia itseään kritisoiviin toisaalta ihmisoikeuksien käyttöä kritisoiviin. Molemmissa ryhmissä on ranskalaisessa keskustelussa keskitytty erityisesti ihmisoikeuksien antimoderniin kritiikkiin, jossa ihmisoikeudet on tulkittu uhaksi yhteisöllisyydelle ja niiden on katsottu edistävän utilitarismia ja individualismia. Tässä keskustelussa ovat olleet aktiivisia niin sanotut kommunitaarit, jotka näkevät ihmisoikeudet yhteisen hyvän määrittelyn epäonnistumisena. Samaan aikaan ihmisoikeuksien

pluralistinen ja postkolonialistinen kritiikki sekä ihmisoikeusjärjestelmän ja -organisaatioiden kritiikki on ollut ranskalaisessa keskustelussa yleistä. Näissä yhteistä on ihmisoikeuksien näkeminen osana siirtomaavallan perintöä.²⁶

Itse käsite *droit-de-l'hommisme* oli kansainvälisen oikeuden professorin Alain Pellet'in keksintö, jolla haluttiin erotella ihmisoikeudet ja ihmisoikeusideologia. Erityisesti häntä kiinnosti ihmisoikeuspuheen ekspansiivisuus eli tapa jolla erilaiset sosiaaliset kysymykset muuttuivat ihmisoikeuskysymyksiksi. Vaikka Pellet itse kiistää syytökset ihmisoikeusrelativismista ja puolustaa ihmisoikeuksia, kritiikki upposi hedelmälliseen maaperään. Ranskan Front National -puolueen johtaja Jean-Marie Le Pen otti käsitteen omakseen puheessaan Strasbourgissa vuonna 1997 ja siitä se on levinnyt paitsi suuren yleisön tietoisuuteen myös ranskalaisen äärioikeiston käyttöön. Jopa presidentti Nicolas Sarkozy käytti ilmaisua vuonna 2002 debatissa uudesta turvallisuuslaista. Vaikka ilmaisua ovat käyttäneet niin oikeiston kuin vasemmistonkin poliitikot, se on identifioitu enemmän oikeiston taistelupuheeksi.²⁷

Ranskalaisessa keskustelussa on noussut usein esiin kysymys yhteisöstä ja sen arvoista sekä niiden historiasta. Individualistisen ihmisoikeuspuheen sijaan oikeistokeskustelijat näkevät yhteisön ja sen historiallisen yhteyden merkityksen antiikista nykypäivään ulottuvana jatkumona, jossa kansalaisuus on kulttuurillisen ryhmän jäsenyyttä. Tästä kärkevimpänä esimerkkinä on *Nouvelle Droite* -liike, joka johtajansa Alain de Benoistin johdolla tukee paluuta eurooppalaiseen perinteeseen, etniseen erotteluun sekä antiikin ja keskiajan yhteiskuntamalliin, vastus-

24. Ks. esim. Gilles Lebreton, *Il faut réformer la Cour européenne des droits de l'homme!*, *Rassemblement National* -verkkosivusto (lehdistötiedote), 10.3.2020, <https://rassemblementnational.fr/tribunes-libres/il-faut-reformer-la-cour-europeenne-des-droits-de-lhomme/> (20.8.2020). FN:n juristimeppi Lebreton väitti tässä, että tuomioistuin on sekä islamismin että George Soroksen asialla. Kiinteistöasiat muodostavat itse asiassa yllättävän ison osan ihmisoikeuselinten päätöksistä, vaikka valtaosa onkin perinteisempää kuten oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista. Ks. esim. YK:n vammaisten oikeuksien komitean päätös H. M. v. Ruotsi (valitus nro 3/2011), jossa asia koski vesiterapian tarvetta ja sen vaatimaa rakennuslupaa.

25. Konservatiivikritiikin oikeudellistä analyysiä, ks. Helen Fenwick ja Roger Masterman, *The Conservative Project to "Break the Link between British Courts and Strasbourg": Rhetoric or Reality?* *The Modern Law Review* 80:6 (2017), 1111–1136.

26. Justine Lacroix ja Jean-Yves Pranchère, *Le Procès des droits de l'homme. Généalogie du scepticisme démocratique*. Seuil 2016, 49–74.

27. Leprince Chloé, *"Droit-de-l'hommisme" Histoire d'un néologisme péjoratif*. *France Culture* 10.12.2018, <https://www.franceculture.fr/histoire/droit-de-lhommisme-histoire-dun-neologisme-pejoratif> (14.7.2020); Alain Pellet, *Du bon usage du droits-de-l'hommisme*. *Le Monde* 26.10.2002, <http://pellet.actu.com/wp-content/uploads/2015/12/PELLET-02-10-26-Le-Monde.pdf> (14.7.2020); Nicolas Sarkozy se veut le défenseur de la "France des oubliés". *Le Monde* 23.10.2002, https://www.lemonde.fr/archives/article/2002/10/23/nicolas-sarkozy-se-veut-le-defenseur-de-la-france-des-oublies_295327_1819218.html (14.7.2020).

taen tasa-arvoa, kristinuskoa, ihmisoikeuksia ja talousjohtoisuutta.²⁸

Nykyisen ihmisoikeuskritiikin olennaisin kärki kohdistuu niiden yleismaailmalliseen luonteeseen. Sekä väite vain länsimaisten arvojen edustamisesta että pelkästään liberaalien tavoitteiden edistämisestä sisältävät itsessään pyrkimyksen relativoida eli suhteellistaa ihmisoikeudet. Lienee itsestään selvää että normisto, jonka katsotaan edustavan vain jonkin ryhmän etuja ja näkökantoja ei voi lähtökohtaisesti olla universaali, aina ja kaikkialla voimassa oleva puhtaan ihmisyyden osoitus.

Äärioikeisto ja ihmisoikeudet

Äärioikeiston kielenkäytössä ihmisoikeudet näyttyvät kahdessa, hyvin tilannesidonnaisessa kontekstissa. Yhtäältä ihmisoikeuksista on omaksuttu sananvapaus rajoittamattomana hyvänä, ainakin heidän itsensä suojaamiseksi. Toisaalta ihmisoikeudet näyttyivät eräänlaisena liberaalin maailman kirouksena, jossa hyvää tarkoittavat mutta naiivit säännöt estävät kansakuntaa puolustautumasta ulkoisia vihollisiaan vastaan.

Ihmisoikeusnäkökulmasta keskittyminen puhtaasti joihinkin vapausoikeuksiin, kuten sananvapauteen ja kokoontumisvapauteen itseilmaisun muotona, on tietysti täysin mahdollista ja sillä on pitkä perinne ihmisoikeuksien historiassa. Äärioikeiston kielenkäytössä sananvapausargumenttia käytetään kuitenkin lähes yksinomaan oman toimintavapauden varmistamiseen, kun taas muiden sananvapauteen ollaan hyvinkin hanaakoita puuttumaan. Tällainen instrumentaalinen ihmisoikeuksien käyttö lyömäaseena on varsin kiintoisaa, erityisesti kun niiden universaalisuus kielletään jo lähtökohtaisesti. Ihmisoikeuspuheen imitoiminen ja sen käsitteiden uudelleensoveltaminen on ollut laajasti havaittavissa niin Euroopassa kuin Suomessakin laitaioikeiston kentällä.²⁹

Tämä sananvapauden korostus näkyy paitsi ulkoparlamentarisessa äärioikeistossa ja julkisessa laitaioikeistossa, myös perussuomalaisten omissa julkaisuissa. Niissä puolustetaan erityisesti oikeutta loukata ja järkyttää, kunhan suorita henkeen ja terveyteen kohdistuvia uhkauksia vältetään:

Ilmaisunvapauden kaventamiseen on aina suhtauduttava erityisellä varovaisuudella, ja rajaukset on tehtävä vain selkeästi sellaiseen viestintään, jolla uhataan ihmisryhmän tai ihmisryhmän henkeä, terveyttä tai vapautta tai panetellaan tavalla, joka täyttää kunnianloukkauksen tunnusmerkit. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on omalta osaltaan vahvistanut, ettei sananvapaus koske vain myönteisiä tietoja ja asioita, vaan myös sellaisia, jotka loukkaavat, häiritsevät ja järkyttävät. [...] Puolustamme vahvasti suomalaisten loukkaamattomuutta oikeutta sananvapauteen. Kehittynyt demokraattinen maa kestää erimielisyyden ja kovat mielipiteet.³⁰

Perussuomalaisten blogeissa sananvapaus nousee esiin keskeisenä ihmisoikeutena, jonka perusteella pitää voida kohdistaa kritiikkiä myös ihmisoikeuksiin itseensä. Samaan hengenvetoon yleään ihmisoikeuspuheeseen sekoittuu myös jonkinlainen uhriutumisen, jossa rasismisyytöksiä verrataan harhaoppisten vainoihin:

Kun ihmisoikeudet on nostettu uskonnon kaltaiseen statukseen monikulttuurisuusideologian pönkittämiseksi, on samalla hylätty se humanistinen viitekehys, josta ihmisoikeus-sopimukset nousevat. Ihmisoikeuksien yhtenä tarkoituksena on turvata kritisoinnin mahdollisuus ja kaiken kyseenalaistaminen. Kun ihmisoikeuksien aikasidonnaisuutta ei voida kyseenalaistaa, on alettu palaamaan siihen tilaan, josta valistuksen aikakaudella haluttiin

28. Liikkeen aatteellisia isä on mm. Julius Evola. Tamir Bar-On, *Rethinking the French New Right. Alternatives to Modernity*. Taylor & Francis 2013; Stéphane François, "The Nouvelle Droite and "Tradition". *Journal for the Study of Radicalism* 8:1 (2014), 87–106.

29. Andrea Schneiker, "The New Defenders of Human Rights? How Radical Right-Wing TNGOs are Using the Human Rights Discourse to Promote their Ideas." *Global Society* 33:2 (2019), 149–162.

30. *Perussuomalainen Media- ja kulttuuripoliittikka*, 29.1.2020. Saatavilla pdf-muodossa osoitteessa https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2020/01/Media-ja-kulttuuripoliittinen-ohjelma_29.1.2020.pdf. Osio "Sananvapaus, vihapuhe ja sosiaalinen media" (3).

31. Aleksi Hernesniemi, "Ihmisoikeudet ja maahanmuutto." *Perussuomalainen. Blogeja verkossa* -blogialusta, 28.9.2016, <https://blogit.perussuomalaiset.fi/aleksi-hernesniemi/ihmisoikeudet-ja-maahanmuutto/> (17.7.2020).

päästä eroon. Rasistikorttien heittäminen ei kovinkaan eroa siitä, kuinka historian saatossa eri tavoin ajattelevia ihmisiä on julistettu harhappoisiksi ja sen johdosta laitettu roviolle.³¹

Ihmisoikeuksien esittäminen kansakunnan itsetutuksena ja ulkopuolisten vihollisten toiminnan mahdollistamisena on toistuva teema äärioikeiston kirjoituksissa. Näissä kuvataan varsin suorakäisesti, kuinka ihmisoikeudet ovat eräänlainen suojakilpi, jonka varjossa kansan kimppuun hyökätään. Turvapaikka-oikeutta hyväksi käyttämällä vieraat elementit tulevat maahan ja aloittavat myyräntyönsä, tehden toinen toistaan inhottavampia rikoksia ja samalla asettuen kiittämättömiksi eläteiksi.

Tämä hyväksikäyttöteoria on laajasti käytössä niin poliittisessa kuin akateemisessa keskustelussa. Jälkimmäisestä tärkeä esimerkki on ranskalainen oikeushistorian professori Jean-Louis Harouel, joka väittää että ihmisoikeususkonto on korvannut kommunismin kollektiivisena ideologiana, viitaten käsitteeseen *droit-de-l'hommisme*. Harouelin mukaan ihmisoikeudet heikentävät Eurooppaa ja mahdollistavat ääri-islamilaisten kolonisoivan maahanmuuton. Vuonna 2016 Harouel näki ihmisoikeudet nimenomaan itsetuhoisena alistumisena kulttuurien kamppailussa arvostetun *Figaro*-lehden haastattelussa.³²

Figaron haastattelu käännettiin tuoreeltaan suomeksi ja julkaistiin verkkolehti *Kansalaisessa*, josta se levisi laajasti muun muassa Hommafoorumille ja muille maahanmuuttokriittisille sivuille.³³ Haastattelu onkin hyvä esimerkki akateemisen keskustelun ja populistisen keskustelun vaikutuksista toisiinsa. Hernesniemi kirjoitti pari kuukautta myöhemmin ihmisoikeususkonnosta ja monikulttuurisuusprojektista samanlaisin kielenkääntein:

Maahanmuuttokeskustelun ytimessä ovat hyvin useasti ihmisoikeudet, joihin vedotaan pääasiassa niissä tilanteissa, joissa halutaan oikeuttaa kehityksistä tulevan humanitaarisen maahanmuuton ja suuren monikulttuurisuusprojektin toteutus. Milloin on ihmisoikeus saada täysi ylläpito Suomesta loppuiksi, milloin on ihmisoikeus jäädä Suomeen karkotuspäätöksestä huolimatta. [...] Jos ihmisoikeus-sopimuksia ei ymmärretä ihmisten tekeminä sopimuksina, niistä muodostuu uskonnollisia opinkappaleita, joita aletaan sokeasti seurata ilman kritiikkiä.³⁴

Sitaatin ajatus ihmisoikeuksista maahanmuuton ja valtiolle tehtävien vaatimusten mahdollistajana on hyvin yleinen, etenkin ääriyhmiin kirjoittelussa. Niissä se nähdään apokalyptisenä kehityksenä, jossa valtaiset joukot vihamielisiä muukalaisia tuodaan maahan, aseistetaan ja annetaan heille kantaväestön autot ja asunnot ihmisoikeuksien varjolla. Tästä ajattelusta on esimerkkejä myös perussuomalaisen kirjoittelusta:

Länsimaiden kohtalon kysymys on, puolustammeko kaikkien oikeutta sanan- ja uskonnonvapauteen, vai puolustammeko päinvastoin erilaisten ryhmien oikeutta esittää muille vaatimuksia, ja oikeutta rajoittaa muiden vapauksia. Myös maahanpääsy halutaan nähdä ihmisoikeutena. Uusi siirtolaisaalto on todennäköinen ja sisäministeriö on suunnitellut, miten asutettaisiin jopa miljoona siirtolaista Suomeen. Tässä yhteydessä on tuotu esiin kansalaisten asuntojen käyttö siirtolaisten asuttamiseen, samoin kuin autojen mahdollinen takavarikointi, ja tulijoiden rekrytointi järjestyksenpitäjiksi. On syytä vakavasti pohdiskella, mitä on ihmisoikeus ja mikä puolestaan kommunismia.³⁵

32. Ks erit. esseekokoelma Jean-Louis Harouel, *Les droits de l'homme contre le peuple*. Desclée De Brouwer 2016, mutta myös haastatteluja kuten Alexandre Devecchio, *Les droits de l'homme érigés en religion détruisent les nations*. *Figaro Vox* 17.6.2016, <http://www.lefigaro.fr/vox/societe/2016/06/17/31003-20160617ARTFIG00364-les-droits-de-l-homme-eriges-en-religion-detruisent-les-nations.php> (23.7.2020). "L'islam ne manque jamais d'utiliser l'arme des droits de l'homme pour contraindre les pays européens à adopter un profil bas face à la population musulmane qui y vit. Sous couvert de non-discrimination et de respect de la liberté religieuse, c'est une civilisation antagoniste de la civilisation européenne qui poursuit son entreprise de conquête et de domination."

33. Uskonnoksi korotetut ihmisoikeudet tuhoavat kansakuntia, *Kansalainen* 16.7.2016, <https://www.kansalainen.fi/uskonnoksi-korotetut-ihmisoikeudet-tuhoavat-kansakuntia/> (8.8.2020).

34. Aleksi Hernesniemi, Ihmisoikeudet ja maahanmuutto. *Perussuomalainen*. *Blogeja verkossa* -blogialusta, 28.9.2016, <https://blogit.perussuomalaiset.fi/aleksi-hernesniemi/ihmisoikeudet-ja-maahanmuutto/> (17.7.2020).

35. Laura Korpinen, Ihmisoikeudet – vapaudesta vaatimukseksi. *Perussuomalainen*. *Blogeja verkossa* -blogialusta, 27.3.2019, <https://blogit.perussuomalaiset.fi/laura-korpinen/ihmisoikeudet-vapaudesta-vaatimukseksi/> (17.7.2020).

Eräs kiintoisa viimeaikainen kehityskulku ihmis-oikeuksien ja äärioikeiston jännitteisessä suhteessa on ollut tiettyjen liikkeiden kiinnostus erilaisia ihmisoikeuksia kohtaan vastakohtana konservatiiviselle, erityisesti muslimeille tyypilliseksi esitetulle suvaitsemattomuudelle. Tässä asettelussa äärioikeisto asettuu kansalaisten vapauden ja ihmisoikeuksien suojelijaksi islamistien tulevaa sortoa vastaan, tukien sukupuolten tasa-arvoa, sukupuolivähemmistöjen oikeuksia sekä uskonnonvapautta. Erityisesti Alankomaiden vapauspuolueen Geerd Wilders nosti tätä äärioikeiston suvaitsevaisuutta keskeiseksi viestikseen, mutta myös Marine Le Pen ja Ruotsidemokraatit ovat käyttäneet samanlaista viestintää.³⁶

Laita- ja äärioikeiston kirjoituksissa ihmis-oikeuksilla on siten kahtalainen luonne sekä kilpenä että uhkana. Yhtäältä ihmis-oikeuksia käytetään hyväksi puolustettaessa omaa oikeutta loukata, toisaalta ihmis-oikeudet nähdään apokalyptisten tulevaisuudennäkymien mahdollistajana. Näissä uhka tulee aina ulkoa päin, mutta sen mahdollistaa sisäinen vihollinen, joka käyttää ihmis-oikeuksia vastarinnan murentamiseen.

Yhteisö ja oikeudet

Ihmisoikeuksien kriittisen analyysin ja äärioikeiston kirjoittelun välillä on selkeä ajallinen yhteys, mutta kuten laajasti tunnetaan, korrelaatio ja kausaatio ovat eri asioita. Populistinen retoriikka ja akateeminen tutkimus toimivat hyvin erilaisissa ympäristöissä ja erilaisilla retorisisilla rekistereillä, vaikka niiden välinen yhteys onkin usein selkeä.

Ajatus ihmis-oikeuksista tai luonnonoikeuksista vain tietyn ryhmän sisällä ei tietysti ole uusi. Sitä ei tule sekoittaa kansalaisoikeuksien käsitteeseen, joka rakentuu lainsäädännöllä turvattuihin oikeuksiin. Luonnonoikeudet puolestaan ovat ja hyväksytään itsessään, ilman lainsäädännöllisiä

tai muita vahvistuksia, perustuen ihmisyyteen, järkeen tai muihin hyveisiin. Saksalainen oikeushistorioitsija Paul Koschaker kuvasi vuonna 1947 eurooppalaista oikeudellista perintöä eräänlaiseksi relatiiviseksi luonnonoikeudeksi (*relatives Naturrecht*) ja jopa eurooppalaiseksi luonnonoikeudeksi (*europäisches Naturrecht*). Tämä ristiriitainen käsittehirviö sisälsi ajatuksen, että joku asia on pitkän ajan jälkeen tullut hyväksytyksi niin perustavalla tavalla, että sitä ei voida erottaa yhteisöstä itsestään ja siksi se toimii kuten luonnonoikeus.³⁷ Periaate oli siis se, että antiikista alkanut oikeuden ja arvojen perintö, traditio, erottaa meidät eurooppalaisina muista.

Tällä perinteen lainsäädännön yläpuolelle nostavalla ajatuksella oli kuitenkin ikävämpikin viitekehys eli natsien oikeusajattelu. Natsien luonnonoikeusajattelu lähti siitä, että etninen yhteisö (*Blutgemeinschaft*) ja sen oikeana pitämät säännöt ovat korkeampia ja syrjäyttävät tarvittaessa lainsäädännön ja koko oikeusjärjestelmän.³⁸ Rodullinen yhteisö ja oikeusyhteisö olivat sama asia ja oikeudet turvattiin vain rodun jäsenille.

Jos ihmis-oikeudet nähdään äärioikeiston retoriikassa keinoina puolustaa omaa aatetta ja mahdollisesti omaa etnistä ryhmää, ei tämä lähtökohtaisesti poikkea paljonkaan siitä tavasta, jolla ihmis-oikeusretoriikka otettiin osaksi kolmannen maailman vapautusliikkeiden taistelua siirtomaavaltaa, taloudellista sortoa ja rakenteellista rasismia vastaan.³⁹ Siinä alistetun ryhmän taktiikka otetaan tavallaan käyttöön, mutta lähdetään soveltamaan sitä ylivalta-aseman ylläpitämiseen esittämällä hegemoninen ryhmä sorron ja uhan alaisena (ns. *racial reversability*).

Perussuomalainen vaikuttaja Jari Kilpinen on viime vuosina toistuvasti kirjoittanut kuinka suomalaisten ja toissijaisesti eurooppalaisten ihmis-oikeuksien pitäisi olla etusijalla muihin nähden.⁴⁰

36. Francesco Duina ja Dylan Carson, Not so right after all? Making sense of the progressive rhetoric of Europe's far-right parties. *International Sociology* 35:1 (2020), 3–21.

37. Paul Koschaker, *Europa und das römische Recht*. Beck 1966 [1947], 346.

38. Fabian Wittreck, *Nationalsozialistische Rechtslehre und Naturrecht. Affinität und Aversion*. Mohr Siebeck 2008, 35–55 sekä aikalaiskeskustelua esim. Franz Beyerle, Der andere Zugang zum Naturrecht. *Deutsche Rechtswissenschaft* 4 (1939), 1–20.

39. Kolmannen maailman ihmis-oikeusargumentaatiosta, ks. Slaughter 2018, 756.

40. Jari Kilpinen, EU:n pitää turvata eurooppalaisten ihmis-oikeudet. *Perussuomalainen. Blogeja verkossa* -blogialusta, 11.6.2018, <https://blogit.perussuomalaiset.fi/jari-kilpinen/euun-pitaa-turvata-eurooppalaisten-ihmis-oikeudet/> (17.7.2020). "EU:uun pitää turvata eurooppalaisten ihmis-oikeudet, mihin kuuluu turvallisuus ja hyvinvoinnista huolehtiminen. Oman kansa turvallisuus ja hyvinvointi pitää olla ykkönen." Jari Kilpinen, Suomalaisten ihmis-oikeudet ovat tärkeitä! *Perussuomalainen. Blogeja verkossa* -blogialusta, 8.12.2018, <https://blogit.perussuomalaiset.fi/jari-kilpinen/>

Yhteisönäkökohta on myös keskeinen ajatuksissa, joissa ihmisoikeudet voidaan kyllä turvata maan sisällä, mutta niillä ei tulisi pelastaa maailmaa. Muita ei voida auttaa, jos se tuhoaa oman maan.⁴¹

Perussuomalaisten kansanedustaja Leena Meri on luonut samanlaista vastakkainasettelua omien ja muiden ihmisoikeuksien välillä. Hänen mukaansa ihmisoikeudet suojaavat maahanmuuttajia, mutta eivät suomalaisia. Tässä siis rinnastetaan yritys rajoittaa esimerkiksi pakolaisten maahantuloa ja ilmeisesti suomalaisten kohtaama taloudellinen puute. Tällä saadaan muodostettua vastinpariksi pakolainen, jolle annetaan ja suomalainen vanhus tai lapsiperhe, jolta otetaan pois.⁴²

Samantyyppisellä argumentaatiolla ihmisoikeuksia marssitetaan puolustamaan kansallisvaltiota. Esimerkiksi Suomen Sisun teksteissä ihmisoikeudet nähdään hurskasteluna, mutta kansallisvaltio ja sen kansalaisuus eli yhteisö on samanaikaisesti itsessään puolustettava ihmisoikeus. Joissain kirjoituksissa jopa hahmotellaan hierarkiaa, jossa sukupuoliset vähemmistöt voivat loukata ihmisoikeuksillaan uskontoa, mutta sananvapaudella ei voi loukata uskontoa. Esimerkiksi Helsingin suurmoskeijas suunnitelma olisi nähty uskonnonvapauden loukkauksena.⁴³ Nämä yleiset lausunnot ovat varsin suoraan ymmärrettävissä viitteiksi siitä, kuinka kirjoittaja kokee että vähemmistöryhmät voivat olemassaolollaan loukata hänen tunteitaan, kun taas hän ei puheillaan saa loukata toisten uskontoa.

Suomalaisen äärioikeiston keskusteluympäristöön kuuluu myös kaksi olennaista ryhmää, jotka ovat vaikuttaneet keskeisesti yhteisöajattelun kehitykseen osaksi ihmisoikeuskeskustelua.

Toinen on niin sanottu älykkösiipi, joka on toiminut erityisesti *Sarastus*-verkkolehden ympärillä ja tuonut esille erilaisia konservatiivisia ja äärikonservatiivisia ajattelijoita Euroopan aatehistorias-ta. Universalismin kriitikot, vallankumousajan ajattelijasta Joseph de Maistrestä natsien kiistelyyn teoreetikoon Carl Schmittiin, esitellään kansallisvaltion ensisijaisuuden puolustajina ja ihmisoikeuksien valheellisuuden todistajina. Toinen on puolestaan äärioikeiston äärilaita, joka monesti lisää kansallisvaltion, kansanyhteyden, EU-vastaisuuden ja muun nationalistisen ajattelun sekaan kansallissosialistisia teorioita sekä antisemitismia. Näissä varsin pienissä ryhmässä toiminnan painotus on maahanmuuton ja erityisesti tummaihoisten sekä islaminuskoisten ryhmien vastustamisessa.

Liki kaikissa näissä yhteisöpainotteisissa maahanmuuttoa käsittelevissä ihmisoikeuskeskusteluissa itse ihmisoikeudet ovat eräänlainen kiertoilmaisu kansanryhmän käsitetylle oikeudelle erilliseen ja vapaaseen elämään ilman maahanmuuton tai monikulttuurisuuden kuviteltuja rasitteita. Monissa puheenvuoroissa ajatukset valkoisesta kansanmurhasta ja etnonationalismista sekoittuvat oudosti ymmärrettyjen ihmisoikeuskäsitteiden kanssa. Tässä suhteessa äärioikeiston äärilaita on itse asiassa hyvin kansainvälistä, sillä ajatukset eivät merkittävästi poikkea vaikkapa amerikkalaisten alt-right-liikkeiden kirjoituksista.⁴⁴

Myös viittauksia ylikansalliseen eurooppalaiseen yhteisöön, jolla on vuosituhantiset juuret, esiintyy kotimaisessa keskustelussa. Esimerkiksi Timo Hännikäinen kirjoitti Suomen Sisun sivuille ihannoivasti ajatuksesta Euroopasta,

suomalaisten-ihmisoikeudet-ovat-tarkeit/ (17.7.2020). ”Suomalaisten ihmisoikeus: turvallisuus on tärkeämpi arvo kuin ulkomaalaisten rikollisten ihmisoikeus.”

41. Laura Korpinen, Prof. Koskeniemi ratkaisi siirtolaiskysymyksen. *Perussuomalainen. Blogija verkossa* -blogialusta, 10.3.2020, <https://blogit.perussuomalaiset.fi/?p=20710> (17.7.2020).

42. Leena Meri, Ihmisoikeuksista perussuomalaisittain. *Perussuomalainen. Blogija verkossa* -blogialusta, 12.3.2015, <https://blogit.perussuomalaiset.fi/leena-meri/ihmisoikeuksista-perussuomalaisittain/> (17.7.2020). ”Ihmisoikeudet on luotu että, jokaisella olisi henkilökohtainen vapaus ja oikeus omaan koskemattomuuteen sekä ihmisarvoiseen elämään. [...] Miten olisi, jos seuraava eduskunta keskittyisi ihan tavalliseen suomalaisen ihmisoikeuksiin ja huolehtisi, että kaikilla suomalaisilla olisi oikeus ihmisarvoiseen elämään hyvinvointi Suomessa.” Leena Meri, Ketä perustuslaki ja ihmisoikeudet suojaavat? *Perussuomalainen. Blogija verkossa* -blogialusta, 27.5.2016, <https://blogit.perussuomalaiset.fi/leena-meri/keta-perustuslaki-ja-ihmisoikeudet-suojaavat/> (17.7.2020).

43. Esim. Nimim. Valtiatar Vellamo Veen Emonen, Hakkapeliittain päivän juhlapuhe. *Suomen Sisu* -verkkosivut (blogiteksti), 18.11.2015 (7.8.2020); Nimim. Järjestöjohto, Suomen Sisu: Suurmoskeijaa ei saa tukea. *Suomen Sisu* -verkkosivut (kannanotto), 12.8.2015 (7.8.2020).

44. Amerikkalaisen äärioikeiston ja alt-right-liikehännän peruspilarit ovat valkoisen ylivalan puolustus ja rasismi, hallinnon vastaisuus, antisemitismi, identitarismi ja kommunismin vastaisuus. Mark Pitcavage, *Surveying the Landscape of the American Far Right*. George Washington University 2019.

jolla on yhteiset juuret antikissa ja kristinuskossa, ja jossa kansallisvaltiot ja yhteisöt elävät suojattuina. Tämä näkemys heijastelee eurooppalaisen äärioikeiston yleistä käsitystä, jossa he esiintyvät todellisina Euroopan puolustajina esimerkiksi EU:ta vastaan.⁴⁵

Yhteenvedo

Uuden ihmisoikeushistorian yksi merkittävimpiä tuloksia oli näyttää kuinka ihmisoikeudet syntyivät länsimaisten arvojen ja asenteiden yleistyksen tuloksena. Vaikka historiallinen kritiikki pyrki osoittamaan, kuinka ihmisoikeuskäsityksiä tulisi korjata ja laajentaa, konservatiivit ja ääriliikkeet ottivat ajatuksen osoituksena länsimaiden ylivertauudesta. Ihmisoikeuksien juuret antiikin sivistyksessä ja eurooppalaisessa kulttuurissa nähtiin myös argumenttina sille, että länsimaat ovat suljettu yhteisö jonne muualta tulleet eivät sopeudu eivätkä hyväksy sen arvoja, kuten ihmisoikeuksia. Ihmisoikeuksien osoittama länsimaiden ylivertauus onkin pysyvää kulttuurillista laatua, joka on helpompi esittää kuin samaa tarkoittavat rasistiset argumentit. Äärioikeiston katsannossa ihmisoikeudet ovat samanaikaisesti yhteisöä uhkaava tekijä, jolla voidaan tuoda juuri näitä ulkopuolisia sisään yhteisöä tuhoamaan.

Ihmisoikeuksien kritiikki on osa yleistä kritiikkiä länsimaisten arvojen universalisointia

kohtaan. Suomalainen keskustelu toistaa omalta osaltaan näitä argumentteja, jotka ovat suodattuneet kansainvälisen alt-right-liikkeen kirjoitusten kautta. On selvää, että suomalaisen oikeiston kaltainen suhtautuminen ihmisoikeuksiin samanaikaisesti oman sananvapauden puolustuksena ja vastustettavana globalismina lainaa viestinsä kansainvälisestä keskustelusta niin Euroopasta kuin Pohjois-Amerikasta, mutta sen soveltaminen on paikallista.

Tutkimuksen mahdollisti Suomen Akatemian rahoittama Eurooppalaisen oikeuden, identiteetin ja historian tutkimuksen huippuyksikkö, rahoituspäätökset 312154 ja 336676. Rahoittajan lisäksi haluan kiittää FM Iida Karjalaista lähdytyöstä, FT Heta Björklundia tekstin editoinnista ja HAIk:n nimettömiä arvioitsijoita ja toimittajia sekä OTT Taina Tuoria tekstin rakentavasta kommentoinnista. Kiitän myös esitystäni Minority experiences and European narratives -konferenssissa 14.4.2021 kuuntelemassa olleita arvokkaista kommentaisteista.

Kaius Tuori on eurooppalaisen aatehistorian professori Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: kaius.tuori@helsinki.fi

45. Timo Hännikäinen, Kansallisuus, paikallisuus ja eurooppalaisuus. *Vieraskynä-blogiteksti, Suomen Sisun verkkosivut*, 2.12.2012 (7.8.2020); Marta Lorimer, Europe as Ideological Resource. the Case of the Rassemblement National. *Journal of European Public Policy* 27:9 (2020), 1388–1405.

Reima Välimäki ja Anna Ristilä

Muinainen itsenäisyys suomalaisessa historiantutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1920–2020

Hyvinkään seurakunnan Teatteri Beta esitti vuosina 2014–2015 trilogian, joka perustui opetusneuvos ja kirjailija Hilda Huntuvuoren 1920–1930-luvuilla kirjoittamiin historiallisiin romaaneihin. *Alasatakunta*-lehti haastatteli ohjaaja Jouni Lainetta, joka kuvasi teoskokonaisuutta ”väkevästi historialliseksi” ja luonnehti *Lallin pojat* -näytelmän toista keskuksahahmoa, Kokemäen kuningas Pohjaa seuraavasti: ”Pohjalla on sellaista miesryhtiä ja ritarillisuutta, sellaista voimakasta armoa, joka nykyään on kadoksissa. Ehkä niiltä ajoilta ryhti on tullut suomalaisen kulttuuriin”¹

Huntuvuoren romaaneja lukeneille niiden valinta 2010-luvun kesäteatterin käsikirjoitukseksi voi vaikuttaa yllättävältä. Ne ovat selvästi aikansa tuotoksia ja edustavat maailmansotien välisen Suomen historiallisen romaanin ihannetta, jossa painottuivat tehtävät historian opettajana ja moraalisen kasvattajana. Romaanit laajensivat aikansa historiantutkimuksen tulintoja ja korostivat muinaisten suomalaisten itsenäisyyttä, etevyyttä ja urhoollisuutta. Ne rakensivat siten menneisyyden esikuvaa nuorelle kansakunnalle.² Tällainen historiallinen romaani painui suurelta osin unholaan toisen maailmansodan jälkeen. Osaa nykypäivän lukijoista niiden historiakuva kuitenkin puhuttelee muistuttaen siitä, että historiakulttuuri elää eri tahdissa kuin historiantutkimus ja opetus. Tämä ei ole mitenkään yksin suomalainen ilmiö. Historioitsija

Patrick Geary on todennut, että vaikka historia ja muut menneisyyttä tutkivat tieteet hylkäsivät useimmissa Euroopan maissa 1900-luvun alun jälkeen tulkinnan suorasta yhteydestä varhaiskeskiajan kansojen ja modernien valtioiden välillä, käsitys on jatkanut elämäänsä yleisesityksissä ja populaarisissa historiatietoisuudessa. 2010-luvun uudessa nationalismissa ja Euroopan poliittisessa kriisissä tällaiselle historiakuvalle on lisääntyvää kysyntää.³

Tarkastelemme tässä artikkelissa 1900-luvun alun, erityisesti 1920–1930-lukujen historiantutkimuksen, yleisesitysten ja historian popularisointien jälkivaikutusta 2000-luvun historiakulttuurissa, tarkemmin arkeologiaa ja historiaa koskevilla verkkokeskusteluissa. Käsittelemme esityksiä ”varhais-” tai ”muinaishistoriasta”, joskus myös ”heimokaudeksi” tai ”kalevala-kulttuuriksi” kutsutusta ajasta, joka Suomen tapauksessa tarkoittaa myöhäistä rautakautta ennen kirjoitettua historiaa ja aikaa osana Ruotsin keskiaikaista kuningaskuntaa. Epämääräinen aikarajaus viittaa käytännössä usein ajanjaksoon, jota nykyään myös suomalaisessa tutkimuksessa kutsutaan viikinkiajaksi,⁴ eli aikaan 800-luvulta 1100-luvulle.

Esitämme, että 1900-luvun alun valtavirtaisessa historiantutkimuksessa, historian popularisoinneissa ja amatöörihistorioissa muotoiltiin ajatuksia, jotka vaikuttavat edelleen rautakautta ja keskiaikaa käsittelevissä keskusteluissa, vaikka niiden alkuperäinen historiakulttuurinen ja

1. Elli-Mari Ahola, Muinaiset köyliöläiset heräävät Hyvinkäällä. *Alasatakunta* 26.6.2014, 10.

2. Reima Välimäki, ”Uusi Turku tupineen”. Hilda Huntuvuoren (1887–1968) historialliset romaanit ja kuva varhaiskeskiajan Turusta. Teoksessa Marika Räsänen, Reima Välimäki & Marjo Kaartinen (toim.) *Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa*. Turun historiallinen yhdistys 2012, 215–240.

3. Patrick J. Geary, *Writing the Nation. Historians and National Identities from the Nineteenth to the Twenty-First Centuries*. Teoksessa Bettina Bildhauer & Chris Jones (toim.) *The Middle Ages in the Modern World. Twenty-First Century Perspectives*. Oxford University Press 2017a, 83–86.

4. Frog, Joonas Ahola & Clive Tolley (toim.) *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*. SKS 2014.

-poliittinen konteksti on kadonnut. Tarkemman analyysin kohteena on ajatus Suomen muinaisesta itsenäisyydestä ja sen päättymisen ajankohdasta eli ristiretkistä ja Suomen alueen liittämistä Ruotsin kuningaskuntaan. Tämä on paitsi ollut yksi suomalaisen historiantutkimuksen keskeisiä kysymyksiä, myös suurta yleisöä kiinnostanut aihe. Tutkimme, miten näihin kysymyksiin liittyvä keskustelu on käynyt rajaa akateemisen tutkimuksen, julkisen ja jaetun historiakulttuurin ja pseudohistorioiden välillä. Historiakulttuurin käsitteellä on viime vuosikymmeninä kuvattu akateemista tutkimusta ja kouluopetusta laajempaa menneisyyttä koskevaa merkityksenantoa. Vaikka osa tutkijoista jakaa historiakulttuurin viralliseen ja epäviralliseen, tässä yhteydessä historiakulttuuri on järkevä ymmärtää laajassa merkityksessä menneisyyttä koskevan viestinnän kokonaisuudeksi, joka ympäröi ihmisiä.⁵

Derek Fewster on osoittanut, että varhaishistoria oli keskeisessä roolissa Suomen nationalistisessa projektissa 1800-luvulta toiseen maailmansotaan saakka. Oman valtiollisen historian puutteessa muinainen suuruuden aika sijoitettiin aikaan ennen kirjoitettua historiaa. Vaikka käsittely sivuaa myös historiatiedettä, Fewsterin tutkimuksen kohteena ovat ennen kaikkea kulttuurin ”lesser image makers”, aikakauslehdistä näytelmäteksteihin ja opetustauluihin.⁶ Myös historiografinen tutkimus on kommentoinut nationalismin ja historiatieteen yhteyksiä 1900-luvun alussa,⁷ ja Ilona Pikkanen on tutkinut kansallisen historian kaanonin militarisoitua ja kärjistämistä aikanaan äärimmäisen suosituksa populaarihis-

torian ja historiallisen fiktion väliin putoavassa Aarno Karimon *Kumpujen yöstä* -teossarjassa.⁸ Nämä tutkimukset eivät kuitenkaan käsittele 1900-luvun alun historiantulkintojen jälkivaikutusta. Tätä on tehnyt Inkeri Koskinen tieteen ja näennäistieteen rajaa käyvistä kertomuksista, joista hän on jäljittänyt muun muassa Suomen muinaisten kuninkaiden sitkeää elämää. Koskinen tutkimuksen keskiössä ovat villit tarinat, ei historiantutkimuksen valtavirta.⁹ Kuten tässä artikkelissa osoitamme, myös aikanaan valtavirtainen historiantutkimus ja historian yleisesitykset ovat luoneet historiakuva, jonka elementtejä on sittemmin käytetty näennäis- eli pseudohistoriallisissa esityksissä.¹⁰

Aineisto ja menetelmät

Artikkelin aineistona ovat yhtäältä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ilmestyneet suomalaiset historiantutkimukset ja populaarihistoriat, toisaalta 2000-luvun verkkokeskustelu. Tutkimusaiheen kannalta tärkeimmät itsenäisyyden alun julkaisut ovat jo yllä mainittu, enemmän historiallisen fiktion kentälle sijoittuva Aarno Karimon *Kumpujen yöstä* -sarja sekä Jalmari Jaakkolan keskiajan yleisesitykset, erityisesti *Suomen varhaishistoria* (1935) ja *Suomen varhaiskeskiaika* (1938). Vaikka artikkelia varten on luettu laajasti 1900-luvun alun historiateoksia, tarkempaan analyysiin ovat valikoituneet teokset, joilla on todistettavaa jälkivaikutusta 2000-luvulle asti. Julkaistujen teosten vastaanottoa ja niiden ympärillä käytyä keskustelua on seurattu Kansalliskirjaston digitoiduista aikakauslehdistä. 2000-luvun

5. Tästä jaosta suomalaisessa keskustelussa ks. Samu Sarviaho, *Ikuinen rauha. Vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauha suomalaisessa historiantutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1800- ja 1900-luvuilla*. Oulun yliopisto 2017, 26–27.
6. Derek Fewster, *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. SKS 2006.
7. Pekka Ahtiainen, *Suomalaiskansallinen historiantutkimus. Jatkuuko vai varjo menneisyydestä?* Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä*. Hanki ja jää 1994, 19–31; Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiantutkimukseen*. Käsikirjoja, 17:1. SHS 1996; Ilkka Herlin, Linjoilla ja linjojen takana. Historioitsijat sodassa. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiantutkimukseen*. SHS 1996, 84–119; Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*. WSOY 2007; Miika Tervonen, *Historiantutkimus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta*. Teoksessa Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. SKS 2014, 137–162; Ville Erkkilä, Jalmari Jaakkola – menneisyyden näkijä. *Historiantutkimuksen poliittisuudesta ja estetiikasta. Historiallinen Aikakauskirja* 113 (2015), 361–372; Sarviaho 2017.
8. Ilona Pikkanen, *The Dangers of "Too Easy a Life": Aarno Karimo's Historical Vignettes and the Post-Civil War Nation*. Teoksessa Linda Kaljundi, Eneken Laanes & Ilona Pikkanen (toim.) *Novels, Histories, Novel Nations. Historical Fiction and Cultural Memory in Finland and Estonia*. SKS 2015, 159–181; Ks. myös Silja Keltto, ”Ja urhoat astuvat kumpuun yöstä ja kertovat muinaiskansan työstä”. *Suomalaisen identiteetin rakentaminen muinaisuuden kuvauksen kautta Aarno Karimon Kumpujen yöstä* -teoksessa. Pro gradu, Turun yliopisto 2019.
9. Inkeri Koskinen, *Villi Suomen historia. Välimeren Väinämöisestä Äijäkupittaan pyramideihin*. Tammi 2015.
10. Näennäishistorian määritelmästä, ks. tämän teemanumeron johdanto.

verkkoaineisto perustuu yli 600 000 verkkodokumenttiin, jotka on kerätty suomenkielisestä internetistä vuosina 2019–2020. Myös 2000-luvun suomalaista historian tutkimusta on tarkasteltu paitsi tutkimuskirjallisuutena, myös historiografisesta näkökulmasta.

Käsitlemme aineistoa laadullisen sisällönanalyysin keinoin ja hyödyntäen historiakulttuurin lisäksi kulttuurisen muistin käsitteitä. Verkkoaineiston osalta käytössä on ollut myös tietokoneavusteinen tekstin toistojen klusterointi, joka mahdollistaa tekstin uudelleenikäytön tutkimuksen.¹¹ 1900-luvun alun historian esitykset loivat tiettyjä narratiiveja, tulkintoja ja hahmoja, jotka olivat omana aikanaan osa kaanonin tai kulttuurin työmuistia, kuten Aleida Assmannin termistö kuuluu.¹² Aarno Karimoa kulttuurisen muistin näkökulmasta tutkinut Ilona Pikkanen on todennut, että Karimon hahmot painuivat sodan jälkeisessä kulttuurissa pian kulttuurisen muistin arkistoon (*archive, cultural reference memory*) ja tietyiltä ääriationalisilta osilta ne tietoisesti sensuroitiin ja unohdettiin.¹³ Kulttuurisen muistin arkiston ominaisuuksiin kuitenkin kuuluu, että sieltä voi asioita myös palauttaa käyttöön.¹⁴ Suomen muinaisia kuninkaita koskevat viime vuosikymmenten kirjoitukset ovat yrityksiä tuoda paitsi näennäistieteiden kentällä liikkuneita teorioita, myös aiemmin kaanoniin kuuluneita mutta kulttuurisen muistin arkistoon painuneita historiantulkintoja osaksi jaettava historiakulttuuria. Yksi tämän artikkelin tavoitteista on osoittaa tällaisten palautettujen ja sovellettujen elementtien alkuperä ja niiden mukanaan kantamat historiapolitiittiset merkitykset.

Näennäishistoria Suomen muinaisista kuninkaista

Verkkokeskusteluihin Suomen viikinkiajasta ja esihistorian ja keskiajan taitteesta liittyy kiinteästi näennäishistoriallinen teoria Suomen muinaisista kuninkaista.

Esimerkiksi *Tiede*-lehden keskustelufoorumien ketju ”Lalli ja Erik”, joka on jatkunut kolmentoista vuoden ja 28 600 kommentin verran, kääntyi heti alkuperäisestä kysymyksestä väittelyksi Pohjoismaiden alkuperäisistä asukkaista. Siinä ovat lennelleet niin villit etymologiat kuin spekulatiot koko muinaista Pohjolaa hallinneista suomalaisista.¹⁵ Keskeinen väite Suomen muinaisia kuninkaita koskevissa pseudohistoriallisissa tulkinnoissa on, että Suomi oli muinainen, mahtava kuningaskunta, jonka kuniakkaan muinaishistorian ruotsalaiset ja ruotsinmieliset ovat piilottaneet. Suomen, Kainuun ja Hämeen muinaiset kuningaskunnat sijoitetaan yleensä, hieman kirjoittajasta riippuen, jonnekin 400–1100-lukujen välille. Ajatus Suomesta muinaisena kuningaskuntana perustuu uuden ajan alun historiantulkintoihin, jossa puolestaan on luovasti yhdistelty keskiaikaisia, lähinnä skandinaavisia lähteitä. Muinaisten kuninkaiden luetteloita laatinut göötiläinen historiantulkinta jäi syrjään jo 1700-luvun lopussa.¹⁶ Tästä huolimatta muinaiset kuninkaat ovat aina aika ajoittain putkahtaneet esiin amatööri- ja populaarihistoriallisissa julkaisuissa, mutta ajatus esiintyy vähemmän radikaalissa muodossa myös muissa 1900-luvun alun teoksissa, kuten tässä artikkelissa käy ilmi. Muinaisten kuninkaiden viimeisin tuleminen on tapahtunut 1990-luvun lopulla alkaneissa verkkokeskusteluissa. Näille auktoriteettia ovat antaneet muutamat ammattihistorioitsijoiden 1980–1990-luvun julkaisut, joissa keskiajan lähteiden käsittelyyn liittyy monia lähdekriittisiä ja käännöksiin liittyviä ongelmia. Näistä tärkeimmät ovat Martti Linnan ja työryhmän Johannes Messenius -käännösten liitteet ja Kyösti Julkun *Kvenland – Kainuunmaa*.¹⁷ On syytä korostaa, että valtaosa viime vuosikymmenten historian ja saagakirjallisuuden tutkimuksesta on käsitellyt keskiaikaisten lähteiden kuvauksia Suomen muinaisista kuninkaista mytologisina kuvauksina,

11. ”Pseudohistoria FIN-tietokanta”, tekijöiden hallussa.

12. Aleida Assmann, Canon and Archive. Teoksessa Astrid Erll ja Ansgar Nünning (toim.) *A Companion to Cultural Memory Studies*. W. de Gruyter 2010, 97–107.

13. Pikkanen 2015, 160.

14. Assmann 2010, 103.

15. Lalli ja Erik, *Tiede* 8.6.2007, https://www.tiede.fi/keskustelu/20237/ketju/lalli_ja_erik (22.2.2021).

16. Päiviö Tommila, *Suomen historiantulkintu. Tutkimuksen historia*. Werner Söderström 1989, 25; Koskinen 2015, 69–84; Sirpa Aalto & Kirsi Kanerva, *Johdatus saagakirjallisuuteen*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 2019, 39.

17. Martti Linna, Jorma Lagerstedt & Erkki Palmén (toim.) *Johannes Messenius. Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaihteita, sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*. SKS 1988; Kyösti Julku, *Kvenland – Kainuunmaa*. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen 1986; näistä teoksista pseudohistorian lähteinä, ks. Koskinen 2015, 127–129, 135; Sirpa Aalto & Harri

jotka kertovat ennen kaikkea kirjoittajiensa ja kirjoitusajankohtansa maailmankuvasta, ei vuosisatoja varhaisemmasta menneisyydestä.¹⁸

Suomen muinaisia kuninkaita koskeva keskustelu tulee hahmottaa osaksi kansallismielisen historiakulttuurin jatkumoa, ei yksiselitteisesti salatieteiden kenttään kuuluvana ilmiönä. Historiakulttuuri muuttuu ajassa: käsitys Suomen muinaisesta itsenäisyydestä oli valtavirtaista 1900-luvun alussa, mutta se muuttui marginaaliseksi toisen maailmansodan jälkeen. Historiakulttuuri on jaettava ja julkista, mutta siinä on myös omat marginaalinsa ja lokeronsa. Esimerkiksi keskustelu Suomen muinaisista kuninkaista on 2000-luvulla saanut paljon lukijoita, mutta se on pääasiassa levinnyt mediaekosysteemin tiettyissä osissa ja ainoastaan ajoittain putkahtanut valtavirran julkisuuteen.¹⁹ Vastaavasti jo 1900-luvun alun ammattihistorioitsijat pitivät mainintoja Suomen muinaisista kuninkaista enemmän tarujen ja satujen maailmaan kuin historiatieteen tutkimuskohteisiin kuuluvina. Toisaalta populaarisuudet ja amatöörihistorioitsijoiden teokset ja artikkelit ovat pyrkineet, joskus joidenkin akateemisten tutkijoiden tuella, tuomaan kilpailevia tulkintoja osaksi valtavirran historiakuvaa. Suomen muinaiset kuninkaat ovat mielikuvitusta kiehtova kertomus, joka on koko 1900-luvun liikkunut kansallisen historiatietoisuuden liepeillä. Sille on ollut kysyntää ennen kaikkea sellaisina aikoina ja sellaisissa yhteisöissä, jotka ovat kokeneet kansallisen kulttuurin uhatuksi ja nähneet siten tarvetta korostaa sen jatkumoa yli vuosisatojen ja -tuhansien.

Muinainen itsenäisyys 1900-luvun alun historiakuvassa

Kun suomalaista identiteettiä 1800-luvulla rakennettiin *Kalevalan* pohjalle, eepoksen historiallisena esikuvana nähtiin suomalainen esikristillinen yhteiskunta. Näin ollen merkittäväksi ja kansakuntaa muovanneeksi historian jaksoksi muodostui kristillistymistä ja Ruotsin aikaa edeltänyt myöhäisrautakausi.²⁰ Historia osana Ruotsia ja sittemmin Venäjää nähtiin eräänlaiseksi välivaiheeksi, ja itsenäistyminen vuonna 1917 oli oikeastaan paluuta alkuperäiseen itsenäisyyteen.²¹ Sisällissodan jälkeen muinaisen itsenäisyyden kaipuu liittyi aitosuomalaisiin pyrintöihin. Esimerkiksi kirjailija ja toimittaja K. N. Rauhala raportoi Viron-matkalta *Suomalainen Suomi* -lehteen vuonna 1929: ”Maallikko ei meiltä hevillä löydä vanhan itsenäisyyden historiaa. Eikä tuo näytä olevan varsin helppoa kaikille tutkijoillekaan.”²²

Rauhalan huutoon kyllä vastattiin. Historiantutkimuksen puolella Jalmari Jaakkola sementoi aikakauden merkityksen massiivisella *Suomen varhaishistoria: Heimokausi ja ”kalevalakulttuuri”* -yleisesityksellä vuonna 1935. Yli 500-sivuinen teos käsittelee kokonaan myöhäistä rautakautta. Jaakkolalle ”pakanallisen itsenäisyyssaikamme loppukausi” oli ”maailmanhistoriallisesti [...] kansamme asemalle käänteentekevä”,²³ ja teoksen keskeinen päämäärä on todistaa että ”Suomen kansa, tosin vielä omissa intressipiireissään eläen ja varsinaista kansallista yhteyttään tajuamatta, astuu monipuolisesti kehittyneenä kulttuurikansana kristillisen Länsi-Euroopan

Hihnala, ”Saagat tuntevat Suomen kuninkaat”. Pseudohistoriallisesta kirjoittelusta Suomen muinaisuudesta. *J@rgonia* 15:29 (2017), 11–12; Reima Välimäki, Muinaisten kuninkaiden lähteillä. Keskiajan kirjallisuudesta tehtyjen tulkintojen ongelmia. *Kalmistopiiri* 29.5.2020, <https://kalmistopiiri.fi/2020/05/29/muinaisten-kuninkaiden-lahteilla-keskiajan-kirjallisuudesta-tehtyjen-tulkintojen-ongelmia/> <https://kalmistopiiri.fi/2020/05/29/muinaisten-kuninkaiden-lahteilla-keskiajan-kirjallisuudesta-tehtyjen-tulkintojen-ongelmia/> (22.2.2021).

18. Ks. erit. Margaret Clunies Ross, Snorri Sturluson’s Use of the Norse Origin-Legend of the Sons of Fornjótr in His Edda. *Arkiv För Nordisk Filologi* 98 (1983), 47–66; Jarl Gallén, Länsieurooppalaiset ja skandinaaviset Suomen esihistoriaa koskevat lähteet. Teoksessa *Suomen väestön esihistorialliset juuret*. Societas Scientiarum Fennica 1984, 249–263; Mikko Häme, Saagoista ja muinaisista kuninkaistamme. *Faravid* 15 (1991), 181–186; Sirpa Aalto, The Finnar in Old Norse Sources. Teoksessa Joonas Ahola, Frog & Jenni Lucenius (toim.) *The Viking Age in Åland. Insights into Identity and Remnants of Culture*. Academia Scientiarum Fennica 2015, 199–226; Aalto & Kanerva 2019, 39; myös Martti Linna on tässä muuttanut kantaansa ja kirjoittaa myöhemmissä julkaisuissa yksiselitteisesti ”tarukuninkaista”, ks. Johannes Messenius, *Suomen riimikronikka*. Kääntänyt Harry Lönnroth & Martti Linna. SKS 2004, 143–144.

19. Reima Välimäki, Olli Seuri & Anna Ristilä, Pseudohistoriaa Suomen muinaisista kuningaskunnista. Ongelmallisen tiedon kierto laitaioikeiston mediaekosysteemeissä. *niin & näin* 1 (2021), 118–135.

20. Fewster 2006.

21. Pikkanen 2015, 161.

22. K. N. Rauhala, Vanhoja valjeja ja muinaisia muureja. Terveisiä suomalaisten kansojen entisen itsenäisyyden ajalta. *Suomalainen Suomi* 12/1929, 27.

23. Jalmari Jaakkola, *Suomen varhaishistoria. Heimokausi ja ”kalevalakulttuuri”*. Suomen historia 2. WSOY 1935, 380.

yhteyteen.”²⁴ Vaikka leveällä pensselillä maalattu ja yli tieteenalarajojen hyppivä kuva sai asiantuntijakritiikkiä, ennen kaikkea arkeologi A. M. Tallgrenilta,²⁵ Jaakkolan varhais historian laaja visio otettiin vastaan kansallisena merkki-teoksena.²⁶ Esimerkiksi *Uudistuva Kasvatus- ja Opetustyö* -lehti erikseen totesi, että ”Suomella on kaksi itsenäisyyden ja riippumattomuuden aikaa. Ensimmäinen kesti lähes 800 vuotta sitten ruotsalaisten suorittamaan valloituksen asti, ja toista olemme nauttineet jo 18 vuotta”. Lehti kiitti Jaakkolaa ensimmäisen itsenäisyyden ajan historian valottamisesta.²⁷

Muinaisen itsenäisyyden ajatus ei 1900-luvun alussa kuitenkaan edellyttänyt muinaisia kuninkaita. Jo 1800-luvun loppupuolella sekä suomen-että ruotsinmieliset tutkijat tietyistä näkemyseroistaan huolimatta katsoivat, että suomalaisilla oli kyllä ollut omaleimainen kalevalainen kulttuuri, mutta valtiollinen järjestäytyminen ei koskaan edennyt ”heimoasteelta” eteenpäin.²⁸ Edes muinaissuomalaisten kehittyneisyyden ja itsenäisyyden visionääriinä²⁹ pidetty Jalmari Jaakkola ei poikennut tästä linjasta. Jaakkola käytti kertovia lähteitä, kuten kronikoita ja saagoja, varovaisesti ja oli hyvin tietoinen, että 800-luvulle sijoitetut tarinat voivat kuvata kansoja käyttämällä kirjoittamisajankohtansa 1200-luvun nimityksiä.³⁰ Saagojen kuninkaat olivat hänelle tarukuninkaita,³¹ tai poikkeusolojen väliaikaisia johtajia. Ylipäätään kuninkaat olivat Jaakkolalle pohjankävijöiden ja mahtitalonpoikien päälliköitä, joista joitakin kutsuttiin kuninkaan ”mainesanalla” muun muassa *Kalevalan* runoissa.³² Juuri nämä mahtitalonpo-

jat, erämiehet ja pohjankävijät olivat Jaakkolalle Suomen historiaa liikuttanut voima.³³ Samankaltaisessa yhteydessä kuninkaat esiintyivät Einar W. Juveliuksen (myöh. Juva) yleisesityksessä *Suomen kansan aikakirjat*, joka oli Suomea varten sovitettu versio Carl Grimbergin *Kansojen historiasta*. Juvelius käsitteli kuninkaita keskustelleessaan *Kalevalan* historiallisuudesta ja mainitsi muun muassa Ahdin, Saaren kuninkaan. Nämä kuninkaat olivat Juveliukselle, kansanrunoutentutkija Kaarle Krohnin aiempia tulkintoja seuraten, ennen kaikkea *Kalevalan* historiallisina esikuvina olleita viikinkipäälliköitä.³⁴ Selkeän irtioton kuningashistorioihin teki puolestaan nuoremmann sukupolven edustaja Kauko Pirinen, kun hän kuvasi *Uuden Suomen* Helsingin yliopiston 300-vuotisjuhlien artikkelissa Akatemian alkuaikojen historian kirjoituksen muinaisten kuninkaiden luettelointia ”villeiksi heureuniksi”.³⁵

Akateeminen tutkimus ja tutkijoiden yleisesitykset pitivät 1900-luvun alussa muinaisia kuninkaita siis enemmän satujen kuin historian maailmaan kuuluvina, ja olivat pidättyväisiä kuninkaan tittelin käytössä. Sen sijaan historiallisissa romaaneissa, kuten artikkelin alussa lainatun Huntuvuoren teoksissa, heimokuninkaat seikkailivat, samoin populaarihistorioissa. Heimosoturien liiton kustantamassa ja jääkäriupseeri Eero Kuussaaren kirjoittamassa *Suomen suvut tiet* -kirjassa käsiteltiin ”satukuninkaat” hyvin samaan tapaan kuin 2000-luvun verkkoteksteissä. Kuussaari totesi, että ”vaikka vapaa runoilu on niitä sadunhämäriksi muovailnut”, niin taustalla oli kuitenkin historiallinen todellisuus. Hän arveli kuningas-

24. Jaakkola 1935, 475.

25. A. M. Tallgren, Varhais historian Suomi ja Itämeren alue. *Suomen Museo* 1935, 83–95; Tallgren ja Jaakkola jatkoivat nokiteluaan seuraavana vuonna *Historiallisen Aikakauskirjan* sivuilla.

26. E. O. H., Kansallinen historiateos. *Ylioppilaslehti* 19.5.1935, 310–311.

27. T. A. M., Loistava historiateos. *Uudistuva Kasvatus- ja Opetustyö* 2/1936, 63–64.

28. Jussila 2007, 26–27, 36–37; Jussila listaa fennomaanisista tutkijoista Yrjö Koskisen ja J. R. Danielsonin, ruotsinkielisistä M. G. Schybergsonin. Samanlaista tulkintaa edustaa myös Y. K. Yrjö-Koskinen, *Suomalaisten heimojen yhteiskuntajärjestyksestä pakanuuden loppu-aikoina. Vertailevaan sosiologiaan perustuva tutkimus*. Tekijä, 1890.

29. Tommila 1989, 186–187; Jussila 2007, 39.

30. Jaakkola 1935, 240, 262.

31. Jaakkola 1935, 266, 407.

32. Jaakkola 1935, 361, 353, 397, 453–455.

33. Erkkilä 2015, 368–371.

34. Einar W. Juvelius, *Suomen kansan aikakirjat*. 1. osa. *Esihistoria ja keskiaika*. Otava 1930, 146–147. Kirja esiintyy lähteenä yhdessä muinaisten kuninkaiden luettelossa, ks. nimim. Pahakurki, Suomen kuninkaat, *Sinikivi.com*, 15.3.2010, <https://www.sinikivi.com/keskustelu-sinikivi-com/historia/3424-suomen-kuninkaat> (25.2.2021).

35. Kauko Pirinen, Helsingin yliopiston 300-vuotistaipaleelta. Turun akatemian 200-vuotiset perinteet Helsingin yliopiston edelleen kehitettävänä. *Uusi Suomi* 4.9.1940, 8.

nimen olleen johtajilla yleinen.³⁶ Koko Kuussaaren teoksen kantava teema oli suomensukuisten kansojen muinaisen suuruuden ja itsenäisyyden menetyks, yhdistettynä toiveeseen Suomen suvun uudesta yhdistymisestä. *Suomen suvun tiet* on yksi 1900-luvun alun teoksista, joka putkahtaa silloin tällöin esiin Suomen muinaisten kuninkaiden käsittelyssä keskustelufoorumeilla ja blogeissa.³⁷

Varsinaiset muinaisten kuninkaiden suuruuden maalailijat olivat jo 1920–1930-luvuilla viljelejä teorioita esitteleviä harrastajia, tärkeimpinä insinööri-komentajakapteeni Rudolf Dillström ja hautausmaa-arkkitehti Ilmari Wirkkala.³⁸ Toisin kuin 2000-luvulla, teorat näkyivät ja niistä keskusteltiin valtavirtajulkisuudessa. Ennen kirjansa ilmestymistä Dillström oli julkaissut *Kalevalan* alkuperää koskevat teoriansa *Uuden Suomen* jatkokertomuksena.³⁹ Samassa lehdessä ilmestyi Dillströmin kirjan arvostelu, jossa arvioija rakensi vastakkainasettelua suuren yleisön ja tutkijoiden kiinnostuksen kohteelle arvelen, että Dillströmin taannoiset kirjoitukset olivat kiinnostaneet lukijoita enemmän kuin kansanrunoudentutkijoiden kymmenen vuoden julkaisut. Arvio kiinnitti huomiota myös Dillströmin tapaan yhdistää skandinaavisten sankarirunojen kuninkaat ja *Kalevalan* sankarit: ”mutta muutamat kotimaiset tutkijamme eivät tahdo antaa noille monille vieraiden maiden perimätietojen todistuksille mitään arvoa.”⁴⁰ Aikalaisvastaanotosta kertoo myös se, että Dillströmin ajatuksia puitiin tuoreeltaan naisten keskusteluillalla Salossa.⁴¹ Vaikka akateeminen tutkimus rakensi kuvaa muinaisesta itsenäisyydestä, laajemmassa historiakulttuurissa oli itsenäisyyden alkuvuosina kysyntää vielä tätä

kuvaa kunniakkaammalle muinaisuudelle ja sen sankareille.

Muinaisen tai ensimmäisen itsenäisyyden käsite pitkälti hävisi suomalaisesta julkisesta historiakulttuurista toisen maailmansodan myötä, mutta ajatus elää muinaisia kuninkaita käsittelevissä verkkokeskusteluissa. Arto Pöllänen *Kaltio*-lehdessä vuonna 2001 julkaisema artikkeli on yksi aihepiirin avaintekstejä. Pöllänen muun muassa kirjoitti kulttuurisesti ”suhteellisen vahvasta ja itsenäisestä” Suomesta ja pohti syitä, miksi viikingit eivät vallanneet Suomea: ”entäpä jos Suomessa olikin ryöstötavaran määrään nähden liian suuri ja järjestäytynyt ’Suomen valtion’ sotavoima?”⁴² Pöllänen pidättäytyi suoraan sanomasta, että tällainen muinaisvaltio olisi ollut olemassa, mutta hänen artikkeliaan lähteenä käyttävä tuore teksti on hylännyt lainausmerkit ja vihjailut. Markku Juutinen kirjoitti *Magneettimedissa* vuonna 2019:

Hyvin todennäköistä on, että muinainen Suomi, siis ennen Ruotsin vallan alle joutumistaan, ei ollut ensinkään barbaarinen ja järjestäytymätön periferia, vaan hyvin organisoinut keskushallinnollinen valtio [...]. Ennen muuta valtio on pystynyt huolehtimaan kansalaisistaan ja puolustamaan rajojaan. [...] Tähän verrattuna nykyinen virallinen Suomi on täysin moraaliton päästäen raiskaajat ja ryöstäjät rajojen sisäpuolelle vapaaehtoisesti.⁴³

Pöllänen ja Juutisen kirjoitukset kuvastavat paitsi muinaisen itsenäisyyden ajatuksen elinvoimaa, myös aihepiirin politisoitumista 2000-luvun kuluessa ja ennen kaikkea sen kierteessä oikeis-

36. Eero Kuussaari, *Suomen suvun tiet. Kuvaus Suomen sukukansojen kehityksestä sekä tuhatvuotisista vaelluksista ja valтатаisteluista*. Suomen heimosoturien liitto 1935, 72–73, 97.

37. Esimerkiksi *Tiede*-foorumilla ketjuissa Novgorodin ”perustaja” Rurik N3-klaania?, https://www.tiede.fi/keskustelu/25407/ketju/novgorodin_perustaja_rurik_n3_klaania?page=20 (26.2.2020); ja lisäksi useaan otteeseen yllä mainitussa ”Lalli ja Erik” -ketjussa.

38. Dillströmin ja Wirkkalan teorioista ks. Koskinen 2015, 123–127, 182–87; tärkeimmät teokset ovat R. Dillström, *Kalevala ja meri. Historiaa ja tarua Suomen heimon muinaisuudesta*. WSOY 1927; Ilmari Wirkkala, *Suomen merenvaltius*. WSOY 1929; Ilmari Wirkkala, *Suomalaiset, pohjoismaiden vanhin kulttuurikansa*. Suomalainen Paino 1930.

39. R. Dillström, *Kalevala ja meri I. Uusi Suomi* 1.3.1925, 9–10. Loput osat ilmestyivät 8.3., 12.4. ja 19.4.

40. Väinö S. - n., *Historiaa ja tarua Suomen heimon muinaisuudesta. Uusi Suomi* 6.12.1927, 13.

41. Naisten keskusteluilta. *Salon Seudun Kunnallislehti* 8.5.1928, 2.

42. Arto Pöllänen, *Olivatko viikinkikuninkaat suomalaisia? Kaltio - Nuoren pohjolan kulttuurikuva* 4/2001, <http://www.kaltio.fi/vanhat/index43ec.html?81> (22.2.2021).

43. Markku Juutinen, *Suomen muinaisen historian tutkimus on kauhistus alistajien historialle ja arvoliberalismille. Magneettimedia* 4.3.2019, www.magneettimedia.com/suomen-muinaisen-historian-tutkimus-on-kauhistus-alistajien-historialle-ja-arvoliberalismille/ (25.2.2021).

topopulistisessa vastamediassa. Siinä missä Pöllänen artikkeli on vielä vahvasti historialla ja arkeologialla spekulointia, *Magneettimediassa* muinainen itsenäisyys on ensisijaisesti vasta-kohta kirjoittajan silmissä rappioituneelle nykyajalle.⁴⁴ Kyse on selkeästi historian poliittisesta käytöstä: kuviteltua historiaa käytetään osoittamaan epäkohta nykyisyydessä.⁴⁵

Ristiretkien ristiriitaiset tulkinnat

Yllä esitetyn historiakuvan mukainen Suomen muinainen itsenäisyys päättyi ruotsalaisvalloitukseen. Näin keskustelu linkittyy suomalaisen historiantutkimuksen yhteen kestoaiheeseen: ensimmäiseen ristiretkeen ja sitä seuranneeseen katolisen kirkon ja ruotsalaisen kuninkaanvallan vakiintumiseen. Keskustelupalstoilta ja blogeista löytyy sisäisesti ristiriitainen tulkinta ristiretkien merkityksestä. Yhtäältä niitä vähätellään ja varsinkin ensimmäisen ristiretken koko olemassaolo kielletään, toisaalta niiden seuraukseksi esitetään Suomen valloitus ja sen seurauksena kansan

■ Kuva 1. Kuvan opetustaulu esittää ristiretken maihinnousuna, jossa suomalaiset ja ruotsalaiset armeijat kohtaavat. Vastaavaa sotaista kohtaamista kuvasi myöhemmin kirjallisesti esimerkiksi Aarno Karimo. Lähde: Turun museokeskus, Ensimmäinen ristiretki Suomeen, opetustaulu, F. Tilgmann, Helsinki 1915 (CC BY-ND 4.0).

todellisen historian hävittäminen ja salaaminen. Tämän näkemyksen on tiivistänyt blogissaan Sammy Nyman:

Suomi päättyi Ruotsin vallan alle vuonna 1249 (–1250) eikä 1155 kuten on väitetty. Siitä alkoi Suomen historian törkeä vääristely, voittajat todella kirjoittavat historian. Pian kukaan ei muistanut että Suomi oli kerran suuri ja mah-tava kuningaskunta. Sen sijaan Ruotsin vaikutuksen alla opetettiin että ennen Ruotsalaisten saapumista paikalliset olivat lukutaidottomia ja yksinkertaisia barbaareita.⁴⁶

44. Tästä ilmiöstä lisää, ks. Välimäki, Seuri & Ristilä 2021.

45. Pertti Grönholm & Heino Nyyssönen, Historian käyttö ennen ja nyt – faktana ja fiktiona. *Kosmopolis* 3/2019, 21.

46. Sammy Nyman, Suomen salattu historia. *Uusi Suomi blogit* 3.3.2014, <https://vapaavuoro.uusisuomi.fi/sammynyman/162149-suomen-salattu-historia/> (2.2.2021).

Väitteet historian vääristelystä ja piilottelusta kuuluvat näennäishistorioiden ja salaliittoteorioiden maailmaan, mutta ensimmäisen ristiretken kyseenalaistaminen ja Ruotsin vallan vakiintumisen ajoittaminen 1200-luvulle ovat paljon lähempänä suomalaisen historiantutkimuksen valtavirtaa kuin verkkokeskusteluissa ymmärrettään tai annetaan ymmärtää. Tulokinnan juuret ovat itsenäisyyden alkuaikojen historiantutkimuksessa. Anekdootina todettakoon, että yksi tuolloin julkaistu puheenvuoro, Arvi Korhosen katsaus Lauritz Weibullin tutkimukseen kuningas Eerik Pyhän historiallisuudesta (1919), on kiertänyt 2000-luvun verkkokeskusteluissa todisteena siitä, että tutkijat ovat jo pitkään keskustelleet ristiretkien historiallisuudesta.⁴⁷

Näin 1900-luvun alussa todella tehtiin. Tuolloin vahvistui ennen kaikkea Arvi Korhosen ja Jalmari Jaakkolan tutkimuksissa tulkinta, jossa hyväksyttiin kuningas Eerikin ja piispa Henrikin historiallisuus, mutta pidettiin suurinta osaa myöhempien kertovien lähteiden kuvauksista legendojen kirjalliseen genreen kuuluvina. Molemmat tutkijat käyttivät Eerikin ja Henrikin sotaretkestä nimeä ”ns. ensimmäinen ristiretki”, ja näkivät sen olleen tavanomainen ledung-laitokseen perustuva ryöstö- tai verotusretki, joka poikkesi aiemmista ja myöhemmistä lähinnä piispa Henrikin läsnäolon takia. Piispa Henrik ei saapunut Suomeen kastamaan pakanoita vaan järjestelemään kirkollisia oloja jo kristillistyneessä Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa. Kumpikaan tutkija ei nähnyt retken seurauksena eikä sitä seuranneina vuosikymmeninä Länsi-Suomen päätyvän Ruotsin kuninkaan vallan alle, vaan he kuvasivat tilannetta pikemminkin tasaveroisena liittolaisuutena, jossa suomalaiset olivat pyytäneet ruotsalaisilta apua uhkaavaa vihollista eli Novgorodia vastaan.⁴⁸

Täytyy kuitenkin korostaa, että tämän tulkinnan rinnalla historian populaarisesityksissä säilyi ja jopa vahvistettiin kuvaa, jossa ylvyäs pakanakansa seisoi ja kaatui ylivoimaisten ristiretkiläisten edessä, konkreettisesti mairinnousua torjuen.⁴⁹ Aarno Karimon fiktiivisessä kuvauksessa sankareita ovat miehekkäät miehet: uhmakkaat pakanasoturit, joita ristiretkiarmeija ei olisi koskaan voittanut, jollei uusi usko olisi jo sisäisesti jakanut ”miesten mieliä kahtia”. Syy on liian naismaisena entisen kuninkaan, joka ei ajoissa karkottanut kristittyjä: ”Naisen oli mieli ja lapsen tahto. Tuolla näette nyt tuloksen.”⁵⁰ Muinaisten suomalaisten jakaantumisen on helppo nähdä heijastaneen valkoisen Suomen pelkoja kommunismin jakamasta kansasta. Karimon teos oli valtavan suosittu sotienvälisenä aikana, kaikki osat yhteen laskien sen painosmäärä oli 52 800,⁵¹ ja se epäilemättä vaikutti useampaan suomalaiseen kuin Korhosen ja Jaakkolan tutkimukset. 1900-luvun alun historiantutkimus ja populaarihistoria siis synnyttivät tai vahvistivat kahta kilpailevaa tulkintaa ensimmäisestä ristiretkestä: tutkimuksessa alkoi korostua ristiretkä vähättelevä, kristillistymisen ja valtiomuodostuksen jatkuvuutta korostava tulkinta samaan aikaan kun palavasilmäiset muinaissuomalaiset soturit puolustivat isiensä uskoa ruotsalaisia vastaan. Molemmat tulkinnat jättivät jälkiä suomalaiseen kulttuuriseen muistiin, ja niiden kaikuja voi nähdä 2000-luvun verkkokeskusteluissa, näennäishistoriassa mutta myös historiantutkimuksessa.

Vaikka ajatus Suomen muinaisesta itsenäisyydestä on hylätty, ensimmäisen ristiretken osalta Jaakkolan ja Korhosen tulkinta on, pienin tarkennuksin, pysynyt vallitsevana tähän päivään saakka. Piispa Henrikin historiallisuus on aiempaa kyseenalaisempi,⁵² mutta yleistulkinta Eerikin retkestä yhtenä ryöstö- tai verotusretkenä

47. Arvi Korhonen, Eerik Pyhän legendan historiallinen arvo. *Historiallinen Aikakauskirja* 17 (1919), 405–406; vrt. Lauritz Weibull, ”Erik den Helige”. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* III/7 (1917), 99–130. Korhosen artikkeli on kopioutu yhteen laajimmalle levinneistä Suomen muinaisia kuninkaita koskevista pseudohistoriallisista esityksistä: Tuntematon tekijä, Suomen kuninkaat norjalais-islantilaisien saagojen mukaan, 10.9.2007. <http://iorbock.com/ekirjasto/tuntematon/suomen-kuninkaat-saagojen-mukaan/> (2.2.2021). Teksti on todennäköisesti kirjoitettu 1990-luvun lopussa. Sen leviämisenestä Välimäki, Seuri & Ristilä 2021. Korhosen katsaus on vuosina 2002–2020 julkaistu uudelleen ainakin 16 kertaa. ”Pseudohistoria FIN-tietokanta”, Klusterit FIN 54148, 54147, 54149.

48. Arvi Korhonen, N. s. ensimmäinen ristiretki Suomeen Ruotsin edellytysten kannalta katsottuna. *Historiallinen Aikakauskirja* 24 (1926), 85–125; Jalmari Jaakkola, *Suomen varhaiskeskiaika. Suomen historia* 3. WSOY 1938, 75–122, 136, 148–57. Jussila 2007, 37–38.

50. Aarno Karimo, *Kumpujen yöstä*. 1. osa. *Muinaiskansaa*. WSOY 1929, 272, 274; Karimon sankareiden väkivaltaisuuden ja maskuliinisuuden sekä naisten olemattoman roolin on huomannut jo Pikkanen 2015; 170–171 ja Keltto 2019, 23–27.

51. Fewster 2006, 354; Pikkanen 2015, 159.

52. Tuomas Heikkilä, *Pyhän Henrikin legenda*. SKS 2005, 53–55.

muiden joukossa ja 1100-luvun lopusta pikemminkin kirkollisen organisaation vakiintumisen kuin pakanallisen maan kääntymisen aikana löytyvät hieman eri painotuksien 2000-luvun tutkimuksista ja yleisesityksistä. Samoin ruotsalaisen maallisen hallinnon vallan nähdään 1100-luvulla olleen hyvin vakiintumatonta.⁵³

Verkkokeskusteluissa puolestaan vallitsee äärimmäinen skeptisyys 1150-luvun ristiretkä kohtaan, mutta 1200-luvun puoliväli nähdään täydellisenä valloituksena.⁵⁴ Tämän ymmärtämiseksi täytyy perehtyä tarkemmin yllä lainatun Nymanin blogikirjoituksen tiivistämään historiantulkintaan ja jäljittää sen juuria 1900-luvun alkupuolen ajatuksiin, jotka ovat sittemmin liikkuneet kulttuurisen muistin arkiston ja kaanonin rajoilla. Ensiksi on syytä tarkastella väitettä siitä, että Ruotsi valloitti Suomen vasta noin vuonna 1250, ei siis ensimmäisen ristiretken aikoihin. Myös tämän tulkinnan voi jossain muodossa löytää tutkimuksen keskusteluista, joskaan ei sen valtavirrasta. Tuomas Heikkilän mukaan ajatus Suomen alueen liittämisestä Ruotsiin vasta niin sanotun Hämeen ristiretken myötä on peräisin ruotsalaistutkijoilta Erik Lönnrothilta ja Jörgen Weibullilta, kun taas Suomessa tulkintaa on puolustanut lähinnä Martti Linna. Kuten Heikkilä toteaa, tulkinnalla on tiettyjä perusteita siinä, ettei Suomen alueen kirkollisesta organisaatiosta

ole käytännössä mitään lähteitä ennen 1200-luvun puoliväliä, mutta sen ylläpitäminen vaatii selittämään paitsi Eerikin ja Henrikin legendat myös koko joukon 1100–1200-luvun lähteitä joko fiktiivisiksi, paikkaansa pitämättömiksi tai muuta aluetta kuin Suomea koskeviksi.⁵⁵ Sekä akateemiselta asemaltaan että tulkinnoiltaan Martti Linna on ollut pikemminkin suomalaisen historiantutkimuksen marginaalissa kuin sen valtavirrassa, mutta hänen julkaisuillaan on merkittävä jälki-vaikutus näennäishistoriallisissa verkkokeskusteluissa, joten niitä on syytä katsoa tässä yhteydessä tarkemmin.⁵⁶

Vaikka Linna viittaa Heikkilän mainitsemiin ruotsalaisiin Lönnrothiin ja Weibulliin, tulkinnan taustalla on ennen kaikkea Korhoseen ja Jaakkolaan perustuva yritys hahmottaa Suomea itsenäisenä ja Ruotsista riippumattomana alueena ja kansakuntana 1100-luvun lopussa ja 1200-luvun alussa, erityisesti piispa Tuomaksen aikana. Viime kädessä tämän tulkinnan voi johtaa aina Gabriel Reinin 1830-luvun julkaisuihin asti.⁵⁷ Linna on esittänyt selkeimmät perustelut omalle tulkinnalleen Vesilahden historian osana julkaistussa artikkelissa, joka käsittelee Suomen alueellisia pyhimyskultteja. Pyhän Eerikin kultin käsittelyyn liittyy nelisivuinen loppuviite, jossa Linna esittää Arvi Korhoseen perustuen, että Eerikin retken ”tarkoituksena oli suomalaisten pyynnöstä aut-

53. Ks. erit. Mika Kallioinen, *Kirkon ja kruunun välissä. Suomalaiset ja keskiaika*. Edita 2001, 22–23; Mauno Jokipii, Ensimmäinen ristiretki Suomeen. Myyttiä vai todellisuutta. *Historiallinen Aikakauskirja* 100 (2002), 228–242; Heikkilä 2005, 55–56, 61–73; Kirsi Salonen, Suomen lähetyshiippakunta muodostuu. Teoksessa Janne Harjula et al. (toim.) *Koroinen. Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Turun Historiallinen Yhdistys 2018, 66; Viime vuosina kuva varhaisesta kristillisyydestä on tarkentunut. Aiemmin ajateltiin kristinuskon juurtuneen ensin Satakuntaan ja Varsinais-Suomen pohjoisosiin mahtimiesten omien tilojen kirkkojen kautta, mutta uudet tulokset viittaavat Aurajokilaaksoon ja kyläyhteisöjen kirkkoihin kuten Ravattulan Ristimäkeen, ks. Kirsi Salonen, Kristinuskon saapuu Suomeen ja juurtuu pikku hiljaa. Teoksessa Harjula et al. (toim.) *Koroinen. Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Turun Historiallinen Yhdistys 2018, 48; Juha Ruohonen, Viimeisistä polttohautauksista ensimmäisiin kirkkoihin. Aura- ja Vähäjokilaakson kristillistymisen hautausapojen ja kalmistojen perusteella. Teoksessa Harjula et al. (toim.) *Koroinen. Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Turun Historiallinen Yhdistys 2018, 62–63.

54. Yllä lainatuista ks. Pöllänen 2001; Tuntematon tekijä 2007; Nyman 2014. Turjalaisen valtakunta -blogi ajoittaa valtauksen ”ruotsalaisen miekan voimalla” viimeistään 1200-luvun loppuun, ks. Turjalainen, Suomen kristillinen varhaishistoria ja kuningasaika, vol. 2. *Turjalaisen valtakunta* 2.3. 2010, <http://turjalainen.blogspot.com/2010/03/suomen-kristillinen-varhaishistoria-ja.html> (22.2.2021). ks. myös anonymi blogi: Tapahtumia Suomessa 1200-luvulla. *Vanha uskonto ja uusi ajattelu* 17.12.2009, <https://pakanat.blogspot.com/2009/12/tapahtumia-suomessa-1200-luvulla.html> (19.2.2021); keskusteluketjuista ks. esim. *Suomi24*, Ristiretket Suomeen, <https://keskustelu.suomi24.fi/t/4152818/ristiretket-suomeen> (8.2.2021).

55. Heikkilä 2005, 72–73; vrt. Martti Linna, Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot. Teoksessa Helena Honka-Hallila (toim.) *Vesilahdi 1346–1996*. Vesilahden kunta ja seurakunta 1996, 195–199.

56. Linna oli 1980-luvulla Historian Ystävien Liiton sihteeri ja oppiarvoltaan HuK, ks. Martti Linna (toim.) *Suomen varhaiskeskiajan lähteitä*. Historian ystävien liitto 1989, 5, 9. Linnan merkityksestä näennäishistorian lähteenä, ks. yllä viite 17.

57. Gabriel Rein, Biskop Thomas och Finland i hans tid. Teoksessa Kaj Mikander (toim.) *Kring korstågen till Finland. Ett urval uppsatser tillägnat Jarl Gallén på hans sextioårsdag den 23 maj 1968*. Tilgmanns tryckeri, 1968, 11–59; tulkinnan juuret Reinin johtaa Erik Anthoni, Korstågstiden och dess innebörd, teoksessa Kaj Mikander (toim.) *Kring korstågen till Finland. Ett urval uppsatser tillägnat Jarl Gallén på hans sextioårsdag den 23 maj 1968*. Tilgmanns tryckeri, 1968 1968, 161.

taa suomalaisia puolustautumaan venäläisiä ja karjalaisia vastaan, ei suinkaan käydä sotaa suomalaisia vastaan.”⁵⁸ Suomen aseman 1200-luvun alussa Linna hahmottelee, Jaakkolaa seuraillen, suoraan paavin alaisena suojavaltiona.⁵⁹ Ajatus itsenäisestä paavillisesta suojavaltiosta on Jaakkolan keskiajan historian tulkinnan keskeinen ja sittemmin tyrmätty väite.⁶⁰

Birger Jaarlin retken kohdalla Linna kuitenkin irtaantuu Jaakkolan teeseistä. Siinä missä Jaakkola johdonmukaisesti vähätteli ruotsalaisten sotilaallista toimintaa ja korosti katolisen kirkon ja suomalaisten roolia, Linna esittää, että Birger Jaarlin retki oli ”räikeä kansainvälisen oikeuden loukkaus” ja että ”ruotsalaiset [...] toivat maahamme vuonna 1249 ylivoimaisella ase-tekniologialla varustetun panssariarmeijan, jota suomalaisilla tuolloin vallingneessa tilanteessa ei ollut käytännön mahdollisuutta vastustaa.”⁶¹ Linna toisin sanoen jatkaa muinaisen itsenäisyyden aikaa 1200-luvun puolelle noudatellen 1920–1930-lukujen historiantutkijoiden perintöä, mutta tekee irtioton tulkittessaan syitä ja seurauksia. Siinä missä Korhonen ja Jaakkola korostivat suomalaisten omaa aloitteellisuutta kytkeytymisessä läntiseen kulttuuripiiriin lähes tasaveroisena liittolaisena Ruotsin kanssa, Linna painottaa ruotsalaisten valloituksen laittomuutta.

Suomen muinaisia kuninkaita ja esihistorian ja keskiajan taitetta käsittelevissä 2000-luvun verkkokeskusteluissa esiintyvän ajatuksen Ruotsin vasta vuonna 1249–1250 tekemästä Suomen valloituksesta voi suoraan johtaa Linnan julkaisuihin. Tämän tarkastelu paljastaa myös sen historiapolitiittisen yhteyden, jossa tulkinnalle on ollut kysyntää. Vaikka Linnan pyhimyskulttia tarkasteleva artikkeli on saatavilla myös verkkoversiona,⁶² tulkinta on levinnyt ennen kaikkea populaarimpien esitysten ja luentojen kautta. Linnan tulkinnat

löytyvät Caius Kajannin *Siniristilippumme*-kirjan historiallisesta katsauksesta eli kronikanomaisesta esityksestä, jossa Linna paitsi listaa Suomen muinaisia kuninkaita, on otsikoinut vuodet 1229–1249 ”Suomi paavillisena suojavaltiona” ja toteaa että ”suomalaiset alistuvat paavin suojelusvaltioksi ja luovuttavat vanhat pakanalliset kulttimaansa kirkolle. Paavi puolestaan kieltää ruotsalaisia ahdistelemasta suomalaisia.”⁶³ Kajannin teoksessa julkaistu Linnan kronikka oli pitkään saatavilla päivitettyssä muodossa Suomalaisuuden Liiton sivuilla otsikolla ”Suomen historiaa suomen kielen näkökulmasta,”⁶⁴ ja eräs versio siitä on levinnyt noin kahdenkymmenen vuoden ajan eri foorumeilla osana anonyymia näennäishistoriallista artikkelia, joka puolestaan perustuu oman ilmoituksensa mukaan Linnan Helsingissä vuonna 1997 pitämään esitelmään.⁶⁵

Tulkinta Suomen valloittamisesta sotaretkellä 1249–1250 valottaa erinomaisesti jatkumoa historiantutkimuksen väittelyistä historian poliittiseen käyttöön ja näennäishistoriaan. Tähän tulkintaan on mahdollista päästä äärimmäisen lähdekritiikin keinoin: Suomea voi pitää Ruotsin osana, kun asiakirjat näin yksiselitteisesti kertovat.⁶⁶ Yllä lainatun pyhimyskulttiartikkelin loppuviitteissä Linna perustaa argumentaationsa tällaiseen ankaraan skeptisyyteen koskien kirjallisia lähteitä, jotka viittaavat ruotsalaiseen hallintoon ennen 1200-luvun puoliväliä. *Siniristilippumme*-kirjan kronologia samoin kuin 1988 ilmestyneen Messenius-käännöksen liitteet⁶⁷ kuitenkin osoittavat, ettei lähdekritiikki kohdistu samoilla periaatteilla kaikkien aineistoon: Suomen muinaisten kuninkaiden osalta Linna on valmis hyväksymään myöhäisiä, epämääräisiä ja tulkinnaltaan kiistanalaisia lähteitä. Kyse on valikoivasta lähteiden luennasta, jossa tavoitteena on raivata mahdollisimman suurta sijaa oletetuille

58. Linna 1996, 196; vrt. Korhonen 1926.

59. Linna 1996, 197; vrt. Jaakkola 1938, 255–268.

60. Jussila 2007, 42–49.

61. Linna 1996, 198–199.

62. Martti Linna, Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot. Narvasoft, s.d., <https://www.narvasoft.fi/kalvanpojat/sources/pyhimyskultti.html> (25.2.2021).

63. Caius Kajanti, *Siniristilippumme*. Otava 1997, 30–32. Kirjan lukujen kirjoittajia ei ole eritelty, mutta nimiölehden mukaan: ”historialliset katsaukset Martti Linna”.

64. Suomalaisuuden liitto, Suomen historiaa suomen kielen näkökulmasta. http://suomalaisuudenliitto.fi/?page_id=27. Sivua ei ole enää saatavilla, viimeisin *Internet Archiven* tallentama kuvakaappaus sisällöstä on 9.8.2018.

65. Tuntematon tekijä 2007, ks. yllä viite 48.

66. Weibull 1993, 21. Ks. myös Heikkilä 2005, 72–73.

67. Linna, Lagerstedt & Palmén 1988, 165–180.

muinaissuomalaisille poliittisille yksiköille ennen Ruotsin aikaa. Kuten yllä on todettu, Suomen alueen valtiomuodostusprosessin näkeminen kertaheitolla Birger Jaarlin aikana tapahtuvana sotilaallisena valloituksena on äärimmäinen ja epätodennäköinen tulkinta, mutta se silti vielä mahtuu Suomen varhaiskeskiajan hajanaisen lähdetilanteen aiheuttamaan hyvin erilaisten mahdollisten tulkintojen kenttään.

Kun Suomalaisuuden Liitto julkaisi tähän tulkintaan pohjautuvan kronologian, siirryttiin kiistatta historian poliittisen käytön puolelle, jossa historialla – Pertti Grönholmin ja Heino Nyssösen sanoin – ”voidaan rationalisoida eli tehdä ymmärrettäväksi poliittisia toimia ja ratkaisuja sekä osoittaa yhteiskunnallisia puutteita tai tarpeita.”⁶⁸ Suomalaisuuden liiton tavoitteena on ”vaalia suomen kieltä, suomalaista yhteenkuuluvuutta ja kulttuuriperinteiden omaleimaisuutta”, jonka olennaisena osana liitto ajaa ruotsin kielen opetuksen vapaaehtoisuutta. Liiton kielipoliittisessa julistuksessa on vahva historian käytön ulottuvuus, ja suomalaisuus määritellään kielestä riippuvaiseksi: ”kuulumme suomea puhuvaan kansaan.”⁶⁹ Sama julistus määrittää 1800-luvun ja 1900-luvun alun kansallisuusaatteen hengessä suomalaisten olevan yhdessä lähisukukielten puhujien kanssa ”kalevalainen kansa.” Tässä yhteydessä julkaistuna historian tulkinta, joka myöhäistää Ruotsin valtaa Suomessa, raivaa menneisyyteen tilaa näkemykselle yksikulttuurisesta ja -kielisestä suomalaisuudesta.⁷⁰ Suomalaisuuden Liitto – itsessään kieliriidan perillinen – jatkaa näin ollen 1900-luvun alun historian käyttöä, jossa ruotsinkielisen asutuksen ikä toimi argumenttina kielen asemalle itsenäisessä Suomen valtiossa.

Näennäishistorian kentälle tulkinta Suomen valloituksesta kertaheitolla 1249–1250 siirtyi viimeistään siinä vaiheessa, kun verkkokeskusteluissa siihen liitettiin ajatus vuosisataisesta svekomaanisesta salaliitosta Suomen muinaishistorian

kätkemiseksi. Samalla muinaiset kuninkaat ja kuningaskunta alkoivat hahmottua yhä mahtavampina Pohjolan valtiaina. Kyse ei ollut pelkätään historian tutkimuksen viltimpien tulkintojen yhä radikaalimmasta luennasta, vaan myös suorista vaikutteista 1920–1930-lukujen pseudo-historioista. Esimerkiksi Arto Pöllänen vetoaa 1900-luvun alun tanskalaistutkijaan Gudmund Schütteen perustellessaan kalevalaisten runojen, Beowulf ja Saxo Grammaticuksen mainitsemien hahmojen yhteyttä. Väite on peräisin Rudolf Dillströmiltä, vaikkei Pöllänen hänen nimeään mainitse.⁷¹ Useimmat tässä artikkelissa lainatut verkkotekstit ovat kansallismielistä kaipuuta suomalaisten muinaiseen suuruuteen, mutta silti ne ovat ensisijaisesti historialla, arkeologialla, kielitieteellä ja geenitutkimuksella spekulointia. Aiemmin lainattu *Magneettimedien* artikkeli osoittaa kuitenkin hyvin, miten tämä kansallismielinen kaipuu on viime vuosina muuntunut oikeistopopulistien käsittelyssä todisteeksi nykyhetken rappiosta ja poliittiseksi vaatimukseksi sen korjaamisesta.⁷² Samalla on syytä korostaa, että oikeistopopulistinen historian käyttö on vain osa muinaishistorialla spekulointia. Esimerkiksi useita kirjoja aiheesta julkaissut rajatietokirjailija ja *Sinikivi.com*-sivuston ylläpitäjä Jukka Nieminen on kriittinen historian laitaoikeistolaista ja rasistista käyttöä kohtaan.⁷³

Kansallismielisen ja kansakunnan juuria etsivän esi- ja keskiajan historian käyttö on suomalaisen esimerkki Patrick Gearyn havainnosta, jonka mukaan historioitsijoiden haluttomuus kirjoittaa kansakunnan historiaa ei suinkaan ole vähentänyt kansallisen historian tarvetta ja kysyntää.⁷⁴ Viimeisin, 1980-luvun lopussa alkanut ja 1990-luvulta saakka verkossa kukoistanut kiinnostus Suomen muinaisiin kuninkaisiin osuu yksiin suomalaisen akateemisen keskiajantutkimuksen uuden aallon sekä yleisen keskiaikainnostuksen kanssa.⁷⁵ Akateeminen keskiajantut-

68. Grönholm & Nyssönen 2019, 21.

69. Suomalaisuuden Liitto, Kielipolitiikka, <http://suomalaisuudenliitto.fi/kielipolitiikka/> (11.2.2021).

70. Suomalaisuuden liiton sivuilla on julkaistu myös Arto Pölläsen aihetta koskeva artikkeli, joka sittemmin on poistettu, ks. Koskinen 2015, 130.

71. Pöllänen 2001, vrt. R. Dillström, Muinaissuomalaisten kuusi pääilmansuuntaa [2]. *Laivastolehti* 31.8.1926, 246.

72. Tästä ilmiöstä tarkemmin Välimäki, Seuri & Ristilä, 2021.

73. Jukka Nieminen, Äärioikeiston suuri kertomus, *Sinikivi.com* 15.2.2021, <https://www.sinikivi.com/sinikiven-paakirjoitukset/oudot-jutut/900-aeaerioikeiston-suuri-kertomus> (26.2.2021).

74. Geary 2017a, 83–86.

75. Keskiäikainnostuksen synnystä Suomessa, ks. Leena Valkeapää, Historiakulttuurinen keskiaika. Tiedon ja mielikuvituksen liitto. Teoksessa Yrjö Heinonen, Leena Kirstinä & Urpo Kovala (toim.) *Ilmaisun murrokset vuosikymmenen vaihteiden suomalaisessa kulttuurissa*. SKS 2005, 245–262.

kimus on viime vuosikymmenet ollut leimallisesti ylikansallista, Eurooppaan ja yleiseurooppalaiseen aiheisiin suuntautunutta, ja tarkastellut Suomen kiinnittymistä keskiajan läntisen Euroopan kulttuuriin. Tämä ilmiö ansaitsee jatkossa oman historiografisen tutkimuksensa, mutta joitakin havaintoja voi jo esittää. Eurooppalaisuuden painotukselle on monia syitä lähteiden saatavuudesta ulkomailla opiskelleen tutkijapolven tieteellisiin vaikutteisiin. Taustalla häämöttää myös Euroopan integraatioprosessi: sekä tutkijoiden oma aatteellinen sitoutuminen siihen että saattavilla ollut tutkimusrahoitus.⁷⁶ Euroopan yhdyntymisen näky jo ensimmäisen Dies Mediaevalis-konferenssin julkaisun esipuheessa vuonna 1991:

Keskiajan kulttuuri perustui huomattavassa määrin Euroopan eri osien ja yhteiskunnallisten ryhmien vuorovaikutukseen, minkä tutkimisella on Euroopan nykyisessä yhdyntymiskehityksessä suurta merkitystä.⁷⁷

Jos ennen toista maailmansotaa rakennettiin kansakuntaa, osallistuvat historioitsijat nyt eurooppalaiseen projektiin.⁷⁸ Viime vuodet ovat kuitenkin osoittaneet, ettei ylirajainen, yhteiseurooppalainen historia vastaa läheskään kaikkien eurooppalaisten kokemusta. Aleida Assmann on äskettäin kiinnittänyt huomiota siihen, ettei kansakunnan ja kansallisvaltion sivuuttaminen humanistisessa tutkimuksessa ole saanut niitä katoamaan.⁷⁹

Tutkimuksen ja kansallismielisen historiakuvan (joka tietenkin edustaa vain yhtä osaa suomalaisesta historiakulttuurista) kohtaamattomuus on yksi syy Suomen muinaisten kuninkaiden ja historian piilottamista koskevien salaliittoteorioiden suosioon, ja se selittää myös 1900-luvun alun historiantulkintojen vetovoiman. Etnisyyden ja kansan käsitteet ovat – hyvin perus-

tein – muuttuneet humanistisissa tieteissä niin monimutkaisiksi,⁸⁰ ettei 2000-luvun historiantutkimus voi vastata samaan tarpeeseen kuin Aarno Karimon *Kumpujen yöstä*:

Tämän teoksen tarkoituksena on kansamme menneiden vaiheiden elävöittäminen kuvin ja sanoin hämärimmästä muinaisuudesta nykyaikaan – Suomen itsenäisyysjulistukseen – saakka.⁸¹

Euroopan kriisissä ja uusnationalismin nousussa katse on käännetty niihin historioihin, joissa yhteys nykyisyyden ja kaukaisen muinaisuuden välillä on säilynyt, vaikei sille enää tieteellisiä perusteita olisikaan.

Johtopäätökset

Tarinat Suomen muinaisista kuninkaista ovat kutkuttavia ja mieltä kiehtovia. Ne sijoitetaan kirjoitettua historiaa edeltävälle rautakaudelle, josta jo 1800–1900-lukujen taitteessa rakennettiin sekä oman ajan kansakunnan prototyyppi että seikkailujen sankariaika. Tämän artikkeli on osoittanut, kuinka Suomen muinaiset kuninkaat ovat koko itsenäisyyden ajan eläneet yleisen historiakulttuurin ja kulttuurisen muistin mukana, välillä kaanonია lähestyen, välillä ”arkistoon” tai marginaaliin painuen. Keskeinen havainto on, että muinaisten kuninkaiden historia on noudattanut yleistä kiinnostusta keskiaikaan ja esihistoriaan.

Spekulaatiot kuninkaiden historiallisuudesta olivat pinnalla itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä, kun suomalainen medievalismi eli huipukauttaan ja ”kalevalaisessa” ajassa nähtiin kunnian päivät, joita kirjoitettu historia naapurivaltakuntien osana ei voinut tarjota. Tuolloinkin muinaiskuninkaiden teoreettikkoina toimivat amatöörit, eivät ammattihistorioitsijat tai -arkeo-

76. Tätä on jo varhain havainnoinut Jussi Hanska, ”Kansallisromantiikasta” Euroopan Unioniin. Suomalaista dominikaani-historiografiaa. Teoksessa Keijo Virtanen et al. (toim.) *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla*. Turun maakuntamuseo 2003, 125.

77. Aino Katermaa-Ottela, Christian Krötzl & Jaakko Masonen, Esipuhe. Teoksessa Christian Krötzl (toim.) *Mediaevalia Fennica*. SHS 1991, 9.

78. Patrick J. Geary, European Ethnicities and European as an Ethnicity. Does Europe Have Too Much History? Teoksessa G. A. Loud & Martial Staub (toim.) *The Making of Medieval History*. York Medieval Press 2017b, 68–69.

79. Aleida Assmann, Erasmus Medal Lecture 2019, AE GM Barcelona. Re-Imagining the Nation. Memory, Identity and the Emotions. *European Review* 29:1 (2021) 3–17.

80. Varhaiskeskiajan etnonymien monimutkaisuudesta ks. esim. Patrick J. Geary, *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton University Press 2002, 93–150.

81. Karimo 1929, 7.

logit, mutta keskustelua käytiin myös valtavirtaisessa lehdistössä. Akateemiset tutkijat loivat kuitenkin elementtejä, jotka tukivat ajatusta muinaisesta itsenäisyyden ajasta, ja joiden vaikutus tuntuu edelleen. Varhais historian ja erityisesti sen nationalistisen tulkinnan menettäessä merkityksensä toisen maailmansodan jälkeen myös muinaiset kuninkaat viettivät useamman vuosikymmenen hiljaiseloa.

Uuden tulemisen muinaiset kuninkaat kokiivat 1980–1990-luvulta alkaen, tällöin muutaman historian ammattilaisen avustamana. 2000-luvun verkkokeskustelu perustuu suurelta osin näihin julkaisuihin, vaikka siihen on myöhemmin liitetty merkittäviä geenitutkimuksen, kielitieteen ja arkeologian spekulatioita. Tätä uusinta vaihtetta on aiemmin käsitelty ennen kaikkea osana yleisempää internetajan näennäishistoriaa ja historiapolitiikkaa, erityisesti uusoikeiston nousun historiakuvaa. Artikkelimme vahvistaa näitä havaintoja, mutta kiinnittää huomiota näennäishistoriaan osana laajempaa historiakulttuuria ja jatkumona 1900-luvun alun tulkintoihin. Uusin kiinnostus muinaissuomalaisen kuningaskuntaan syntyi samaan aikaan kuin yleinen keskiaikaharrastus ja uusi akateeminen kiinnostus keskiaikaan. Varsinkin jälkimmäistä on leimannut eurooppalaisuuden projekti. Pseudohistoriat tulee näin ollen ymmärtää äärimmäisenä esimerkkinä kansallismielisestä keskiajan tulkinnasta, jonka edustajat kokevat olevansa jaetun historiakulttuurin marginaalissa.

Artikkeli voi herättää kysymyksen siitä, onko historian tutkimus ollut yhtä poliittista kuin historian käytön kansanomaisemmat muodot. Historiantutkimus on elänyt ajassa ja vastannut kulloinkin pinnalla olleisiin kysymyksiin: itsenäisen kansakunnan juurista paikkaan Euroopassa. Tällaisiin kysymyksiin vastaaminen on väistämättä

ollut jossain määrin poliittista. Samalla se on juuri sitä, mitä nykyään kutsutaan tutkimuksen yhteiskunnalliseksi vaikuttavuudeksi. Artikkelimme osoittaa kuitenkin myös huomattavan jatkumon akateemisen tutkimuksen tulkinnoissa. Niin kansallisvaltion arkkitehdit kuin Eurooppaan tähyävät historiantutkijat ovat, joitakin harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta, pitäneet Suomen muinaisia kuninkaita keskiajan kirjallisuuden ja uuden ajan historiografian kuvitelmina. Myös ristiretkien tulkinnassa on enemmän jatkuvuutta kuin murroksia. Huolimatta vaihtuvista poliittisista suhdanteista ja muuttuvista paradigmoista näkyvät akateemisessa historiantutkimuksessa pyrkimys kontekstoida lähteet, tietoisuus joihin päätösten epävarmuudesta, valmius esitellä oman tulkinnan kanssa kilpailevat selitykset sekä ymmärrys tutkijan positiosta tulkintojen tekijänä – ei kätkeyn menneisyyden paljastajana. Nämä periaatteet ovat pääsääntöisesti estäneet tutkijakoulutuksen saaneita historioitsijoita lähtemästä viltimpien tulkintojen poluille.

Artikkelin kirjoittajista Välimäki on vastannut artikkelin kirjoittamisesta ja painetun ja verkkoaineiston analyysistä. Ristilä on kerännyt ja klusteroinut käytetyn verkkoaineiston.

Dosentti **Reima Välimäki** työskentelee tutkijatohtorina Turun yliopiston ihmistieteiden tutkijakollegiumissa TIAS:issa. **Sähköposti:** rsmval@utu.fi

FM **Anna Ristilä** on väitöskirjatutkija Turun yliopiston Eduskuntatutkimuksen keskuksessa. **Sähköposti:** ankriss@utu.fi

Heta Aali, Mila Oiva ja Anna Ristilä

Suomalainen, ruotsalainen, normanni vai slaavi?

Venäjän perustaja Rurikin alkuperä suomalaisissa ja venäläisissä

2000-luvun verkkokeskusteluissa

Historiaa käytetään identiteettien muokkaamiseen valtiollisen politiikan, muistomerkkien ja koulutuksen ohella myös populaarin yhteiskunnallisen keskustelun piirissä.¹ Esimerkiksi keskustelut verkon eri alustoilla muovaavat menneisyyskäsitteitä ja liittyvät usein identiteettiin ja ajankohtaiseen politiikkaan. Myös kehittyvä ja kaupallistuva tiede avaa uusia keskusteluja identiteettipolitiikan kentällä. Kuluttajille suunnatut DNA-menetelmät houkuttelevat lupauksilla kenen tahansa sukupuun tai etnisen taustan selvittämisestä. DNA-testit kiinnostavat myös suomalaisia kuluttajia, jotka haluavat löytää juurensa.² Samanaikaisesti internet ja sosiaalinen media mahdollistavat identiteetti-keskustelujen kierron kielellisten ja valtiollisten rajojen yli.

Uusista teknologisista avauksista huolimatta populaarin historiakulttuurin kysymykset kansakunnan alkuperästä ja roolista historiassa pohjautuvat 1800-luvun nationalistisiin ja kansallisromanttisiin historiantulkintoihin. 1900-luvun historian tulkinnat ovat usein identiteetin muodostamisen keskiössä niin Suomessa kuin Venäjälläkin, ja varhaiskeskiajalla eräänlaisena kansakunnan alkukotina on tärkeä roolinsa kummassakin maassa.³ Venäjällä varhaiskeskiajan⁴ historia on ollut läsnä myös kansakunnan omakuvan rakentamisessa, historiapolitiikassa,

muistamisen kulttuurissa, erilaisten sosiaalisten ryhmien muistamisen tavoissa ja poliittisessa propagandassa.⁵

Tässä artikkelissa tarkastelemme millaisia merkityksiä varhaiskeskiaikaisen Rurikin hahmolle annetaan suomen- ja venäjänkielisissä 2000-luvun verkkokeskusteluissa. Ne keskittyvät usein Rurikin alkuperän ympärille ja keskustelijat pyrkivät määrittelemään oliko hän slaavi, skandinaavinen "normanni", suomalainen vai ruotsalainen. Tarkastelemme mistä lähteistä tietoa ammennetaan ja millaisia ovat keskustelujen erot ja yhtäläisyydet. Osoitamme, että tiedon leviäminen verkossa ja kansalaisten saataville tullut kaupallinen geenitestausta ovat tuoneet uusia kerroksia keskusteluun, joka kuitenkin kilpistyy ikaikaiseen oman "kansan" ja identiteetin pohtimiseen. Utta tutkimuksessamme on, että tarkastelemme keskiaikaiseen henkilöhaamoon liittyviä kieli- ja kulttuurirajat ylittäviä verkkokeskusteluja, ja sitä kuinka keskustelijat rakentavat niiden avulla omaa kansallisuuteen kytkeytynyttä identiteettiään.

Artikkelin tutkimusaineisto pohjautuu suomen- ja venäjänkielisiltä verkkosivuilta, foorumkeskusteluista ja blogiteksteistä vuosina 2019–2020 louhittuihin aineistoihin sekä yksittäisiin, kohdistuen haettuihin teksteihin. Aineiston suomenkielinen osuus muodostuu noin 540 000 ja

1. Haluamme kiittää Elina Salmelaa erinomaisista kommentteista erityisesti geenitesteihin ja -tutkimukseen liittyen.

2. Mitä tapahtui isän isoisälle? *Helsingin Sanomat* 23.2.2021, <https://www.hs.fi/hyvinvointi/art-2000007819593.html> (1.3.2021).

3. Reima Välimäki, Preface. *Medievalism in Finland and Russia and Why It Matters*. Teoksessa Reima Välimäki (toim.) *Medievalism in Finland and Russia. Twentieth- and Twenty-first-century Aspects*. Bloomsbury 2022 (tulossa).

4. Tässä artikkelissa käytetään termiä "keskiajan Venäjä" viittaamaan venäjänkieliseen termiin *Rus'*, jolla tarkoitetaan nykyisen Venäjän alueilla keskiajalla sijainneita valtiomuodostelmia.

5. Alexander Filyushkin, "To Remember Pskov". How the Medieval Republic was Stamped on the National Memory. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 66:4 (2018a), 559–87, 560.

venäjänkielinen 40 000 verkkosivusta. Aineiston keruussa käytetyt tutkijoiden kokoamien Suomen ja Venäjän ”salattua” tai ”todellista” keskiaikaa käsittelevien siemenlinkkien sisältämät tekstit, hyperlinkit ja niiden sisältämät tekstit hyperlinkkeineen kerättiin kolmen askelen päähän Python-ohjelmointikielellä.⁶ Suomen- ja venäjänkieliset aineistot eivät ole yhteismitalliset eivätkä siten suoraan verrattavissa toisiinsa, sillä alun perin lähes kaksi miljoonaa sivua kattaen venäjänkielisestä aineistosta on poistettu epäolennaisuuksia tarkemmin kuin suomenkielisestä aineistosta. Maailmanlaajuisesti verkossa on venäjänkielisiä verkkosivuja huomattavasti suurempi määrä kuin suomenkielisiä,⁷ joten tutkimusaineiston suomenkielinen osuus kattaa suuremman osuuden verkon suomenkielisestä segmentistä kuin venäjänkielinen omasta segmentistään. Samanaikaisesti venäjänkielinen spekulatiivinen historiakulttuuri on suomenkielistä monipuolisempi ja laajemmalle levinnyt ilmiö. Keskustelu Rurikin alkuperästä venäjänkielisessä verkossa on siis merkityksellinen hyvin eri mittakaavassa kuin Suomessa, eikä tarkoituksena ole suoraan vertailla materiaaleja, jotka selkeästi ovat mittakaavaltaan erilaisia.

Artikkelin tutkimusmenetelmänä olemme käyttäneet kriittisen sisältöanalyysin ja tietokoneavusteisten menetelmien yhdistelmää. Olemme tunnistaneet aineistossa toistuvia tekstejä BLAST-ohjelmalla⁸, hakeneet tästä aineistosta merkittävimpiä Rurikia käsitteleviä tekstejä sekä täydentäneet aineistoa kohdennetuilla verkkohauilla. Näin suodattamaamme aineistoa olemme lopuksi tarkastelleet laadullisen lähiluvun keinoin. Tällä menetelmällä olemme pääs-

sekkittymään sekä suomen- että venäjänkielisen materiaalin edustaviin esimerkkeihin.

Erikielisten aineistojen eroista huolimatta kokonaisuus avaa ainutlaatuisen näkymän 2000-luvun populaariin keskusteluun Suomen ja Venäjän keskiajasta. Fokusoimme tarkastelun intohimoja herättäneeseen aiheeseen – Rurikin alkuperään – ja kysymme, mitä samankaltaisuuksia ja yhteyksiä suomalaisesta ja venäläisestä aineistosta löytyy. Lisäksi tarkastelemme, mitä uusia näkymiä aineisto avaa erityisesti informaalissa piireissä käytyihin, usein epätieteellisiin historiakeskusteluihin. Vastaukset laajentavat historian poliittisen käytön tarkastelua valtiovallan ja formaalien poliittisten toimijoiden tarkastelusta muihin toimijoihin.

Uudet kysymykset Rurikin alkuperästä

Puolimyyttinen Rurik nähdään Venäjän perustajana. 2000-luvulla Rurik on noussut esiin myös suomenkielisissä historia-aiheisissa verkkokeskusteluissa. Keskiaikaisten kronikoiden mukaan varjagi Rurik oli keskiajan Venäjän ensimmäinen hallitsija. Koska alueen myöhempiä valtiomuodostelmia aina Moskovan Venäjämästä Neuvostoliiton ja nyky-Venäjään on pidetty tuolloin syntyneen valtion jatkumona, Rurikin hahmo ja hänen alkuperänsä liittyvät kysymykseen Venäjän valtion alkuperästä. Rurikin alkuperä on herättänyt kiinnostusta ja kiihkeitä debatteja tutkijoiden ja historian harrastajien parissa jo pitkään.⁹ Vuonna 2017 Rurik ja hänen jälkeläisensä olivat venäläisen Facebookin vastineen VKontakten keskiajan historiaan liittyvien suosituimpien hashtagien joukossa.¹⁰ Venäläisen akateemisen tutkimuksen mukaan Rurikilla ja hänen jälkeläisillään

6. Anna Ristilän kehittämä koodi löytyy täältä: <https://github.com/aristila/PHist>.

7. Wikipedian mukaan tammikuussa 2021 noin 8,6% globaaleista verkkosivustoista oli venäjänkielisiä, heti toiseksi englannin jälkeen, kun taas suomenkielisen aineiston määrä on 29. sijalla 0,1% osuudellaan. Venäjänkielisiä internetkäyttäjiä arvioitiin olevan maaliskuussa 2020 noin 116 miljoonaa. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Languages_used_on_the_Internet (26.1.2021).

8. Hannu Salmi, Heli Rantala, Asko Nivala, Alekski Vesanto, Tapio Salakoski & Filip Ginter, Applying BLAST to Text Reuse Detection in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1910. *Proceedings of the NoDaLiDa 2017 Workshop on Processing Historical Language*, 2017, 54–58; Petri Paju, Jäkälän paluu. Jäkälävalistus ja tekstien uudelleenikäyttö historiallisen tutkimusteeman jäsentäjänä. *Ennen & Nyt* 2 (2019).

9. Ks. esim. Hermann F. Hollmann, *Rustringen die ursprüngliche Heimath des ersten russischen Grossfürsten Ruriks und seiner Brüder*. In Commission bey Wilhelm Kaiser 1816, <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10782551-9> (7.5.2021); A. Gorskii, Priglasenie Riurika na kniazhenie i jego mesto v protsesse skladyvaniia russkoi gosudarstvennosti. Teoksessa A. A. Gorskii (toim.) *Nachalo russkoi gosudarstvennosti*. Istoricheskie vestnik 148. Biblioteka "Runivers" 2012, 6–23; Aleksandr Khlevov, Sovremennyy antinormanizm kak istriograficheskii fenomenon. Teoksessa *Mavrodinskie chtenija 2018*. Nestor-Istorija 2018, 195–204.

10. Evgeni Rostovtsev & Dmitry Sosnitskii, Srednevekoveye geroi i sobytija otechestvennoi istorii v setevykh resursah. *Natsional'naja pamjat'* (2018), 41–58, 44, 48.

oli merkittävä rooli eri alueiden ryhmittymien yhdistämisessä valtioksi nimeltä Rus.¹¹ Samalla akateeminen näkemys Venäjän valtion synnystä korostaa alueen monietnisyyttä ja ulkomaisten kontaktien, kuten frankkien, viikinkien ja Konstantinopolin, vaikutusta valtion syntyyn.¹² Rurikin historiallisuus on mielenkiintoinen kysymys, josta ei ole yksimielisyyttä. Useat tutkijat suhtautuvat Rurikin historiallisuuteen ja erityisesti hänelle kronikoissa annettuun rooliin varauksella ja korostavat hänen rooliaan keskiaikaisen valtion oikeuttajana.¹³ Venäläinen akateeminen tutkimus lähtee oletuksesta että Rurik oli historiallinen henkilö, joka oli skandinaavista alkuperää joskaan ei välttämättä Ruotsista.¹⁴ Rurikista ei ole säilynyt jäännöksiä tai esimerkiksi hautapaikkaa, vaikka Rurikin ja hänen oletettujen sukulaistensa hautoja onkin etsitty innokkaasti 1700-luvulta lähtien.¹⁵

Rurikin hahmon ympärille kietoutuu olennaisia Venäjän ja venäläisten alkuperään liittyviä käsityksiä, jotka versovat erityisesti kirjavassa populaarissa historiakirjallisuudessa ja verkko-keskusteluissa. Tutkijat Aleksandr Khlevov ja O. V. Golovashina ovat tarkastelleet yhtä Venäjän valtiollisen historian pisimpään jatkuneista kiistakysymyksistä eli kädenvääntöä Rurikin skandinaavisen alkuperän kiistävän – ja epätieteelliseksi todetun – ”anti-normanniteorian” ja tätä alkuperää puoltavan ”normanniteorian” kannattajien kesken. Akateeminen tutkimus on jo osoittanut 1700-luvun historiankirjoituksen parista läh-

teneen anti-normanniteorian paikkansa pitämättömäksi, mutta teorian kannattajien piirissä olennaista ei ole tutkijoiden mukaan niinkään historiallinen objektiivisuus, vaan menneisyyden tarkastelu venäläiskansallisesta näkökulmasta ja oman kansan suuruuden osoittaminen. Vaikka anti-normanniteoria on nostanut päätään Neuvostoliiton sortumisen jälkeen, tutkijoiden mukaan uusi aika ei ole tuonut keskusteluun mitään uutta.¹⁶

Rurikin ympärille rakentuneet käsitykset voidaan nähdä osana laajempaa medievalistista eli keskiajan käytön ympärille rakentunutta kulttuuria. Varhaiskeskiajan Venäjän tapahtumiin ja henkilöihin liittyvien myyttien rakentumista populaareissa keskusteluissa tarkastelevat tutkimukset painottavat, että käsityksiin vaikuttavat olennaisesti sen hetkisen yhteiskunnan kulttuuriset ja ideologiset tarpeet.¹⁷ Kati Parppei toteaa *Historiallisen Aikakauskirjan* puheenvuorotekstissä, että laajalle yleisölle suunnatussa venäläisessä historiaviestinnässä keskiaika nähdään 1800-luvun romanttisen nationalismin silmälasien läpi ja populaareihin käsityksiin keskiajan historiasta kietoutuu myöhempien vuosisatojen voimistamia viholliskuvia.¹⁸ Medievalismi ja nationalismi ovat kietoutuneet yhteen 1800-luvulta lähtien ja 2000-luvulla keskiajan feodaalinen Venäjä on nähty poliittisessa retoriikassa ajoittain tulevaisuuden ideaalina valtiomuotona.¹⁹ Tulkintoja keskiajasta ja tapoja käyttää keskiajan historiaa on aina elänyt rinnakkain useita erilaisia, kuten

11. Gorskii 2012, 16, 18, 21, 36; Elena Mel'nikova, "Normanny i dany, rus' i varjagi: skandinavny na zapade i vostokey Evropy". Teoksessa A. A. Gorskii (toim.) *Nachalo russkoi gosudarstvennosti*. Istoricheskii vestnik 148. Biblioteka "Runivers" 2012, 29–30.
12. Mel'nikova 2012, 29–30; Gorskii 2012, 21–22.
13. Jukka Korpela, *Itä-Euroopan historia keskialjalta 1700-luvulle*. Gaudeamus 1999, 41–42; Christian Raffensperger & Norman W. Ingham, Rurik and the First Rurikids. *The American Genealogist* 82 (2007), 1–13; Christian Raffensperger, *Reimagining Europe. Kievan Rus' in the Medieval World, 988–1146*. Harvard University Press 2012.
14. Gorskii 2012, 6–23; Khlevov 2018, 201; Mel'nikova 2012, 36.
15. Venäläisten harrastajien lisäksi esimerkiksi natsi-Saksan joukot etsivät miehitetyn Neuvostoliiton alueelta legendaarista "Rurikin kultaista hautaa" todistaakseen Rurikin saksalaisen alkuperän. Alexander Filyushkin, Mogily i veshchi pervykh drevnerusskih kniazei: ot mifa k faktam i ot faktov k mify. *Stratum Plus. Arheologija i kul'turnaja antropologija* 5 (2018b), 217–33, 223–224, 227; Filyushkin 2018a, 571.
16. O. Golovashina, 'Liubiteli istorii' i istorija dlia liubitelei. Predstavleniya o proshlyem v sotsial'nykh setiakh. *Filosofskie traditsii i sovremennost'* 1:5 (2014), 114–23; Khlevov, 2018, 197–198; Gorskii 2012, 9.
17. Filyushkin 2018b, 218–219; Kati Parppei, *The Battle of Kulikovo Refought. "The First National Feat."* Brill 2017; Alexander Filyushkin, Kogda i zachem stali stavit' pamjatniki istoricheskim personazham Drevnei Rusi? *Drevnaya Rus'. Vo vremeni, v lichnostyah, v ideyah* 7 (2017), 382–397; Evgeni Rostovtsev & Dmitry Sosnitskii, 'Kulikovskii plen'. Obraz Dmitrija Don-skogo v natsional'noi istoricheskoi pamjati. *Quaestio Rossica* 5:4 (2017), 1149–1163; Evgeni Rostovtsev & Dmitry Sosnitskii, Zabytyi Zolotoi Vek: Jaroslav Mudryi i Rus' Jaroslava - Pereomyshleniya XIX - Nachalo XXI v. *Rusyn* 46:4 (2016), 26–43.
18. Kati Parppei, Venäjän keskiaika heijastuu nykypäivään. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:2 (2020), 235–236.
19. Dina Khapaeva, Neomedievalism as a Future Society. The Case of Russia. *The Year's Work in Medievalism* 32 (2018), 1–13.

venäjän- ja suomenkieliset aineistomme osoittavat.²⁰

Verkolla ja sosiaalisella medially on tärkeä rooli erilaisten identiteetteihin liittyvien historiakäsitysten leviämisen alustoina. Suomalainen keskiaikaa käsittelevä verkkokeskustelu on hyvin monipuolista ja vaihtelee historian elävöittämisryhmistä *Game of Thrones* -faneihin ja aina äärioikeiston rasistisiin ja toksisiin tulkintoihin viikingeistä ja suomalaisen ”rodun” puhtaudesta.²¹ Reima Välimäki, Olli Seuri ja Anna Ristilä toteavat näennäishistoriallisten keskiaikatulkintojen kiertoa suomalaisessa poliittisten laitojen mediaekosysteemiä tarkastelevassa tutkimuksessaan, että ongelmallisen informaation kierto edistää faktuaalisten totuuksien rapautumista.²² Tutkijat ovat havainneet verkon ja sosiaalisen median kasvaneen merkityksen 2000-luvun historiallisen muistin muotoutumiselle myös Venäjällä. Kehitys on muuttanut populaarin historia-tiedon muodostumisen luonnetta, kun kaikki menneisyydestä kiinnostuneet voivat tuottaa ja levittää tietoa oppiarvoon tai yhteiskunnalliseen asemaan katsomatta.²³ Keskiaikaisten sankarien käsittelyä venäjänkielisessä verkossa tarkastelleet Evgeni Rostovtsev ja Dmitry Sosnitskii ovat osoittaneet, että keskiverto verkkokeskustelijalle historian personifointi on tärkeää ja huomio keskittyy usein henkilöihin, eikä niinkään kehityskuluihin tai tapahtumiin.²⁴ Verkkoon on muodostunut vaihtoehtoisia historiatulkintoja levittäviä ryhmiä, joiden keskeisenä tavoiteena on selittää omaa identiteettiään eikä niinkään menneisyyden todellisuutta.²⁵

Historia-aiheisissa verkkokeskusteluissa ovat viime aikoina vallanneet alaa geeniperimään liittyvät keskustelut. Uusi geenitutkimus onkin erittäin suosittua, koska se pystyy tarjoamaan tietoa niin tutkijoille populaatioiden muutoksista historian ja esihistorian saatossa kuin yksittäisille kuluttajille omasta sukupuusta. Geenitutkimuksen ja kaupallisten geenitestien suosio näkyy myös populaarissa historiakeskustelussa, jossa niiden tuloksille annetaan merkityksiä yksilön ja yhteisön identiteetin rakennuspalikkana – mahdollisuutena selvittää, keitä suomalaiset ja venäläiset ”todella” ovat ja mistä he tulevat. Alalla toimii useita kaupallisia toimijoita ja FamilyTreeDna on viime vuosina ollut alan markkinajohtaja Suomessa.²⁶ Geneetikot Mark A. Jobling, Rita Rasteiro ja Jon H. Wetton toteavat, että populaatioiden tutkimuksessa uudet metodit ovat hyväksytyjä tieteellisiä työkaluja, mutta yksilöiden geneettistä syntyperää määrittelevien testien (geneettinen sukututkimus eli *genetic ancestry testing*, GAT) tuloksien tulkintoihin vaikuttavat vahvasti kulttuuriset ja sosiaaliset mekanismit. Heidän mukaansa näihin kuuluvat muun muassa populaarit ”pakkomielleet” tiettyihin historiallisiin ryhmiin, kuten viikingeihin, ja erityisesti vahvoihin historiallisiin mieshahmoin, kuten Tšingiskaaniin. Testit eivät tarjoa objektiivista totuutta yksilöiden sukupuusta. Vaikka testimenetelmät itsessään ja niiden tuottama raakadata olisivat tieteellisiä ja luotettavia, niiden tuloksista tehty tulkinnat voivat olla epäluotettavia.²⁷ Ihmisen etnisyys esimerkiksi ei ole nähtävissä geeneistä, vaikka kaupalliset yhtiöt saattavat mainostaa

20. Eri tulkinnoista keskijasta, ks. David Matthews, *Medievalism. A Critical History*. D. S. Brewer 2015, 13–41.

21. Ks. esimerkiksi viimeisimmästä Reima Välimäki & Heta Aali, *The Ancient Finnish Kings and Their Swedish Archenemy. Nationalism, Conspiracy Theories, and Alt-Right Memes in Finnish Online Medievalism*. Teoksessa Karl Fugelso (toim.) *Studies in Medievalism XXXI. Political Medievalism III*. D.S. Brewer 2022 (tulossa). Lisäksi esimerkiksi Heta Aali, *Masculine Online Medievalism in Twenty-first-century Finland*. Teoksessa Reima Välimäki (toim.) *Medievalism in Finland and Russia. Twentieth- and twenty-first-century aspects*. Bloomsbury 2022 (tulossa); Katso myös Sirpa Aalto & Harri Hihnala, ”Saagat tuntevat Suomen kuninkaat”. Pseudohistoriallisesta kirjoittelusta Suomen muinaisuudesta. *J@rgonia* 15:29 (2017), 1–30.

22. Reima Välimäki, Olli Seuri & Anna Ristilä, Pseudohistoriaa Suomen muinaisista kuningaskunnista – Ongelmallisen tiedon kierto laitaioikeiston mediaekosysteemissä. *Niin & näin* 1 (2021).

23. Rostovtsev ja Sosnitskii 2018, 41–42; Golovashina 2014.

24. Rostovtsev ja Sosnitskii 2018, 46.

25. Ksenia Zharchinskaya, Mif i istoricheskaya pamiat'. Obrazy slavianskoi 'traditsii' v sotsial'nykh setiakh. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija* 4:30 (2014), 97–103; Mila Oiva & Anna Ristilä, Mapping the Pseudohistorical Knowledge Space in the Russian World Wide Web. Teoksessa Reima Välimäki (toim.) *Medievalism in Finland and Russia. Twentieth- and twenty-first-century aspects*. Bloomsbury 2022 (tulossa).

26. Marja Pirttivaara, Kuluttajille suunnatut genomitietopalvelut. Teoksessa Maarit Jokela, Mirkka Oja-Leikas & Meri Rova (toim.) *Kiehtovat geenit. Mihin geenitietoa käytetään?* Duodecim 2017, 176.

27. Mark A. Jobling, Rita Rasteiro & Jon H. Wetton, In the Blood. The Myth and Reality of Genetic Markers of Identity. *Ethnic and Racial Studies*, 39:2 (2016), 142–161. Ks. myös Pirttivaara 2017, 181–182. Pirttivaaran mukaan raakadata on luotettavaa

testejään tällä tavalla.²⁸ Eri yhtiöiden geenitestien tulokset saattavat vaihdella myös sen mukaan, millainen vertailuaineisto niillä on käytössä.²⁹

Rurik Venäjällä: slaavi vai normanni?

Rurikin hahmo Venäjän valtion perustajana on satoja vuosia kestäneen tekstien kierrätyksen ja uudelleentulkintojen tulos. Rurik ilmestyi kirjallisiin lähteisiin 1100-luvulla. Kiovalaisessa luostarissa kirjattu niin kutsuttu *Nestorin kronikka*³⁰ kertoo kuinka vuonna 6370 (nykyisen ajanlaskun mukaan vuonna 862) keskenään riitaisat itäslaavilaista, balttilaista ja suomalais-ugrilaista perua olevat tšuudilaisten, Ilmajärven slaavilaisten, merjalaisten ja krivitšien heimot hakivat meren takaa ”ruseiksi kutsuttujen varjagien, joita jotkut kutsuvat ruotsalaisiksi, toiset normanneiksi, angleiksi tai gotlantilaisiksi”, maasta Rurikin ja tämän veljet Sineusin ja Truvorin hallitsemaan Novgorodin, Beloozerin ja Izborskin kaupunkeja. Kronikan mukaan heimot totesivat, että ”maamme on laaja ja satoisa, mutta siellä ei ole järjestystä. Tulkaa hallitsemaan meitä.” Veljien kuoltua Rurik alkoi pian hallita koko aluetta yksin.³¹ Alkuperäinen kirkkoslaaviksi kirjoitettu kronikka ei ole säilynyt, mutta sen sisältämät tekstit siirtyivät 1100–1500-luvuilla kopioituihin teksteihin. Viimeistään 1760-luvulta lähtien kronikka ja sen erikieliset käännökset ilmestyivät useina painettuina versioina ja 2000-luvulta lähtien myös verkkoversioina.³²

Internetin yleistyttyä erilaiset käsitykset ovat alkaneet levitä tehokkaasti myös verkossa. Ideat kiertävät uutis- ja keskustelupalstoilla, blogiteksteinä ja verkkosivujen sisältöinä. Joskus sama teksti löytyy kopioituna uudesta paikasta heti sen ilmestymisen jälkeen, toisinaan tekstin kopioituminen vie vuosia. Sama teksti voi saada uudessa verkkoympäristössä uudenlaisia merkityksiä, kun verkon sisällöntuottajat yhdistävät eri lähteistä kopioimiaan tekstejä uudenlaisiksi kokonaisuuksiksi keskiaikaisten käsikirjoitusten uudelleentulkintojen tapaan.

Nestorin kronikan suorat lainaukset ja sen pohjalta leviävät tekstit muodostavat yhden merkittävän verkoston venäjänkielisessä verkossa leviävää Rurikin alkuperää käsittelevää tekstikettua.³³ Laajimmin, yhteensä viidelletoista domainille leviävä teksti on yllä kuvailtu lainaus *Nestorin kronikan* kohdasta, jossa kerrotaan, kuinka nykyisen Länsi-Venäjän alueella asuneet heimot kutsuivat Rurikin hallitsemaan maataan. Tekstin suoria lainauksia on käytetty verkossa julkaisuissa kirjoissa, artikkeleissa, blogiteksteissä ja verkkotietosanakirjoissa.³⁴

Eniten lainausta levittävät verkossa useassa verkkokirjastossa julkaistut kirjat: Anton Beljakovin *Keskiajan Venäjän aito historia (Podlinnaja istorija Rusi, 2010)*³⁵ ja Mihail Jelisejevin *10 tuhatta vuotta Venäjän historiaa: 10 myyttiä keskiajan Venäjältä. Anti-Bushkov, anti-Zadornov, anti-Prozorov (10 tysiach let Russkoi istorii: 10 mifov Drevnei Rusi. Anti-Bushkov, anti-Zadornov,*

mutta analyysien ja tulkintojen taso vaihtelee. Ks. lisäksi esimerkiksi geneettisestä sukututkimuksesta äärioikeiston käytössä, Aaron Panofsky ja Joan Donovan, Genetic Ancestry Testing among White Nationalists. From Identity Repair to Citizen Science. *Social Studies of Science* 49:5 (2019), 653–681.

28. Angela L. Putman & Kristen L. Cole, All Hail DNA. The Constitutive Thetoric of AncestryDNA™ advertising. *Critical Studies in Media Communication* 37:3 (2020), 207–220.

29. Ulla Moilanen & Elina Salmela, Onko Suomessa geenitutkimusten perusteella alkuperäiskansoja? *Kalmistopiiri* 17.10.2017, <https://kalmistopiiri.fi/2020/10/17/lukijan-kysymys-onko-geenitutkimusten-perusteella-alkuperaiskansoja/> (5.3.2021); Ks. myös Abram Gabriel, A Biologist’s Perspective on DNA and Race in the Genomics Era. Teoksessa Keith Wailoo, Alondra Nelson ja Catherine Lee (toim.) *Genetics and the Unsettled Past. The Collision of DNA, Race, and History*. Rutgers University Press 2012, 43–66.

30. Kronikka kulkee myös nimellä *Kertomus menneistä ajoista (Povest’ vremennyh let)*.

31. *Povest’ vremennyh let*. Johdanto, toimittanut, ja kääntänyt venäjäksi O.V. Tvorogov. Elektronnyy publikatsii Instituta russkoi literatury (Pushkinskogo Doma) RAN, 2006–2011, <http://lib.pushkinskijdom.ru/?tabid=4869> (2.2.2021); ks. myös Dmitry Lihatchevkin käännöksen V. P. Andrianova-Peretsin korjaama ja täydentämä laitos (1996), <https://lib.sk/book/3350796/e06b13?id=3350796&secret=e06b13> (7.5.2021).

32. Oleksiy Tolochko, On ‘Nestor the Chronicler’. *Harvard Ukrainian Studies* 29:1/4 (2007), 31–59.

33. Klusteri RUS52524 joka toistuu 15 domainilla ja klusteri RUS368272 joka toistuu seitsemällä domainilla.

34. Klusteri RUS52524.

35. Eksmo -kustantamon vuonna 2010 alun perin kustantama kirja (ISBN: 978-5-699-43884-6) on julkaistu verkossa ainakin viidessä verkkokirjastossa: Booksonline.com.ua, Modernlib.net, Libking.ru, Wikireading, E-reading.by. Eksmo-kustantamon julkaisemien kirjojen laadusta ja niiden sisältämistä virheistä käydään Venäjällä keskustelua. Wikipedia, <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D1%81%D0%BC%D0%BE> (28.1.2021).

anti-Prozorov, 2014 tai sitä ennen)³⁶. Venäjänkieliselle verkolle on tunnusomaista, että siellä on useita verkkokirjastoja, joissa julkaistaan – niin kirjoittajien suostumuksella kuin heidän tietämättäänkin – kirjoja, jotka käyttäjät voivat joko lukea selaimelta tai ladata omalle tietokoneelleen. Elokuvaohjaajan koulutuksen saanut Beljakov kirjoittaa keskiaikaisiin kronikoihin, saagoihin ja paikannimitutkimukseen perustuen, että Rurik oli itse asiassa nykyisen Kaliningradin alueella asuneiden slaavilaisten vendien kuninkaan Gostomysin tyttärenpoika.³⁷ Tässä ajattelussa ruhtinaan verenperintö ja sukulaisuussuhde ”slaavilaiseksi” miellettyyn isoisään nousee keskeiseksi sekä Rurikin että hänen edustamansa valtion identiteetissä. Sama ajatus toistuu usein anti-normannistien esityksissä,³⁸ ja Beljakovia voidaankin pitää modernina anti-normannistina, jonka akateemisen tutkimuksen näkökulmasta vanhentuneisiin teeseihin perustuva ajattelu leviää laajalti verkossa.

Toinen tapa kiistää Rurikin skandinaavisen alkuperän merkitys on esittää, että Venäjä oli itse asiassa mahtava valtio jo ennen Rurikia. Usein väitetään, että normanniteorian kannattajat esittävät venäläiset barbaarisina metsäläisinä, jotka tarvitsivat länsieurooppalaisen viikingin hallitsijakseen saadakseen aikaan valtion. Mihail Jelisejev, jonka Venäjän historian myyttejä käsittelevän kirjan useat verkkoversiot levittävät käsitystä laajalle, esittää, että Rurikin alkuperä ei ole olennainen kysymys, sillä Venäjä oli olemassa merkittävänä valtiona jo ennen Rurikia.³⁹ Samalla tavalla *Media Sol* -portaalin ”Keskiajan Venäjä: Venäjän historia alkuajoilta 900-luvulle (jaa.)” -artikkelissa kuvataan menneisyys venäläisestä kansallisesta näkökulmasta. Siinä kritisoidaan

populaaria käsitystä, jonka mukaan Venäjän valtiollinen historia olisi alkanut vasta vuonna 862 ja esitetään, että Pietari Suuren ottaessa käyttöön länsieurooppalaisen tavan laskea vuodet Jeesusken syntymästä Raamatusta johdetun maailman luomisen sijasta, Venäjällä elettiin vuotta 7208. Näin ollen Venäjällä on täytynyt olla tuhansia vuosia pitkä valtiollinen historia ja ajatus Venäjän historian alusta vuonna 862 on naurettava.⁴⁰ Tässä ajattelussa valtiorakenteiden muodostamisen nähdään elintärkeänä kansakunnan olemassaolon takaajana ja nykyisen Venäjän alueen varhaiskeskiaikainen asutus yhtenäisenä 1800-luvun kansallisuuksien kanssa.

Yllä esitetyt verkossa leviävät käsitykset Rurikin ja Venäjän valtion alkuperästä haastavat akateemista ja valtion levittämää tietoa. Akateeminen tutkimus korostaa varhaiskeskiaikaisen Venäjän monietnistä luonnetta.⁴¹ Rurikin skandinaavinen alkuperä on myös osa virallisen Venäjän kertomusta, joka kuvataan Venäjän Federaation koululaisille, opiskelijoille ja historian harrastajille suunnatulla Istorija.RF-sivustolla. Sivuston julkaisemassa artikkelissa todetaan, että keskustelu Rurikin alkuperästä jatkuu vakavasti otettavan tieteen ulkopuolella ja on saanut tukijoita erityisesti ”diletanttisten poliittisten ideologioiden” kannattajien parista.⁴²

Vaikka venäläinen keskustelu Rurikin alkuperästä on jatkunut verkossa osittain vanhoihin käsikirjoituksiin ja romanttisista nationalistisista tulkinnoista kumpuaviin ajatuksiin perustuen, 2000-luku on tuonut siihen uusia menetelmällisiä avauksia. *Russkij Newsweek* -aikakauslehti julkaisi vuonna 2006 artikkelin, jossa selvitettiin Rurikin alkuperää geenitutkimukseen perustuen. Joulukuussa 2006–2007 lehdessä

36. Myös tämä kirja on Eksmo -kustantamon julkaisema (ISBN: 978-5-04-114807-2, ei tietoa julkaisuajankohdasta). Kerätty aineisto osoittaa, että kirja on julkaistu verkossa ainakin Modernlib.net verkkokirjastossa https://modernlib.net/books/mihail_eliseev/10_mifov_drevney_rusi_anti-bushkov_anti-zadornov_anti-prozorov/read_2/ (lisätty sivustolle 9.7.2014), mutta haku Yandex -hakukoneella tuottaa kirjoitushetkellä tammikuussa 2021 yli kymmenen muutakin verkkokirjastoa joissa kirja on julkaistu.

37. Anton Beljakov, *Podlinnaja istorija drevnei Rusi*. Eksmo 2010, 1–8, <https://booksonline.com.ua/view.php?book=81475>.
38. Khlevov 2018, 203.

39. Mihail Jelisejev, *10 tysiach let Russkoi istorii. 10 mifov Drevnei Rusi. Anti-Bushkov, anti-Zadornov, anti-Prozorov*. Eksmo [julkaisuvuosi ei tiedossa], https://modernlib.net/books/mihail_eliseev/10_mifov_drevney_rusi_anti-bushkov_anti-zadornov_anti-prozorov/read_1/ (11.2.2021).

40. Vasilii Smirnov, *Drevnjaja Rus. Istorija Rusi s drevneishih vremjon do 10 veka n.e.* (julkaistu 31.10.2017) *Media Sol*, https://hystory.mediasole.ru/drevnyaya_rus (11.2.2021).

41. Mel'nikova 2012, 29–33; Gorskii 2012, 19.

42. Jekaterina Solovjova, *Otkuda vzjalas' Rus'? Istorija.RF -sivusto*, <https://histrf.ru/biblioteka/b/chto-stalo-s-davnim-sporom-otkuda-vzialas-rus> (11.2.2021); Rostovtsev ja Sosnitskii 2018, 50.

kerrottiin, kuinka Rurikin kaukaisena sukulaisena pidetty ruhtinas Dmitrii Shahovskii antoi tutkijoiden käyttöön DNA-näytteensä. Artikkelin mukaan DNA-analyysin alustavat tulokset viittasivat siihen, että Rurik olisi skandinaavisen tai slaavilaisen alkuperän sijasta suomalais-ugrilaisista sukujuurta.⁴³

Russkij Newsweekin julkaisema artikkeli liittyi vuonna 2006 alkaneeseen RurikidDynasty-projektiin, jonka tarkoituksena oli selvittää Rurikin Y-kromosomityyppi (eli haploryhmä) ja sitä kautta maantieteellinen alkuperä. FamilyTreeDna on yritys, joka toteutti projektin testaukset. Henkilöistä projektin takana on vain vähän tietoa saatavilla.⁴⁴ Vaikka tätä artikkelia kirjoitettaessa FamilyTreeDna-sivustolla todetaan, että projektin lopullisena tulkintana on, että Rurik oli ruotsalaista alkuperää,⁴⁵ projekti ja siihen liittyvät julkaisut ovat synnyttäneet keskenään ristiriitaisia tulkintoja venäjän- ja suomenkielisissä verkkokeskusteluissa vuodesta 2007 alkaen.

Siitä huolimatta, että vuodenvaihteessa 2006–2007 julkaistun *Russkij Newsweekin* artikkelin toimittajat huomauttivat, että kyseessä oli vasta alustava tutkimus joka tarkentuisi tulevaisuudessa,⁴⁶ löydös synnytti laajaa, edelleen jatkuvaa keskustelua venäjänkielisessä verkossa.⁴⁷ Esimerkiksi Vladimir Volkov väitti *MirTesen* uutisportaalissa

vuonna 2014 julkaistussa artikkelissaan DNA-analyysin todistaneen, että Rurikin jälkeläisissä on sekä skandinaavis-suomalaisista että slaavilaisista geeniperimää.⁴⁸ Toisaalta samana vuonna *Voennoe obozrenie* (suom. *Sotilaallinen katsaus*) -verkkosivulla julkaistussa artikkelissa todetaan, että haploryhmät todistavat, että normanniteoria ei pidä paikkaansa, sillä Rurikin jälkeläisten haploryhmä viittaa eteläbalttilaisiin slaaveihin. Näin ollen Rurik olisi ollut slaavilaisista alkuperää.⁴⁹ Venäjänkielisissä verkkoteksteissä kerrottiin myös – tosin lähteitä mainitsematta – että suomalaiset tutkijat ovat sitä mieltä, että Rurik oli suomalainen.⁵⁰

Uuden tutkimusmenetelmän hyödyntäminen ei siis sysännyt keskustelua Rurikin alkuperästä uuteen asentoon, vaan geenikarttojen tutkimista jatkettiin populaareissa keskusteluissa samanlaisista kansallisromanttisista lähtökohdista kuin ennenkin. Vaikka ajatus Rurikin suomalaisuudesta on noussut venäläisissä keskusteluissa silloin tällöin esiin aina 1700-luvulta alkaen, geenitutkimus toi Venäjän alueen suomalais-ugrilaiset kansat, jotka kääntyivät helposti keskusteluissa pelkästään suomalaisiksi, uudelleen mukaan keskusteluun. Projektin inspiroimana Rurik nousi aiheeksi myös suomalaisissa blogeissa ja keskustelupalstoilla.⁵¹

43. Stepan Kravchenko ja Nikita Maksimov, Finno-ugriurikovich. *Russkij Newsweek*, joulukuu 2006–tammikuu 2007 No 50 (128), <https://web.archive.org/web/20070222104944/http://runewsweek.ru/theme/?tid=96&rid=1568> (15.2.2021).

44. Projektin sivulla ei mainita tutkijoiden akateemisia yhteyksiä ja vaikuttaa, että tämä sivu on nimenomaan se, mitä suomalaiset keskustelijat ovat jakaneet. Liitteenä oleva ”tulossivu” ei myöskään indikoi kirjoittajaa tai tutkijaa, tai näiden akateemista taustaa. Vuonna 2019 Centenary of human population genetics -konferenssissa julkaistiin lyhyt esitys projektista ja esityksen tekijöinä olivat Tomskin pedagogisen valtionyliopiston tutkijat Vladimir G. Volkov ja Andrey N. Seslavin. Esityksessä tulee esille, että projektin tutkijat ovat akateemisen taustan omaavia, Venäjältä ja Puolasta. Ks. Rurikid Dynasty, <https://www.familytreedna.com/groups/rurikid/about/results> (5.3.2021); Rurikid Dynasty DNA Project, <http://freepages.rootsweb.com/~mzhayski/genealogy/teksty/ydna.html> (5.3.2021); Vladimir G. Volkov ja Andrey N. Seslavin, Genetic study of the Rurik Dynasty, http://trog.narod.ru/articles/Genetic_study_of_the_Rurik_Dynasty.pdf (5.3.2021). Projektia ovat rahoittaneet useat yksityishenkilöt. Rurikid Dynasty, <https://www.familytreedna.com/groups/rurikid/about/news> (12.2.2021).

45. Rurikid Dynasty, <https://www.familytreedna.com/groups/rurikid/about/background> (12.2.2021).

46. Kravchenko ja Maksimov 2006–2007.

47. Klusteri RUS51629 toistuu yhdellä domainilla; ”Proishozhdenie Riurikovichei: DNK-genealogija pokazyvaet” julkaistu 11.2.2013 <http://pereformat.ru/2013/02/ryurikovichi/> (9.3.2021); Nimimerkki Extinrebok, Geneticheskie issledovaniya potomkov Riurika. Analiz proishozhdeniya ot *Russian Nobility DNA Project*, *Pikabu* -uutispalsta 22.8.2017, https://pikabu.ru/story/geneticheskie_issledovaniya_potomkov_ryurika_analiz_proishozhdeniya_ot_russian_nobility_dna_project_5284863 (9.3.2021);

48. Volkov 2014.

49. Aleksei Zakvasin, DNK-analiz pokazal, kem na samom dele byl Riurik, *Voennoe obozrenie* 31.7.2014, <https://topwar.ru/55353-nk-analiz-pokazal-kem-na-samom-dele-by-l-ryurik.html> (8.3.2021).

50. ”Tajna raskryta? Genetiki o proishozhenii Riurikovichej” Yandex Zen sivusto, julkaistu 17.12.2019, https://zen.yandex.ru/media/istoria_interesno/tajna-raskryta-genetiki-o-proishozhenii-riurikovichei-5de659a14e057700b071496b (9.3.2021).

51. Ks. Rurikin alkuperästä ja geenitutkimuksesta: Elina Salmela, Ruhtinas ja ruhtinaan pojat. Paljastavatko geenit Venäjän perustajana pidetyn Rurikin alkuperän? *Kalmistopiiri* 27.10.2021. <https://kalmistopiiri.fi/2021/10/27/ruhtinas-ja-ruhtinaan-pojat-paljastavatko-geenit-venajan-perustajana-pidetyn-rurikin-alkuperan/> (29.10.2021).

Rurik suomenkielisessä keskustelussa

Venäläinen Rurikien sukua tutkiva projekti Rurikin alkuperästä oli alkusysäys 2000-luvun suomalaisille tulkinnoille Rurikin suomalaisesta alkuperästä. Vaikka vuodelta 2014 julkaistujen projektin lopputulosten mukaan, Rurik oli ruotsalaista alkuperää, tämä tulos ei kokonaan sammuttanut suomalaisten kirjoittajien tulkintoja Rurikista suomalaisena prinssinä ja Venäjän varhaisista hallitsijoista ”suomalaisena dynastian”. Mielenkiintoista suomalaisten keskusteluiden näkökulmasta on, että kukaan ei vaikuta kiinnittävän huomiota siihen, että FamilyTreeDna-yrityksen sivuilla projektin kohdalla ei mainita ollenkaan akateemisia affiliaatioita, tutkimuksesta ei löydy esimerkiksi vertaisarvioituja julkaisuja eikä Rurikin historiallisuutta problematisoida. Yksilön tasolla geenitestit harvoin horjuttavat jo olemassa olevia identiteettejä, kuten ei Rurikin tapauksessaakaan.⁵² Historiallisten populaatioiden geenien tutkiminen on usein mahdollista vain nyky populaatiosta käsin, jos jäännöksiä ei ole. Näin on Rurikin kohdalla. Tällaisessa tutkimuksessa tarkan aikajanan määrittäminen pelkästään geenien perusteella on erittäin haastavaa.⁵³ Suomenkielisissä keskusteluissa keskitytään erityisesti Rurikin alkuperään, eikä siihen, onko sen selvittäminen tällä tavoin edes mahdollista. Tulkin-tojen kulta-aika oli vuosina 2010–2014 ja Rurikin suomalaisuutta käsiteltiin erityisesti blogeissa ja keskustelupalstoilla. Koska suomenkielistä keskustelua Rurikista on huomattavasti vähemmän kuin venäjänkielistä, käydään sitä tässä läpi kronologisessa järjestyksessä.

Tiede-lehden keskustelupalsta on keskiössä varhaisessa keskustelussa Rurikin geeneistä ja siellä keskustelut alkoivat joulukuussa 2007. Tuolloin anonyymi osallistuja aloitti keskuste-

lun Rurikin alkuperästä ja liitti aloitukseen linkin venäjänkielisellev sivustolle, jossa käytiin keskustelua juuri yllä mainitusta FamilyTreeDna-projektista ja Rurikin alkuperästä.⁵⁴ Viitattu sivu oli FamilyTreeDna:n ja informaatio-analyttisen genetiikan ja genealogian *Rossijskaja DNK-Genealogija* sivuston haploryhmä N:lle omistettu foorumi. Venäjänkielisellä sivustolla käytiin laajaa keskustelua Rurikin jälkeläisistä ja siellä spekulointiin Rurikin suomalais-ugrilaisella perimällä.

Tässä varhaisessa aloituksessa Rurikia ei suoraan tehdä suomalaiseksi vaan mainitaan, että hänellä voi olla suomalais-ugrilaisuuteen liittyvä ”Y-kromosomin ’isälinja’ N3”. Mielenkiintoista on, että itse keskustelussa Rurik ja hänen taustansa ovat sivuroolissa, kun osallistujat keskustelevat kielihistoriasta ja geenitutkimuksesta. He eivät edes keskustelevat kovin laajasti Rurikin DNA:sta vaan yleisesti esimerkiksi suomalaisten geeniperimästä ja Suomen alueen asutushistoriasta. Vaikka keskustelussa laitetaan painoarvoa tuoreille akateemisille artikkeleille ja niitä jaetaan, keskustelijat myös jakavat tiedollisesti samanarvoisina kartoja suomalaisista ”heimoista” 1930-luvun kirjoista.⁵⁵ Vanhentunut ja näennäistiede elävät keskustelussa siis rinnakkain ajantasaisen tutkimuksen kanssa.

Maaliskuussa 2008 *Tiede*-lehden keskustelupalstalla julkaistiin anonyymisti pidempi avaus liittyen Suomen keskiaikaan ja Rurikin suomalaisuuteen, ”Suomen kristillinen varhaishistoria ja heimovaltiot”.⁵⁶ Aloituksessa todetaan, että ”Novgorodiin liittyen on mielenkiintoista, että Rodslagenin ’ruotsalainen’ viikink kuningas Rurik, josta tuli Novgorodin ensimmäinen hallitsija 900-luvulla, oli suomalaista alkuperää. Tämän todistaa moderni DNA-tutkimus.” Toisin sanoen Rurik tulkittiin suomalaistaustaiseksi.⁵⁷

52. Ks. Marc Scully, Steven D. Brown & Turi King, Becoming a Viking. DNA testing, genetic ancestry and placeholder identity. *Ethnic and Racial Studies* 39:2 (2016), 162–180.

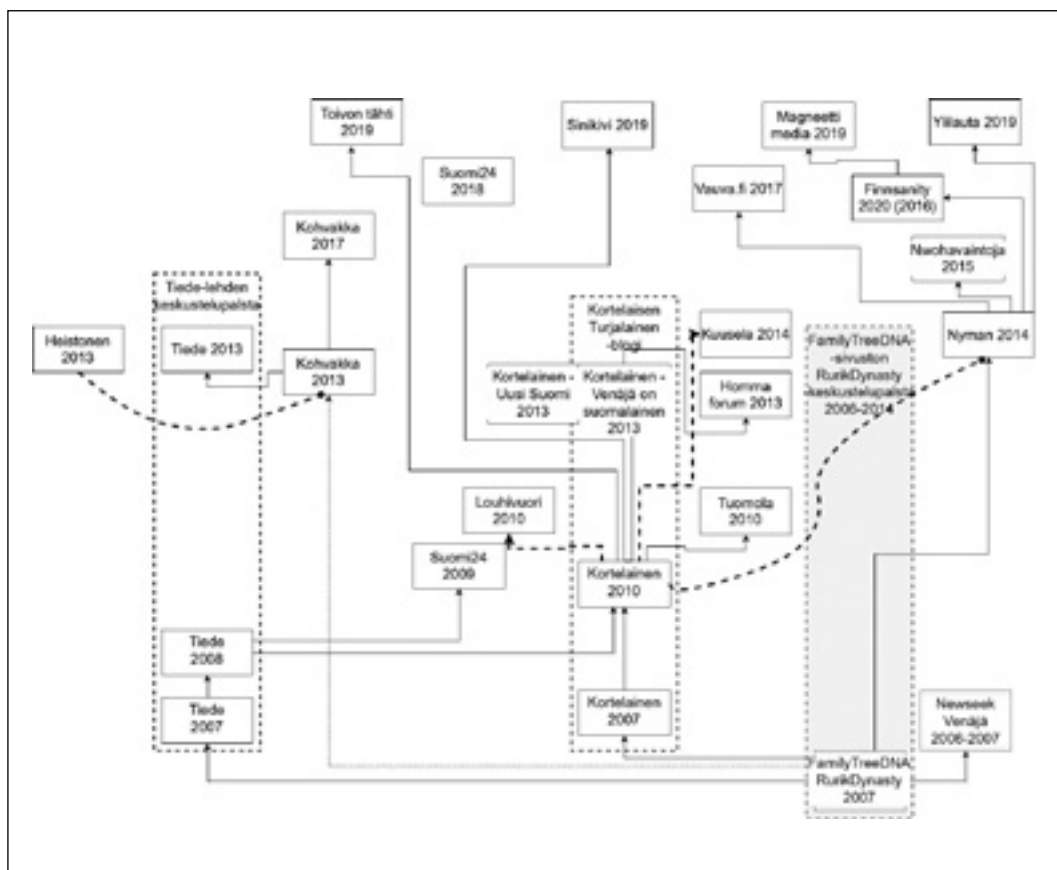
53. Elina Salmela, The (Im)Possibilities of Genetics for Studies of Population History. Teoksessa Joonas Ahola, Frog & Clive Tolley (toim.) *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*. SKS 2014, 354–358.

54. <http://www.dnatreer.ru/index.php?name=Forums&file=viewforum&f=8>, linkki ei ole enää toiminnassa mutta on löydetävissä Wayback Machinen avulla: <https://web.archive.org/web/20070218135222/http://www.dnatreer.ru/index.php?name=Forums&file=viewforum&f=8> (5.3.2021). Palstalle on linkattu kyseisestä projektista jo lyhyesti aiemminkin kuten myös venäjänkielisiä artikkeleita aiheesta. Ks. esim. 14.9.2007 https://www.tiede.fi/keskustelu/20237/ketju/lalli_ja_erik?page=1103 (5.3.2021) sekä 3.7.2007 https://www.tiede.fi/keskustelu/20237/ketju/lalli_ja_erik?page=1146 (5.3.2021).

55. Ks. esim. Novgorodin ”perustaja” Rurik N3-klaania? *Tiede* 25.2.2008, https://www.tiede.fi/keskustelu/25407/ketju/novgorodin_perustaja_rurik_n3_klaania?page=20 (5.3.2021).

56. Suomen kristillinen varhaishistoria ja heimovaltiot. *Tiede* 18.3.2008, https://www.tiede.fi/keskustelu/28275/ketju/suomen_kristillinen_varhaishistoria_ja_heimovaltiot (5.3.2021).

57. Ks. myös Suomi24, jossa aloitusta lainattiin. Rurik. *Suomi24* 2.1.2009, <https://keskustelu.suomi24.fi/t/6664597/rurik> (5.3.2021).

Vuonna 2010 Veli-Pekka Kortelainen julkaisi Turjalaisen valtakunta -blogissa kirjoituksen otsikolla ”Suomen kristillinen varhaishistoria ja kuningasaika, vol. 2”.⁵⁸ Hän oli jo vuoden 2007 joulukuussa julkaissut blogissaan tulkinnan Rurikista suomalaissukuisena perustaen tulkintansa FamilyTreeDna-projektiin, vaikka ei nimeäkään sitä suoraan.⁵⁹ Vuoden 2010 blogipostaus on täydennetty ja laajennettu versio yllämainitusta *Tiede*-lehden keskustelupalstalla maaliskuussa 2008 julkaistusta anonyymista tekstistä, jossa Rurik tulkittiin suomalaissukuiseksi. Vuoden 2010 blogikirjoitus on myös laajimmalle levinnyt

■ Kuva 1. Suomenkielisen Rurikin DNA:ta käsittelevän verkkokeskustelun leviäminen 2007–2019. Yksittäiset blogipostaukset ja keskustelupalstojen kommentit on merkitty laatikoiin, ja useina vuosina samalla alustalla käydyt keskustelut on merkitty katkoviivalla piirrettyinä pylväinä. Nuoli laatikosta toiseen kertoo ajatuksen siirtymisestä julkaisusta toiseen.

juuri Rurikia käsittelevä teksti, koska sieltä on lainauksia levinnyt ainakin kuudelle eri domainille (klusteri FIN100024) ja sen vaikutus näkyy vielä laajemmalla alueella.⁶⁰

58. Veli-Pekka Kortelainen, Suomen kristillinen varhaishistoria ja kuningasaika, vol. 2. *Turjalaisen valtakunta* 2.3.2010, <http://turjalainen.blogspot.com/2010/03/suomen-kristillinen-varhaishistoria-ja.html> (5.3.2021).

59. Vuoden 2007 blogipostaus Rurikista: Veli-Pekka Kortelainen, Suomen kristillinen varhaishistoria ja kuningasaika. *Turjalaisen valtakunta* 24.12.2007, <http://turjalainen.blogspot.com/search?updated-max=2008-04-22T01:08:00%2B03:00&max-results=10&reverse-paginate=true> (5.3.2021).

60. Jo samana päivänä, kun blogi ilmestyi, 2.3.2010, se lähti leviämään. Teksti kopioitiin suoraan turkulaisen harrastaja-historioitsija ja toimittaja Simo Tuomolan blogiin ”Punainen Turku”. Tässä blogissa kiinnostuksen kohteena vaikuttaa olevan ennen kaikkea pohdinta Suomen historiasta, ei Rurik. Vaikuttaakin siltä, ettei Tuomola palaa Rurikiin enää blogissaan vaikka esim. pohti Suomen alueen asutusta geenien näkökulmasta. Simo Tuomola, Jotunheim. *Punainen Turku* 2.3.2010, <https://punainenurku.blogspot.com/2010/03/jotunheim.html> (5.3.2021).

Kortelaisen vuoden 2010 blogiteksti yhdistää Suomen muinaiskuninkaat -salaliittoteoriaa Rurikin suomalaisuuteen. Kirjoittaja syyttää ruotsalaisia ”Suomen kuningasajan” pimittämisestä. Kirjoittaja esimerkiksi toteaa, että ”[I]säksi venäläiset kronikat kertovat, että Rurikin kruunajaisissa (kun hänestä tuli Novgorodin hallitsija) oli läsnä korkea-arvoisia todistajina silloiset Suomen ja Karjalan kuninkaat.” Kirjoittajan mukaan lähintä sukua Rurikille on suomalainen henkilö, mikä on ”järkyttänyt venäläisiä historioitsijoita.” Tärkeintä kirjoittajalle vaikuttaa kuitenkin olevan, ettei Rurik vain ole ruotsalainen, kuten hän ilmaisi jo vuoden 2007 blogijulkaisussa, ja kirjoittaja syyttää ruotsalaisia Suomen ”todellisen” historian peittelystä. Kirjoittajalle, kuten monelle muullekin, vaikuttaa Suomen keskiajan historian merkityksellisyys riippuvan siitä, oliko täällä kuninkaita vai ei, ja millainen vaikutusvalta Suomella tuolloin oli. Blogissa näkyy erinomaisesti, että juuri uusi DNA-tutkimus on syy, miksi Rurik kiinnostaa kirjoittajaa. Hän näkeekin keskiajan Suomessa olleen jotain essentiaalisen suomalaista, jota Ruotsin valta koitti horjuttaa.⁶¹ Vertaamalla Kortelaisen vuoden 2007 blogia vuoden 2010 blogiin on selvää, että jälkimmäisessä kuva ruotsalaisista vihollisina on voimistunut.

Itseoppinut historiantutkija Timo Kohvakka tarttui vuonna 2013 blogissaan Rurik-aiheeseen, joskin hyvin eri näkökulmasta kuin aiemmat kirjoittajat.⁶² Hän keskittyy ennen kaikkea Ruriksan etymologiaan mutta toteaa myös, että ”[...] Rurik on geneettisesti sukua suomalaisille [...]”⁶³ Toisessa blogipostauksessa hän tuo selkeämmin

esiin ajatuksen, että Rurik oli suomalainen ja häntä ennen myös Suomessa oli ollut kuninkaita. Kohvakan mukaan suomalaiset tutkijat eivät halua myöntää tätä, koska he haluavat päteä ruotsalaisten tutkijoiden silmissä.⁶⁴ Avainasemassa on Suomen ja Ruotsin suhde, ei niinkään Suomen ja Venäjän suhde. Hän ei mainitse suoraan lähteitään, mutta muiden blogitekstien perusteella Kohvakka tuntee FamilyTreeDna-yrityksen, joten todennäköisesti sieltä hän on tulkinut Rurikin olevan suomalainen. Kuten moni muukin kirjoittaja, myös Kohvakka kirjoittaa Rurikin lisäksi Suomen muinaiskuninkaista ja esimerkiksi tulkitsee Fornjotia itse kehittämällään etymologisella metodilla.⁶⁵ Kuten monissa muinaiskuninkaita käsittelevissä teksteissä, tässäkin yhtenä toistuvana elementtinä on epäluottamus akateemisia tutkijoita kohtaan. Mielenkiintoista toki on, että vaikka kirjoittaja tyrmää tieteellisen metodin, koska se ”ei pyri totuuteen”, hän kuitenkin käyttää runsaasti uusinta DNA-tutkimusta löytääkseen omat sukujuurensa.⁶⁶ Hän siis hyödyntää tieteen tuloksia omien päättelyidensä pohjana, vaikka ei luotakaan tieteeseen.

Vaikuttaa, että vuosi 2013 oli kulta-aikaa Rurikin suomalaisuus ja laajemmin koko Venäjän suomalaisuus -tulkinnoissa. Tällöin Kohvakka julkaisi kaksi blogiatekstiä aiheesta ja esimerkiksi Viola Heistonen julkaisi blogikirjoituksen ”Venäläiset ovat etnisiä suomalaisia!”. Heistosen blogin mukaan Venäjällä on julkaistu tutkimustuloksia, joiden mukaan venäläiset ovat geneettisesti suomalaisia.⁶⁷ Heistonen julkaisi myös Kohvakan blogin kommentteissa vuonna 2013 linkin venä-

61. Ks. Suomen muinaiskuninkaista esimerkiksi Aalto & Hihnala 2017, 1–30; Inkeri Koskinen, *Vilji Suomen historia. Välimereen Väinämöisestä Äijäkupittaan pyramideihin*. Tammi, 2015.

62. Ks. esim. Mikko Louhivuori, Rurik eli haplogroup N1C1. *miitteitä* 9.11.2010, <https://mikkol-miittei.blogspot.com/2010/11/rurik-eli-haplogroup-n1c1.html> (5.3.2021). Myös Matti Kuusela, joka määrittelee itsensä energiahoitajaksi ja henkisen tiedon tutkijaksi ja opettajaksi, toteaa esimerkiksi että ”Olen kauan ihmetellyt, miten Suomi voi olla ainoa olemassa-oleva maa, jolla ei ole minkäänlaista historiaa yli tuhannen vuoden taakse.” Kuuselan mukaan Katariina Suuri teki Rurikista ruotsalaisen, koska ei halunnut tämän olevan suomalainen. Matti Kuusela, Suomen varhais historian kronikka. *Enkelimaa* 5.12.2014, <https://www.enkelimaa.fi/blogi/?k=Suomen+riimikronikka> (5.3.2021) ja id, Suomen kuninkaita. 7.12.2014, <https://www.enkelimaa.fi/blogi/2014/12/7/446> (5.3.2021).

63. Timo Kohvakka, Ratsukurin Rurik. *Sodankäynnin taito* 11.1.2013, <http://tkohvakka.blogspot.com/2013/01/ratsukurin-rurik.html> (5.3.2021). Lyhennys kirjoituksesta julkaistiin myös Tiede-lehden keskustelupalstalla: Ratsukurin Rurik, Tiede 12.1.2013, https://www.tiede.fi/keskustelu/57444/ketju/ratsukurin_rurik (5.3.2021).

64. Timo Kohvakka, Suomalaisia kuninkaita ja marionetteja. *Uusi Suomi* 30.1.2013, <https://puheenvuoro.uusisuomi.fi/timokohvakka/131343-suomalaisia-kuninkaita-ja-marionetteja/> (5.3.2021).

65. Timo Kohvakka, Fornjot, muinainen jättiläinen. *Sodankäynnin taito* 4.5.2013, http://tkohvakka.blogspot.com/2013/05/fornjot-muinainen-jattilainen_7026.html (5.3.2021).

66. Timo Kohvakka, Loppukaneetti. *Sodankäynnin taito* 25.11.2017, <http://tkohvakka.blogspot.com/> (5.3.2021).

67. Viola Heistonen, Venäläiset ovat etnisiä suomalaisia! *Uusi Suomi* 26.3.2013, <https://puheenvuoro.uusisuomi.fi/viovio/136349-venalaiset-ovat-etnisia-suomalaisia/> (5.3.2021).

jänkieliseen Youtube-videoon Rurikista, jossa pohditaan tämän syntyperää.⁶⁸ Heistosen blogit ovat erinomainen esimerkki, miten venäjänkielissä verkossa tapahtunut pohdinta Rurikin alkuperästä siirtyy suomalaiseseen populaariin keskusteluun ja laajenee keskusteluksi suomalaisesta identiteetistä ja alkuperästä.⁶⁹

Vuoden 2014 alussa Sammy Nyman julkaisi aiheesta blogikirjoituksen, jossa hän muun muassa esittää, että myös Romanovit olivat ”Suomalaisen prinssi Rurikin perillisiä”. Blogitekstissä sinänsä ei ole mitään uutta vaan se toistaa jo esitettyjä ajatuksia Rurikin suomalaisuudesta ja siitä, että ruotsalaiset vääristelevät Suomen historiaa esimerkiksi piilottelemalla tietoa muinaiskuninkaista.⁷⁰ Tämänkin blogin kommenttikentästä löytyy suora lainaus vuoden 2010 Kortelaisen blogista. Nyman käyttää myös lähteenään FamilyTreeDna-projektia, kuten aiemmat kirjoittajat. Nymanilla ruotsalaiset saavat eniten kritiikkiä, eivätkä esimerkiksi venäläiset, jotka hekin ovat Nymanin mukaan olleet ”syystä tai toisesta” hiljaa Rurikin suomalaisuudesta 1700-luvulta lähtien. Vaikka Nymanin blogi on saanut näkyvyyttä, se

on enemmänkin pääte- kuin alkupiste keskustelulle Rurikin suomalaisuudesta. Nymanin tekstiä jaettiin eri paikoissa vielä vuonna 2017.⁷¹

Nymanin blogin jälkeen Rurikin mahdollinen suomalaisuus on edelleen liittynyt hyvin vahvasti teoriaan suomalaisista muinaiskuninkaista. Vaikuttaa siltä, että ajan kuluessa ajatus Rurikin suomalaisuudesta on siirtynyt yhä enemmän salaliittoteorioihin mieltyneiden kirjoittajien teksteihin, koska suosittuna lähteenä ollut FamilyTreeDna-sivustolta löytyvä projekti on todennut lopputuloksissaan Rurikin olleen mitä todennäköisimmin ruotsalaista alkuperää. Tämä tulos tuskin tyydyttää tiedeyhteisöä, mutta eri syistä se ei myöskään tyydytä niitä, jotka uskovat esimerkiksi Suomen muinaiskuninkaisiin ja historian institutionaaliseen peittelyyn.⁷² Kuten geneetikistä sukututkimusta käsittelevissä artikkeleissa todetaan, yksilöiden ei ole aina helppoa arvioida, mitä DNA-testit voivat oikeasti kertoa ja mikä on tulkintaa ja jopa spekulatiota.⁷³

Blogeissa ja keskustelupalstoilla toistuva usko ja luottamus geenitesteihin sekä halu löytää ”totuus” Suomen historiasta eivät aina ole pelk-

68. Yu. Sorokin, ”Venäjän valtion historia. Osa 1: Rurik” -video [1990-luku?], lisätty YouTubeen 21.4.2011, <https://www.youtube.com/watch?v=OICi-dhngY> (16.2.2021). Videolla ei puhuta DNA-tutkimuksesta.

69. Keväällä 2013 aiheesta julkaisi Kortelainen kaksi identtistä blogikirjoitusta. Rurikin mahdollinen suomalaisuus nostettiin lyhyesti esille myös Hommaforumissa ketjussa Suomen esikristillisestä historiasta. Ketjuun oli linkattu vuoden 2010 Kortelaisen alkuperäinen blogijulkaisu sekä Arhi Kuittisen aiheesta kirjoittama blogi. Veli-Pekka Kortelainen, Venäjä on suomalainen? *Turjalaisen valtakunta* 20.3.2013, <http://turjalainen.blogspot.com/search?updated-max=2013-04-01T04:07:00%2B03:00&max-results=10&start=40&by-date=false> (5.3.2021); Veli-Pekka Kortelainen, Venäjä on suomalainen? *Uusi Suomi* 20.3.2013, <https://puheenvuoro.uusisuomi.fi/turjalainen/135770-venaja-on-suomalainen/> (5.3.2021); Suomen esikristillinen historia, Hommaforum 23.06.2013, <https://hommaforum.org/index.php/topic,84732.30.html> (5.3.2021).

70. Sammy Nyman, Suomen salattu historia. *Uusi Suomi* 3.3.2014, <https://vapaavuoro.uusisuomi.fi/sammynyman/162149-suomen-salattu-historia/> (5.3.2021).

71. Suomen salattu historia, Vauva.fi 25.6.2017, <https://www.vauva.fi/keskustelu/2907685/suomen-salattu-historia> (5.3.2021) ja Suomen salattu historia – Suomi oli kuningaskunta. *Havainnot uudesta maailmanjärjestyksestä* 8.8.2015, <https://nwohavainnotjapromo.blogspot.com/2015/08/suomen-salattu-historia-suomi-oli.html> (5.3.2021). Esimerkiksi Vauva.fi-sivustolla aihe ei enää kirjoittanut kuin muutamia kommentteja.

72. Aihetta on sivuttu esimerkiksi Sinikiven keskustelupalstalla vuonna 2019. Sinikiven keskustelupalstalla on suora lainaus, ilman lähdetietoja, Veli-Pekka Kortelaisen vuoden 2010 blogikirjoituksesta. Samaa Kortelaisen blogia on levittänyt vuonna 2019 kristillinen Toivontähti Ry Internet-sivustollaan. Esimerkiksi Suomi24-keskustelussa ”Viikingit olivat peräisin Pohjois-Venäjältä” on sivuttu Rurikia sekä Rurikin suomalaisuuteen on myös viitattu vuonna 2019 esimerkiksi Magneettimedian ja Finnsanityn julkaisuissa. Näissä kolmessa viimeisessä ei ole viitattu Kortelaisen blogeihin. Viikingit olivat peräisin Pohjois-Venäjältä, Suomi24 15.01.2018, <https://keskustelu.suomi24.fi/t/15146419/viikingit-olivat-peraisin-pohjois-venajalta> (5.3.2021); muinaiskunkkujen agenda, Sinikivi 27.02.2019, <https://www.sinikivi.com/keskustelu-sinikivi-com/historia/10329-muinaiskunkkujen-agenda?start=165> (5.3.2021); Suomen kristillinen varhaishistoria ja kunin-gasaika, vol. 2. *Toivontähti ry* 1.6.2019, <http://www.xn--toivonthti-w5a.fi/2019/06/01/> (5.3.2021); Suomen muinaisen historian tutkimus on kauhistus alistajien historialle ja arvoliberalismille. *Magneettimedia* 4.3.2019, <https://www.magneettimedia.com/suomen-muinaisen-historian-tutkimus-on-kauhistus-alistajien-historialle-ja-arvoliberalismille/> (5.3.2021); Arhi Kuittinen, Suomen muinaishistoria on Euroopan historia 100 linkkiä. *Finnsanity blog* 1.8.2020 (2016), <https://finnsanity.blogspot.com/2016/06/suomen-muinaishistoria-on-euroopan.html> (5.3.2021). Finnsanity-blogissa oli jaettu Sammy Nymanin blogia vuodelta 2014 jo samana vuonna: Arhi Kuittinen, Suomi on ruotsalainen. *Finnsanity blog* 11.4.2014, <https://finnsanity.blogspot.com/2013/02/suomi-on-ruotsalainen.html> (5.3.2021).

73. Jobling, Rasteiro & Wetton 2016, 142–161. Ks. myös Pirttivaara 2017, 181–182.

kää viatonta historian harrastusta vaan ne voivat sisältää myös tummempia sävyjä. Susanne E. Hakenbeckin mukaan äärioikeisto on hyvin kiinnostunut geenitestauksesta, koska he uskovat pystyvänsä osoittamaan testeillä oman ”valkoisuutensa” ja todistamaan ihmisrotujen olemassaolon. Esimerkiksi yhdysvaltalaisella äärioikeistolaisella Stromfront-sivustolla ollaan erityisen kiinnostuneita Y-kromosomin haploryhmistä, joiden uskotaan identifioivan ”valkoisen rodun”.⁷⁴ Suomessakin esimerkiksi Ylilaudalla samoissa ketjuissa keskustellaan Rurikin geeniperimästä ja jaetaan kuvia, joissa suomalaiset todetaan ”vähiten sekoittuneeksi” Euroopassa eli että suomalaisilla olisi vähiten eurooppalaisista mongolien perimää. Suomalaiset olisivat siis Euroopan ”puhtain” kansa ja novgorodilaiset geneettisesti suomalaisia.⁷⁵

Loppupäätelmät

Tarkastelemamme keskiajan historiasta ammentava kansallista identiteettiä käsittelevä verkko-keskustelu liittyy ilmiönä nykypäivän valeuutisiin ja verkon salaliittoteorioihin. Samalla se osoittaa kuinka tiedolliset muodostelmat, kuten historia-käsitykset, pohjautuvat aikaisemmilta vuosisadoilta perittyihin ja valikoituihin käsityksiin ja ylijarjaiseen tiedon kiertoön omassa ajassaan. Esimerkiksi DNA-tutkimuksen tuottama uusi tieto voidaan edelleen tulkita vanhojen käsitysten, kuten 1800-luvun kansallisuusajattelun, kautta ja näin pönkittää vanhentuneita käsityksiä. Historiasta kumpuavien identiteettien kierrossa korostuu kiinnostavalla tavalla yhtä aikaa paikallisuus ja globalisuus: yhtäältä ideat ja ajatukset kiertävät maailmanlaajuisesti, toisaalta niitä tulkitaan omasta paikallisesta, omaan identiteettiin liittyvästä näkökulmasta.

Kysymys Rurikista on kysymys identiteetistä, joka on verkkokeskusteluissa laajennettu koske-

maan koko Suomea tai Venäjää. Suomenkielisestä materiaalista näkyy selvästi tarve määritellä identiteetti, joka rakentuu historian varaan. Samalla tavalla kun nationalistiset aatteet ovat vahvistuneet koko Euroopassa, myös suurmieshistoria on palannut, jos se edes koskaan katosi populaarista keskustelusta. Rurik sinänsä vaikuttaa jopa sivuseikalta kun keskustelu keskittyy uuden geenitestauksen lupailemiin mahdollisuuksiin määritellä suomalaisuus. Samalla tavalla kuin yksilöt toivovat löytävänsä suvustaan suurmiehiä tai aatelistoa, pienen kansan toivotaan löytävän uusia merkityksiä itselleen historiallisten henkilöiden kautta globaalissa maailmassa, jossa niin ihmisryhmien kuin valtioiden rajat ovat yhä helpompia ylittää. Rurik-projekti FamilyTreeDna-palvelussa ja DNA-testien tulkinat tuovat erinomaisesti esille geenitutkimuksen haasteet: geenitutkimus ei tarjoa yksiselitteisiä vastauksia ja tulkintoihin vaikuttavat vahvasti olemassa olevat sosiaaliset, kulttuuriset ja poliittiset kysymykset. Jo ajatus, että geenit määrittäisivät perheen ja sukulaisuuden sekä kansan, on vahvasti poliittinen ja kulttuurinen. Monet kuluttajat hakevat kuitenkin geenitesteistä ja historiasta mustavalkoisia vastauksia, vaikka tarjolla on vain harmaan eri sävyjä.

Ihmisillä on tarve ymmärtää omaa ja oman yhteisönsä alkuperää. Selkeä 1800-luvun kansallisuusajatteluun perustuva identiteetti on juurtunut syväälle ajatteluun ja myös historian tutkimukseen ja käyttöön – jopa niin, että se nähdään ”luonnollisena”. Tämän vuoksi ihmisten on vaikea ymmärtää, että yli tuhat vuotta sitten eläneet ja toimineet populaatiot eivät olleet sama asia kuin mitä nykyään ymmärretään kansoilla. Ihmisryhmien geneettinen ja kielellinen perimä ja kulttuuri eivät ole yksi yhteen eikä niistä voi johtaa suoria yhteyksiä entisaikojen populaatioista nykyisiin valtioihin. Rurikin synnyinpaikka

74. Kiinnostus tieteelliseen geenitutkimukseen näkyy myös äärioikeiston usein maskuliinisessa käsityksessä itsessään ja Hakenbeckin mukaan erityisesti tutkimukset, jotka liittyvät mahdollisiin (miehistä koostuviin) sotajoukkoihin esihistoriassa (erit. Jamnakulttuuri) herättävät kiinnostusta äärioikeiston keskustelupalstoilla. Susanne E. Hakenbeck, *Genetics, Archaeology and the Far Right. An Unholy Trinity. World Archaeology* 51:4 (2019), 517–527. Ks. myös Keith Wailoo, Alondra Nelson & Catherine Lee (toim.) *Genetics and the Unsettled Past: The Collision of DNA, Race, and History*. Rutgers University Press 2012. Ks. erityisesti Genetic Claims and Credibility. Revisiting History and Remaking Race. Teoksessa Keith Wailoo, Alondra Nelson & Catherine Lee (toim.) *Genetics and the Unsettled Past. The Collision of DNA, Race, and History*. Rutgers University Press 2012, 325–34.

75. Karjalaisten nimen synty. Ylilauta 20.4.2019. <https://ylilauta.org/sekalainen/98429719> (ketju on myöhemmin poistettu mutta se on tallennettu kuvakaappauksina). Rurikia käsittelevä kommentti oli suora lainaus Sammy Nymanin vuoden 2014 blogipostauksesta.

ja geenit eivät kerro mitään siitä, mitä hän mahdollisesti saavutti tai ei saavuttanut elämänsä aikana, eikä moderni geenitutkimus pysty tarjoamaan vastauksia. Samalla tavalla geenien ja synnyinpaikan ei tulisi antaa määritellä identiteettejä ulkoapäin myöskään 2000-luvulla.

Artikkelin tekijyys jakautuu siten, että Aali ja Oiva ovat tehneet tutkimuksen ja kirjoittaneet artikkelin, Ristilä on kerännyt ja työstänyt verkkoaineistot.

FT **Heta Aali** on kulttuurihistorian tutkija Turun yliopistosta. **Sähköposti:** htaali@utu.fi

FT **Mila Oiva** työskentelee tutkijatohtorina CUDAN Open Labissa Tallinnan yliopistossa. **Sähköposti:** milaoiva@tlu.ee

FM **Anna Ristilä** on väitöskirjatutkija Turun yliopiston Eduskuntatutkimuksen keskuksessa. **Sähköposti:** ankrriis@utu.fi

Katalin Miklóssy

Kulttuuritaistelu muistin hegemoniasta Unkarissa ja Puolassa

Syyskuussa 2016 Unkarin pääministeri Viktor Orbán ja Puolan valtaa pitävän Laki ja oikeudenmukaisuus -puolueen (PiS) johtaja Jarosław Kaczyński julistivat yhdessä aloitavansa ”kulttuurin vastavallankumouksen”.¹ Yhtäältä tavoitteena oli tarjota vaihtoehto Euroopan liberaaliperinteille, jotka Orbánin ja Kaczyńskin mukaan uhkasivat sananvapautta ylikorostetulla poliittisella korrektiudella ja tuhosivat länsimaisen kulttuurin kristilliset juuret sukupuolitaso-arvoa painottavalla politiikallaan sekä liian avomielisellä monikulttuurisuusagendalla.² Toisaalta taistelun tarkoituksena oli lujittaa *omaehtoisen demokratian* kotimaisia arvovakenteita. Isku liberaaliälymystön kulttuurielämän yliedustusta vastaan on Orbánin ja Kaczyńskin mukaan välttämätön, jos halutaan luoda uusi ”aikakausi”. Kuten Viktor Orbán vuonna 2018 kiteytti, se on enemmän kuin poliittinen järjestelmä: aikakausi on omanlaatuisensa kulttuurinen konteksti, se on kollektiivinen tietoisuus, tapa ajatella ja käyttäytyä, yhteinen maku ja jaettu ilmapiiri.³ Nämä kaksi päämäärää, kansainvälinen ja kansallinen, ovat kansalliskonservatiivien näkökulmasta riippuvaisia toisistaan, sillä liberalismi rinnastuu heidän mielestään vasemmistolaisuuteen.⁴ Tämä johtuu siitä, että Puolassa ja Unkarissa reformikommunistit alkoivat liberalisoida kommunistista järjestelmää jo 1960–1970-luvuilla, jolloin luotiin kontakteja liberaaliin länteen. Nyt valtiotalismi näyttäväty konservatiivien mielestä vasemmiston ja liberaalien liittona.

Vallan keskittäminen ja sen säilyttäminen vaalien yli edellytti siis, että valtaeliitti ryhtyi kiteyttämään ideologista perustaansa korostaen yhä johdonmukaisemmin kansalliskonservatiivisia arvoja. Kulttuurin yhdenmukaistamisen tarkoituksena on ollut syrjäyttää kontrolloimaton, ruohonjuuritason moniääninen kulttuuritarjonta. Vallan diskurssi kohdistuu liberalismiin kritiikkiin. Liberalismi ymmärretään toisaalta itsemääräämistä vaarantavana ylikansallisena aatteena, jonka vastapainoksi asetetaan kansakuntaisuus. Toisaalta liberalismi merkitsee kansalaisten (*civic*) tasa-arvoa, yksilönvapauksia ja kansalaisyhteiskunnan liikkumatilaa, joten sitä vastaan korostetaan konservatismia ja yhteisöarvojen ensisijaisuutta. Kulttuuripolitiikkaa leimavaa vallan uutta interventiota käydään yhtä aikaa monella alalla: se näkyy eri asteisen koulutuksen, tutkimuslaitosten, taideinstituutioiden, teattereiden, museoiden johtamisrakenteiden ja sisällön muutoksissa. Koska kyseessä on vallan edustamien arvojen mukaisesta kansallidentiteetin uudelleenrakentamisprojektista, historiatulkinnalla on ollut siinä keskeinen asema. Pyrkimys muistihegemoniaan näkyy konkreettisesti: kyse on määrätietoisesta ja johdonmukaisesta investoinnista tiedon tuottamiseen – ja siten tulevaisuuteen.

Tässä artikkelissa pohdin Puolan ja Unkarin kulttuuritaistelun kontekstissa kahta uuden ideologian lippulaivainstituutioita, joiden ympärillä käyty debatti ilmentää EU-kriittisyyden ja koti-

1. Henry Foy & Neil Buckley, Orbán and Kaczyński vow ‘cultural counter-revolution’ to reform EU. *Financial Times* 7.9.2016, <https://www.ft.com/content/e825f7f4-74a3-11e6-bf48-b372cdb1043a> (16.4.2021).
2. Aliaksei Kazharski, The End of ‘Central Europe’? The Rise of the Radical Right and the Contestation of Identities in Slovakia and the Visegrad Four. *Geopolitics* 23:4 (2018), 754–780.
3. Viktor Orbánin puhe: Pääministerin kotisivu: <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-xxix-balvanyosinyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/> (16.4.2021).
4. Ryszard Legutko, *The Demon in Democracy. Totalitarian Temptations in Free Societies*. Encounter Books 2016. Katso myös Ryszard Legutkon esitystä 15.7.2019 “International Institutions vs. National Independence” panel at the 2019 National Conservatism Conference, <https://www.youtube.com/watch?v=UWuD3tSsbQI> (16.4.2021).

maisen valtataistelun yhteenkietoutumista. Puolan *Kansallisen muistin instituutti* on yhtäältä tutkimuslaitos, toisaalta se täyttää oikeuskomission tehtävät ja on siten myös lainkäyttävä. Unkarin *Keskisen ja itäisen Euroopan historian ja yhteiskunnan tutkimuksen säätiö* puolestaan hallinnoi joukon muita menneisyyden hallintaan liittyviä instituutteja. Puolan ja Unkarin esimerkeissä on lukuisia yhtäläisyyksiä: molemmat instituutit perustettiin poliittisin tarkoituksin, hallitusten aloitteesta, ja ne ovat vaikuttaneet keskeisesti maidensa institutionaaliseen kehitykseen. Lisäksi molemmat ovat monialalaitoksia, eli ne operoivat tutkimuksen, opetuksen ja kansansivistyksen saroilla sekä johtavat museoita. Kiehotovinta on, että näiden instituutioiden välillä on paljon kanssakäymistä ja yhteisiä projekteja, mutta kansalliset erot ovat silti merkittäviä niiden toimintakulttuureissa. Tutkimuksessa tukeudun monitasoiseen lähdeaineistoon, joka käsittää instituutioiden perustamista ja toiminnan säätelyä sekä muutoksia valottavia lakitekstejä, hallitusten ja poliittisten puolueiden kannanottoja, instituutioiden johdon sekä asiantuntijoiden puheita ja kirjoituksia, sisältökuvauksia instituutioiden järjestämistä tilaisuuksista sekä mediassa käydyistä julkisista keskustelusta.

Pääargumenttini on, että nämä instituutit eivät tarjoa vain kurkistusaukkoa kulttuuritaisteluun, vaan ne ovat avaintekijöitä, joita ilman valta ei pärjäisi. Laitokset tuottavat välttämätöntä tietoa, josta muodostuu arvohegemonian luomisen rakennuspalikoita, ja niillä on organisatorinen osaaminen ja resurssit, joilla viestiä levitetään laajalti yhteiskunnassa.

Kulttuuritaistelun kokonaisuutta voidaan tarkastella historiallisen institutionalismin viitekehityksessä, joka korostaa toimijuuden, rakenteen ja ajallisen kontekstin vuorovaikutusta. Instituutioiden ajatellaan olevan suhteellisen pysyviä entiteettejä, koska jatkumoa ylläpitää institutionaalinen toimintakulttuuri, eli muutos tapahtuu vain asteittain ja hitaasti instituutioiden sisältä

käsin (*endogenous evolution*). Instituutit muuttavat äkkinäisesti ja dramaattisesti vain, jos niihin vaikuttaa ulkoapäin tullut shokki (*exogenous shock*). Tällaiset radikaalit ja yhtäkkiset muutokset merkitsevät käännekohtaa mutta myös kriittistä vaihetta, jossa epävarmuus lisääntyy.⁵ Historiallisen institutionalismin käyttöä perustellee myös *modernin autoritäärisyyden malli*, jota Unkari ja Puola soveltavat. Suurin ero vanhojen ja uusien hallintatapojen välillä on, että nykyisten muotojen ei enää tarvitse turvautua väkivaltaan. Päämäärät saavutetaan nimenomaan institutionaalisen viitekehityksen muokkaamisella sekä resurssien säätämällä.⁶ Unkarin ja Puolan hallintojen toimia voidaankin verrata institutionaalisen kehityksen kannalta ulkopuoliseen shokkiin, sillä ”kulttuurin vastavallankumous” tavoittelee maiden kulttuurielämän taustalla olevien instituutioiden kokonaisvaltaista transformaatiota.

Artikkelin keskeinen käsite on *kulttuuritaistelu*, johon tutkimuksen kohdemaiden toimijat viittaavat vaihtelevasti (vasta)vallankumouksen tai taistelun muodossa, kun tarkoituksena on korostaa kulttuurielämän epätasapainon oikeutettua mutta radikaalia korjausliikettä. Itse käytän termiä lähestymistapana erikoiseen valtamekanismiin, jossa taistelu ei tarkoita eri kulttuuritoimijoiden keskinäistä kilvoittelua asemista vaan valtaeliitin yksipuolista, kulttuurialan kokonaisvaltaista haltuunottoa ja vastapuolen toimijoiden ja heidän arvojensa marginalisointia tai ulos sulkemista kulttuurin kentältä. Kulttuuritaistelu vallan toiminnan näkökulmasta on asteittaisesti etenevä ja alati laajeneva prosessi, jonka vauhti on riippuvainen kansainvälisestä ja kansallisesta tilanteesta, mikä vastaavasti on vaikuttanut kohteiden määrittelyyn ja toiminnan intensiteettiin.

Niin Puolan kuin Unkarinkin historiapolitiikasta on julkaistu huomattava määrä tutkimusta, mutta aihetta tarkastellaan usein kansallisesta näkökulmasta ja se nähdään liiankin monesti ”populismien” ilmentymänä.⁷ Kumpikaan lähestymistapa ei kykene kuitenkaan hahmottamaan

5. Kathleen Thelen & James Conran, Institutional Change. Teoksessa Orfeo Fioretos, Tullia Falletti & Adam Sheingate (toim.) *Oxford Handbook of Historical Institutionalism*, Oxford University Press 2016, 51–70; Giovanni Capocchia & Daniel Keleman, The Study of Critical Junctures. Theory, Narrative and Counterfactuals in Historical Institutionalism. *World Politics* 59:3 (2007), 341–369; Hillel D. Soifer, The Causal Logic of Critical Junctures. *Comparative Political Studies* 45:12 (2012), 1572–1597.

6. Stephen Haber, Authoritarian Government. Teoksessa Donald A. Wittman & Barry R. Weingast (toim.) *The Oxford Handbook of Political Economy*. Oxford University Press 2008, 694–707.

7. Yksi viimeisimmistä, David Cadier & Kacper Szulecki, Populism, historical discourse and foreign policy. *International Politics* 57:6 (2020), 990–1011.

meneillään olevaa, syvälle luotaavaa poliittista ja yhteiskunnallista murrosta, jossa kulttuurilla on erikoisrooli. Artikkelissa käytetty historiallisen institutionalismin ja kulttuurisodan ristianalyysi sekä vertailumetodi tarjoaa näin ollen uuden näkökulman aiheeseen.

Kulttuuritaistelun välttämättömyys

Kulttuuritaistelu on kamppailua kulttuurihegemoniasta. Antonio Gramscin mukaan kulttuurihegemonia on välttämätöntä poliittisen järjestelmän luomiselle tai vakiinnuttamiselle, koska yhteinen ja yhtenäinen kulttuuri luo perusteita kansan kollektiiviselle tahdolle. Näin siis Gramscille ideologia ja kulttuuri ovat tehokkaampia ja kestävämpiä välineitä kuin poliittisen vaikutusvallan käyttö.⁸ Mielenkiintoista on, että Gramsci on varsin suosittu nykyisten konservatiiviteoreetikkojen piirissä: he ovat tiedostaneet, että vallan ylisukupolvinen lujittaminen vaatii kulttuurihegemonian saavuttamista, ja sen edellytyksenä on kulttuuri-instituutioiden haltuunotto.⁹ Instituutioiden hallinnan sinetöiminen pitkälle tulevaisuuteen on riippuvainen identiteetin onnistuneesta muokkaamisesta vallalle sopivaksi, mikä vaatii vallitsevien muistisääntöjen radikaalia reformia. Siinä vallanpitäjät pyrkivät vahvistamaan omalle menneisyyden tulkinnalleen aseman, joka ei vain marginalisoi muita tulkintoja vaan jossa myös kyseenalaistetaan niiden olemassaolon oikeutus. Vallitsevien muistisääntöjen polarisaatio on keskeinen autoritäärisyyteen taipuvaisten vallanpitäjien hallintaväline, jolla luodaan mustavalkoista oikea-väärä-valintatilannetta. Se helpottaa kansallisen identiteetin kulmakivien määrittelyä.

Tällaista menneisyyden tulkintojen kärjistämistä ja vastakkainasettelua on edistänyt 1990-luvun loppupuolella alkanut eurooppalainen

muistipoliittinen debatti, jossa itäeurooppalaiset vaativat, että heidän kommunistiajan kokemuksensa korotettaisiin yhteiseurooppalaiseksi kärsimykseksi samalla tavalla kuin holokausti.¹⁰ Michael Rothberg on huomauttanut, että holokausti on ollut erityisen otollinen verrokki tuomaan julkiseen keskusteluun muita, käsittelemättä jääneitä menneisyyden uhrikokemuksia.¹¹ Keskustelu ajoittui Euroopan unionin itälaajentumisprosessiin, ja kysymys oli siitä, aikooko Eurooppa jakaa ”erityisen” itäeurooppalaisen kokemuksen. Holokaustin muisti nimittäin hyväksyttiin universaaliseksi arvoksi, ja sen kieltäminen säädettiin rangaistavaksi teoksi monessa länsimaassa. Holokaustiin suhtautumisesta tuli *demokratiatesti* itäeurooppalaisille juuri sen takia, että kommunistijärjestelmät aikoinaan hylkivät aiheen käsittelyä. Holokaustista ei tullut pelkästään ihmisoikeuskysymysten metafora ja eurooppalaisten arvojen symboli jäsenyysneuvottelujen aikana: siitä tuli menneisyyden kohtaamisen ja kansallisesti erilaisten tulkintojen kanonisoinnin normatiivinen malli, jolla luotiin yhtenäinen oikeudellinen viitekehys. Siihen nojautuen voitiin puolestaan jahdata syyllisiä.¹²

Yhteentörmäys oli valmis, kun itäeurooppalaiset alkoivat vaatia natsismin ja kommunistisen diktatuurin rinnastamista, holokaustin keskitysleirien ja stalinismin gulagien vertailtavuutta. Alkoi ruumiiden laskenta ja kärsimyskilpailu. Lähtölaukauksena toimi Stéphane Courtois'n toimittaman *Kommunismen Mustan Kirjan* julkaisu vuonna 1997. Kirja oli idässä valtava menestys. Se käännettiin välittömästi monelle kielelle, ja eri käännöksiin liitettiin kansallisia johdantoja omista kokemuksista. Siihen suhtauduttiin todistusaineistona, jonka avulla voitiin vaatia historiallista oikeutta. Kirja myös inspiroi uusien tutkimuslaitosten ja museoiden perustamista itäisessä

8. Antonio Gramsci, *Vankilavihkot*. Kokoelma, osa 2. Kansankulttuuri 1982, 27.

9. Esim. Márton Békés, *Kulturális Hadviselés*. Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány 2020.

10. Maria Mälksoo, Criminalising Communism. Transnational Mnemopolitics in Europe. *International Political Sociology* 8:1 (2014), 82–99; Aleksandra Gliszczynska-Grabias, Communism Equals or Versus Nazism? Europe's Unwholesome Legacy in Strasbourg. *East European Politics & Society* 30:1 (2016), 7496.

11. Michael Rothberg, *Multidirectional memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford University Press 2008.

12. Máté Zombory, *Maps of Remembrance. Space, belonging and Politics of Memory in Eastern Europe*. L-harmattan 2012; Cecile Jouhanneau & Laure Neumayer, Introduction. *Revue D'études Comparatives Est Ouest* 45:3–4 (2014), 5–19; Oriane Calligaro, Legitimation Through Remembrance? The Changing Regimes of Historicity of European Integration. *Journal of Contemporary European Studies* 23:3 (2015), 330–343.

Euroopassa sekä politisoitu historioitsijoiden roolin menneisyyden syyllisten etsijöiksi. Ongelmana oli, että lännen liberaalit ja vasemmisto eivät helposti nielleet perusargumenttia kahden diktatuurin rinnastettavuudesta. Holokaustin vaalijat syyttivät juutalaisten joukkomurhan suhteellistamisesta ja marginalisoimisesta, vaikka sen piti olla universaalisesti sovittu yhteinen, ”ylitse muiden” -kokemus. Vasemmisto, joka kylmän sodan aikana suhtautui ymmärtävästi neuvostojärjestelmään, korosti Neuvostoliiton roolia natsismin tuhoamisessa.¹³ EU-jäsenyyden myötä alkoi kuitenkin itämeppien avoin ja aktiivinen lobbaus, joka viimein johti tuloksiin.¹⁴ Vuosien 2004 ja 2009 välillä Euroopan parlamentti hyväksyi julkilausumien sarjan, jossa tunnustettiin kommunismin uhrien kärsimykset yleiseurooppalaiseksi menneisyyden kokemukseksi ja elokuun 23. päivä julistettiin stalinismin ja natsismin uhrien eurooppalaiseksi muistopäiväksi vuonna 2008.¹⁵

Marttyyrikansa-mielikuvan käyttöarvo

1990-luvun loppupuolella entiseen itäblokkiin tai Neuvostoliittoon kuuluneissa maissa perustettiin, edellä mainitun yleiseurooppalaisen debatin hengessä, kansallisen kärsimyksen muistia kunnioittavia tutkimuslaitoksia ja museoita. Ne tukeutuivat niin sanottuun *kaksoismiehityksen teoriaan*, jonka mukaan niin natsismin kuin kommunistisenkin järjestelmän rikokset olivat yksinomaan miehittäjien tekosia, ja miehitetyt kansakunnat olivat uhreja ja syyttömiä vääryyteen.

2010-luvun keskivaiheella valtiorietoriikka alkoi enenevästi kierrättää vanhaa, erityisesti 1990-luvun alun julkisuudessa usein esiinnosuttua romanttista tulkintaa kansakunnan kohdalosta traagisena sankarina, jota ulkovaltat ovat perinteisesti käyttäneet hyväksi. Aikoinaan

kommunistisen vallan romahdettua Puolassa ja Unkarissa, kuten muuallakin itäisessä Euroopassa, yleistyi mielikuva idän ja lännen rajoilla sijaitsevista maista, jotka ovat aina puolustaneet lännen sivilisaatiota idän barbaarien hyökkäyksiltä.¹⁶ Näitä tekoja ei länsi näiden maiden mukaan koskaan arvostanut riittämiin ja oli siten idälle velkaa. Tämän varsin tunnepitoisen tulkinnan viljelyn päätarkoituksena oli vauhdittaa maiden liittymistä Euroopan unioniin, joka takkuili 1990-luvun puolivälissä länsimaiden integraatiota jarruttavan politiikan vuoksi.

Puolan Kansallisen muistin instituutti

Puola on seurannut huolestuneena Saksan vaikutusvallan kasvua Saksojen yhdistymisestä lähtien. Tuolloin Venäjän ja Saksan silloiset johtajat pääsivät yhteisymmärrykseen, mutta jättivät kokonaan huomioimatta Puolan, jonka länsirajat määriteltiin käytännössä uudelleen. Muistikuva hankalasta maantieteellisestä asemasta historiallisten, konkreettiseksi uhaksi nopeastikin muuttuvien vihollisvaltojen välissä on vaikuttanut olennaisesti paitsi puolalaiseen strategiseen ajatteluun, myös poliittiseen ja intellektuaaliseen, alati läsnä olevaan, metadiskurssiin geopolitiikan realiteeteista.¹⁷ Väliäsaolo yhdistyi itsenäisyyden menetyksen muistoihin, ja kansainvälisen haavoittuvuuden tiedostaminen soveltui myös valtataistelun välineeksi kotiarenalla. Siinä 1990-luvun kommunismin rikoksiin syylistyneiden ympärillä käydyn debatin oikeisto-vasemmisto-vastakkainasettelu on muokkautunut 2010-luvulla liberaalit vastaan konservatiivit asetelmaksi. Ja kuten tunnettu puolalainen historioitsija Tomasz Zarycki on huomauttanut, tässäkin juovassa korostuu historiatulkinnan merkitys.¹⁸

13. Aleida Assman, *Europe's Divided Memory*. Teoksessa Muriel Blaive, Christian Gerbel & Thomas Lindenberger (toim.) *Clashes in European Memory. The Case of Communist Repression and the Holocaust*. Studien Verlag 2011, 270–280; Ronald Aronson, *Communism's Posthumous Trial*. *History and Memory* 42:2 (2003), 222–245.
14. Hyvä yhteenveto lobbaustoiminnasta: Laure Neumayer, *Advocating for the cause of the 'victims of Communism' in the European political space*. *Memory entrepreneurs in interstitial fields*. *Nationalities Papers* 45:6 (2017), 492–1012.
15. Euroopan parlamentti, hyväksytyt tekstit: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0439+0+DOC+XML+Vo//FI> (4.1.2021).
16. Brendan Humphreys, *Russian Exceptionalism. A Comparative Perspective*. *Politics in Central Europe* 12:1 (2016), 9–20.
17. Katalin Miklóssy & Justyna Pierzynska, *Regional Strategic Culture in the Visegrad Countries. Poland and Hungary*. Teoksessa Katalin Miklóssy & Hanna Smith (toim.) *Strategic Culture in Russia's Neighborhood. Change and Continuity in an In-Between Space*. Lexington Books 2019, 83–114.
18. Tomasz Zarycki, *From Soviet to a Western dominated political scene. The geopolitical context of politics in Poland*. Teoksessa Barbara Törnquist-Plewa & Krystof Stala (toim.) *Cultural Transformations after Communism. Central and Eastern Europe in Focus*. Nordic Academic Press 2011, 82–108.

Puolan institutionaaliseen järjestäytymiseen 1990-luvun lopulla liittyi sosialidemokraattien häviö vaaleissa, sillä he olivat siihen asti jarruttaneet kommunismin aikaisen turvallisuuspoliisin arkistojen avaamista.¹⁹ Keskustaoikeiston voitto ja *Mustan kirjan* julkaisemisen nostattama kansainvälinen keskustelu tarjosivat suotuisan ympäristön *Kansallisen muistin instituutin* (Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, IPN) luomiselle vuonna 1998. Koska instituutin perustamista jarruttivat vasemmistopuolueet ja vasemmistotaustainen presidentti Aleksander Kwasniewski (presidenttinä 1995–2005), uudet vallanhaltijat muokkasivat IPN:stä harvinaisen vahvan poliittisen vallankäyttäjän. Piti näet varmistaa, että vasemmiston paluu valtaan ei kykenisi vaarantamaan instituutin yhteiskunnallista painoarvoa, jota historioitsija Dariusz Stola vertasi ministeriön rooliin.²⁰ Toisin kuin Unkarissa, jossa vastaavien laitosten johtajien valinnan takana ovat hallituspiirit, ja johto siten on hallituksesta riippuvainen, IPN:n johtajasta päättää Puolan eduskunta Sejm ja valintaan tarvitaan 60 prosentin enemmistö, mikä on IPN:n johdolle vahva mandaatti ja siten myös liikkumatila.

Jo perustusvaiheessa instituutti sai kaksoistehävän: Ensinnäkin sen tarkoituksena oli Puolan kansaa vastaan marraskuun 1917 itsenäisyystaistelusta kommunistijärjestelmän kaatumiseen kesäkuuhun 1990 tehtyjen rikosten tutkimus, popularisointi ja opetus. Erityishuomio kohdistui toisen maailmansodan aikaisiin tapahtumiin sekä isänmaallisiin perinteisiin. Toiseksi instituutin historiantutkimuksella oli käytännön seuraamuksia: instituutin yhteydessä toimii Puolan kansaa vastaan tehtyihin rikoksiin erikoistunut komissio, joka nostaa syytteitä sota- ja diktatuuririkollisia vastaan sekä ajaa heidän uhreilleen valtiollista kompensatiota. Toisin sanoen instituutti muodostui omalaatuisiksi kompromissiksi historiantutkijoiden ja lainoppineiden välille. Alusta alkaen sen syyttäjän rooli on korostunut, mikä näkyy ensimmäisen johtajan valinnassa:

Puolan parlamentti Sejm nimitti juristi Leon Kieresin virkaan, jossa hän pysyi vuoteen 2005 asti. Instituutin erikoisvaltuuksiin kuului myös *lustraatio*, eli läpivalaisu, jolla varmistettiin, että julkishallinnon työntekijät eivät olleet toimineet edellisen järjestelmän turvallisuuspoliisin informanteina.²¹

Kun IPN:ää tarkastelee kokonaisuutena, voi todeta, että historiantutkimuksen tietynlainen tulkintakehys sinetöitiin alusta lähtien ohjenuoraksi, jonka pohjalta instituutille annettiin käytännön poliittisen toiminnan valtuudet. Mielenkiintoista on, että erityisesti poliittisen roolin osalta instituutin toiminta alkoi muihin itäisen Keski-Euroopan maihin verrattuna melko myöhään. Vuosi 1998 oli EU-jäsenneuvottelujen uudelleenkäynnistämisen ja Natoon liittymisen aaton vuosi, joten ajoituksella tavoiteltiin uskottavuutta länsiliittolaisten silmissä.²² Instituutin perustaminenhan oli yksi lisätodiste Puolan vakaasta tahdosta tehdä selkeä ero kommunistiseen menneisyyteen.

Identiteettirakennuksen uusi vaihe

Kymmenessä vuodessa IPN kasvoi institutionaalisesti valtavaksi organisaatioksi, jonka filiaali löytyi jokaisesta voivodikunnasta (Puolan aluehallinnon ylin taso) ja jossa työskenteli yli 2 000 henkilöä. Tietoinen identiteetin rakennusprojekti käynnistyi Laki ja Oikeudenmukaisuus -puolueen (PiS) voitettua parlamenttivaalit vuonna 2015. Sen myötä instituuttia säätelevää lakia muutettiin vuonna 2018. Lisäyksen 6. artikla puolustaa Puolan tasavallan ja kansan mainetta ja määrittelee jopa kolmen vuoden vankeusrangaistuksen kansalaisuudesta riippumatta niille, jotka rikkovat lakia vastaan. Kuten lakialoitteen virallinen selitys kuului, tarkoituksena oli taistella ”puolalaisten keskitysleirien tai kuolemanleirien” kaltaisia, kansainvälisesti laajalti levinneitä käsityksiä vastaan, jotka vihjasivat puolalaisten osallistuneen Kolmannen valtakunnan rikoksiin. Puolan viranomaiset olivat tässä yhteydessä erityisen ärtyneitä Saksan historiapolitikointiin, jossa puolalaiset

19. Dariusz Stola, Poland's Institute of national Remembrance. A Ministry of Memory? Teoksessa Aleksey Miller & Maria Lipman (toim.) *The Convolutions of Historical Politics*. Central University Press 2012, 45–58.

20. Stola 2012, 46–47.

21. Perustamisdokumentti: Act on the Institute of national Remembrance, Polish Journal of Laws of 1998, no. 155, issued December 18, 1998, <https://www.legal-tools.org/doc/fc69d7/pdf/> (16.4.2021); Ks. myös Monika Nalepa, *Skeletons in the Closet. Transitional Justice in Post-Communist Europe*. Cambridge University Press 2010, 58–96, 206–229.

22. Nalepa 2010, 206–229.

nähtiin juutalaisvastaisina ja osallistuneen holo-kaustin hirmutöihin natsien kanssa.²³ Lopulta lainsäätäjät ei eritellyt kategorisesti, mitkä ilmaiset olivat lainvastaisia, vaan kaikkinaiset viittaukset, jotka voisivat yhdistää natsirikokset Puolan valtioon tai kansaan kiellettiin. Rangaistavuuden ympäröivä määritelmä on sikäli vaarallinen, että se siirtää liikaa painoa tulkinnalle, jota voi sitten poliittisesti ohjailla.

Ajatus siitä, että yksittäisten *kollaboraattoreiden* takia ei saisi tuomita koko kansaa, on tietysti liberaaliarvojen mukainen periaate. Samanlaisesti lakimuutoksessa kuitenkin mainittiin, että Itä-Puolassa tehdyistä rikoksista voidaan pitää syyllisinä myös ”ukrainalaisnationalisteja”, ilman tarkennusta siitä, mitä tai keitä yleistyksellä tarkoitettiin. Lain nojalla voitiin siis rangaista niin puolalaisia kuin ulkomaalaisiakin.²⁴ Tämän lisäksi lain merkitys ytimiltään korostaa, että Puolan kansaa ei voi syyllistää, koska Puolan itsenäisyyttä ja itsemääräämisoikeutta vastaan hyökättiin maailmansodan aikana kuten myös sen jälkeen alkaneen kommunistidiktatuurinkin kaudella. Siten yksittäisten puolalaisten rikosvastuu oli ratkaisevasti kevyempi, koska puolalaiset itse olivat muiden valtojen uhreja. Kuten oikeustieteilijä Patrycja Grzebyk on huomauttanut, Puolan viranomaisten oli tärkeä vedota euroopalaisiin muistilakeihin, jotka rankaisevat holo-kaustin kieltämisestä, jotta vältyttäisiin vallanpitäjille hankalista kansalaisoikeuskeskusteluista mielipide- ja sananvapaudesta.²⁵ Ironista kyllä, holokaustin kieltäminen Puolassa saman lain nojalla ei ole rangaistavaa. Lakimuutos aiheut-tikin laajaa kansainvälistä vastustusta ja yhteen-törmäyksiä erityisesti Saksan, Yhdysvaltojen, Israelin ja Ukrainan kanssa. Lisäksi keväällä 2018 oli menneillään EU-komission keskustelu 7. artiklan menettelyn aloittamisesta Puolan oikeusval-

tiorikkomusten takia, mihin kyseinen laki tarjosi ylimääräisen argumentin Puolaa vastaan. Siten Puola joutui perääntymään, ja lakia pehmennettiin kesäkuussa 2018: ”syyllinen” ei joudu rikosoi-keuteen vaan siviilioikeuden eteen.²⁶

Kansallisen muistin instituutin kaksoisroolin näkökulmasta on mielenkiintoista, että Puola myöntyi kansainvälisen paineen alla siihen, että historioitsijat voivat päätyä erilaisiin tutkimus-tuloksiin ilman rangaistusta. Jos he sen sijaan päättävät osallistua julkiseen keskusteluun tai ryhtyvät popularisoimaan tieteellisiä löydök-siään, heitä koskee oikeusvastuu Puolan lakien mukaisesti, olivat he sitten puolalaisia tai eivät. Historioitsijoiden tutkimus näytti myös olevan tavoitteellista, ja näitä tuloksia IPN:n juridinen osasto hyödynsi. Toisin sanoen instituutin sisäisen rakenteen hierarkian mukaan lainopillinen syyttäjäpuoli kontrolloi historian tutkimusta.

Historiatulkinnan välinearvo korostui pää-määrässä, joka kohdistui Puolan geopoliittisen painoarvon ja kansainvälisen toimijuuden lisää-miseen. Tämä pyrkimys näkyi erityisesti suhteessa Euroopan unioniin, jonka kanssa Puola joutui yhä selvemmin törmäyskurssille PiS:n valtakauden alettua vuonna 2015. EU:ta on myös enenevästi syytetty ylikansallisen hegemonian rakentamisesta. Tätä taustaa vasten uhrin roolin merkitys muuttui niin tärkeäksi, että se turvat-tiin Puolassa lainsäädännöllä.²⁷ Teko valtuutti sementoimaan ja kontrolloimaan virallisen tul-kinnan tietyistä historian tapahtumista, jotka sai-ivat erityismerkityksen kansalliskonservatiivisen arvopohjan rakentamisessa.

Unkari: instituutioiden monistus

Toisin kuin Puolassa, Unkarissa poliittinen eliitti ei katsonut tarvitsevansa muistilakeja. Niiden sijaan maassa keskityttiin instituutioiden raken-

23. Virallinen selitys lakialoitteella Sejm Archiwum, Druk nr. 806, <https://bit.ly/2Inj9uR> (16.4.2021).

24. Lakimuutos Dz.U.2018 poz. 369, Sejm – ISAP: Internetowy System Aktów Prawnych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000369> (16.4.2021).

25. Patrycja Grzebyk, Amendments of January 2018 to the Act on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation in Light of International Law. *XXXVII Polish Yearbook on International Law 2017*. Polish Academy of Sciences & Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2018, 287–300, 294–296.

26. Lakimuutos Dz.U.2018 poz.1277, Sejm – ISAP: Internetowy System Aktów Prawnych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001277> (16.4.2021); ks. myös Poland Holocaust law: Government U-turn on jail threat. BBC 27.6.2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-44627129> (16.4.2021); Marc Santora, Poland’s Holocaust Law Weakened After ‘Storm and Consternation’. *New York Times* 27.6.2018, <https://www.nytimes.com/2018/06/27/world/europe/poland-holocaust-law.html> (16.4.2021).

27. Aleksandra Gliszczyńska & Anna Śledzińska-Simon, Victimhood of the Nation as a Legally Protected Value in Transitional States. Poland as a Case Study. *Wrocław Review of Law, Administration & Economics* 6:2 (2018), 45–61.

tamiseen, ja tärkein työkalu oli säätiöiden perustaminen erilaisten museoiden ja tutkimuslaitosten toiminnan koordinoimiseksi. Ensimmäisiä niistä oli 1956-*Intézet* (suom. 1956-instituutti), joka perustettiin järjestelmävaihdoksen yhteydessä kesäkuussa 1989. Laitoksen tehtävänä oli alun perin tehdä primääritutkimusta vuoden 1956 vallankumouksesta sekä kommunistivallan oppositiosta, mikä tarkoitti pioneerityötä lähdeaineistojen keruussa. Tuloksena oli ainutlaatuinen, myös kansainvälistä arvostusta niittänyt *Oral History* -arkisto sekä siihen liittyvä tutkimus, joka vuosien mittaan laajeni valtiososialismin eri vivahteiden tarkasteluun.²⁸ Instituutin tieteelliset ansiot eivät kuitenkaan riittäneet, sillä sen tulintoja pidettiin ”liian liberaaleina”. Unkarin valtiososialismin ilmapiiri ja talous olivat avautuneet ja siirtyneet yhä selkeämmin hyvinvointiyhteiskunnan suuntaan 1960-luvulta alkaen. Lopullinen järjestelmävaihdos tapahtui neuvotteluteitse, ja kommunistit luopuivat vallastaan rauhanomaisesti. Näiden seikkojen esiintuominen sopi huonosti totalitarististen teorioiden jyrkkään mustavalkoiseen tulkintakehykseen.

Kommunistisen järjestelmän romahdettua Unkarissa ei ollut totuuskomissiota tai kansallisen muistin instituuttia kuten Puolassa. Tilanteen muutti artikkelissa jo aiemmin mainittu, vuodesta 1997 vellonut eurooppalainen debatti itäeurooppalaisten kommunismikokemusten tunnustamisen tarpeesta. Unkarissa seurattiin tarkkaan, mitä esimerkiksi Puolassa tapahtui, ja aika oli sopiva heti IPN:n vuonna 1998 tapahtuneen perustamisen jälkeen.

Viktor Orbánin ensimmäinen hallitus (1998–2002) pyrki kertaheitolla muokkaamaan muistisääntöjä kajoamalla radikaalisti tutkimuslaitosten institutionaaliseen pohjaan. Ensi töikseen hallitus näivetti liberaalien linnakkeena nähdyn 1956-instituutin toimintaa nakertamalla 90 prosenttia sen rahoituksesta. Sitten se iski toista tutkimuslaitosta, sosialistipuolueen ylläpitämän säätiön hallinnoimaa *Poliittisen historian*

instituuttia vastaan. Tämä instituutti erikoistui kommunistisen puolueen ja 1800–1900-lukujen Unkarin poliittisen historian tutkimukseen, säilytti kommunistipuolueen arkistoa, julkaisi historiallista aikakauslehteä ja pyöritti tiedealan kustantamoa. Hallitus leikkasi instituutin rahoituksen kokonaan, ja instituutti on toiminut siitä lähtien lahjoitusten turvin.²⁹ Saman tien lanseerattiin uusi ”20. vuosisadan tutkimusohjelma”, johon 1956-instituutista ja Poliittisen historian instituutista otetut rahat kanavoitiin. Tällä osoitettiin, että edelliset, liberaalivasemmiston johtamat laitokset eivät olleet täyttäneet roolia, jota hallitus nyt tavoitteli.

Hallitus perusti *Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány* (suom. Keskisen ja itäisen Euroopan historian ja yhteiskunnan tutkimuksen säätiön – tästä lähtien KIEHYT-säätiön), päämääränä 1900-luvun diktatuurien tutkiminen, ja aikakausi määriteltiin, kuten Puolassakin ”vuodesta 1917 nykypäiviin saakka”, vaikka vuosi 1917 ei kannakaan erityistä merkitystä Unkarin historian näkökulmasta. Ensimmäiseksi muodostettiin 20. vuosisadan instituutti toteuttamaan yllä mainittua tutkimusohjelmaa, ja se sai myös oman kustantamon. Sen jälkeen säätiön alaisuuteen luotiin erilaisia, usein päällekkäisillä tutkimusprofiileilla ja moninaisilla koulutus- ja valistustehtävillä varustettuja laitoksia. Vuonna 2000 perustetun XXI vuosisadan instituutin missio on ollut tuottaa tietoa ja toimia konservatismiin ajatushautomona, päämääränä kansallisen suvereniteetin ja liikkumatilan laajentaminen, fokuksena Visegrad-liiton alue.³⁰ Visegrad-maat (Puola, Tšekki, Slovakia ja Unkari) tiivistivät samaan aikaan yhteistyötä parantaakseen neuvotteluasemiaan EU-integraatiokeskusteluissa ja vauhdittaakseen liittymisprosessia yhteisellä strategialla.³¹

KIEHYT-säätiön päätarkoituksena oli kuitenkin hallinnoida vuonna 2002 perustettua *Terror Háza Múzeum* (suom. Terroritalo-museo), ja siinä vaiheessa 20. vuosisadan instituutin toimin-

28. Kansalliskirjasto Széchényin alaisuudessa toimiva 1956-instituutti ja Oral History Archive (Országos Széchényi Könyvtár: Az 1956-os Intézet és a Oral History Archivum), http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:az_intezet/intezet_tortenete (16.4.2021).

29. Avoin kirje parlamentille, Kansalliskirjasto Széchényin alaisuudessa toimiva 1956-instituutti ja Oral History Archive, http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:sorsunk/ogytajek (16.4.2021).

30. 20. vuosisadan instituutin kotisivu: <https://www.xxiszazadintezet.hu/rolunk/> (16.4.2021).

31. Katalin Miklóssy, Subregional Integration in East Central Europe. Strategies in the In-Between Sphere. Teoksessa Matthew Broad & Suvi Kansikas (toim.) *European Integration Beyond Brussels*. Palgrave Macmillan 2020, 269–290.

takin sidottiin museon toimintaan. Molempien johtajaksi valittiin Fideszin virallinen historioitsija, Mária Schmidt, joka oli pääministeri Orbánin pääneuvonantaja (1998–2002). Pääministeri Orbán julisti Terroritalon avajaisissa, että museo ”lukitsi yhteen kaksi vierasperäistä diktatuuria”, eli edusti kaksoismiehityksen teoriaa ja kansakunnan uhriasemaa.³² Nimen valinta sinänsä viittasi totalitarismitulkinnaan, jossa aikakaudet nähdään yksinomaan rikollisina ja väkivaltaisina. Museo on alusta asti saanut osakseen kiihkeää kritiikkiä, sillä vasemmiston mielestä se keskittyy pääasiassa kommunismin aikaan ja jättää esimerkiksi natsivallan ajan marginaaliin. Terroritalon avajaiset olivat kaksi kuukautta ennen parlamenttivaaleja, joten sitä arveltiin Fideszin vaalitempuksi. Mária Schmidt tokaisi kritikoille, että vasemmisto ei kyennyt kunnioittamaan uhrien muistoa³³.

Säätiön uusi rooli

Seuraavat sosialistihallitukset (2002–2010) pyrkivät pitämään KIEHYT-säätiön toimivallan pääasiassa Terroritalon hallinnoinnissa.³⁴ Kun Fidesz vuonna 2010 palasi valtaan, se alkoi lähes välittömästi lujittaa muistipoliittista valtaansa, ja KIEHYT-säätiön rakennetta muokattiin uuteen uskoon. Hallitus päätti lakkauttaa 1956-instituutin perustana toimineen säätiön, joka oli siihen asti koordinoinut toiminnan mahdollistamat yksityiset lahjoitukset, ja tämän takia suurin osa instituutissa työskennelleistä tutkijoista joutui lähtemään.³⁵ 1956-instituutin loput rippeet liitettiin organisatorisesti Unkarin Széchényi-kansalliskirjastoon. Tyhjiötä täyttämään perustettiin vuonna 2011 *Kommunismmin tutkimuksen instituutti* tuottamaan tietoa valtiososialismista kiinnittämällä huomiota korostetusti uhrien asemaan sekä kom-

munismin vastaiseen toimintaan.³⁶ Sekin toimii KIEHYT-säätiön alaisena.

Vaikka vuoden 1999 jälkeen instituutteja oli perustettu lähes maanisella nopeudella, KIEHYT-säätiön tehtäväkenttä laajeni ja toiminta aktivoitui erityisesti vuoden 2014 jälkeen. Pääministeri Orbán julisti, että Unkari kääntyy illiberaaliin suuntaan, sillä lännen ihmisoikeuskeskeinen individualismi oli aikaansa elänyt, joten kansakunnan etu tulisi priorisoida.³⁷ Julistus vauhditti rypäsinstituuttien poliittisen tahdon palvelua, ja tätä edesauttoi se, että kaikkia laitoksia johti jo aiemmin mainittu, Orbánin luottohenkilö Mária Schmidt. Laitosten järjestämät tilaisuudet tai ulostulot riippuivat siitä, miten Unkarin kansainvälinen asema muuttui EU:ssa. Mitä enemmän maata kritisoi oikeusvaltion heikentämisestä, sitä kiihkeämmin instituutit kääntyivät nationalistisiin aiheisiin konservatiivisin äänenpainoin.

Vuonna 2014 aloitti toimintansa uusi rykelmä instituutteja, jotka kaikki oli perustettu hallituksen asetuksilla vuonna 2013, vain muutama kuukausi ennen vuoden 2014 parlamenttivaaleja – tarkoituksena varautua mahdolliseen häviöön. Uusien instituuttien piti yhtäältä varmistaa, että hallituksen visio menneisyydestä välittyi, toisaalta Fideszin maailmankuvan jakavat tutkijat oli tärkeä saada vankkoihin asemiin institutionaalisin keinoin. Näitä laitoksia ei enää perustettu KIEHYT-säätiön alaisuuteen taktisista syistä: oli nimittäin tuoreessa muistissa, miten säätiötoiminnan taloudellisella näivettämisellä voitiin tutkimuslaitoksia ajaa paitsioon, kuten kävi 1956-instituutin tapauksessa. Täten *Veritas-instituutti* (veritas, ’toisuus’) suuntautui kommunistivallan tutkimuksen ohella sotien välisen aikaan, jotka molemmat alkoivat korostua virallisessa historiapolitiikassa.³⁸ Kun hallitus lopulta lak-

32. Pääministeri Viktor Orbán puhe Terroritalo-museon avajaisissa vuonna 2002. Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=DAQpHYU3m3s> (16.4.2021).

33. Mária Schmidt, A Terror Háza Múzeum Első Éve. Teoksessa Mária Schmidt, *Egyazon Mércével. A Visszaperelt Történelem*. Egetemi Kiadó 2003, 179–180.

34. Sosialistihallituksen pääministerin Ferenc Gyurcsányin allekirjoittamat vuoden 2005 muutokset säätiön rakenteeseen, toimintaan sekä budjettimalliin: http://www.nefmi.gov.hu/letolt/minisz/alapito_okirat/kozalap/alapito_okirat_kkeuropai_tort_tars_kutatas_kozalap.pdf (16.4.2021).

35. Raportti 1956-instituutin toiminnasta vuonna 2011. 1956-instituutin kotisivu: <http://1956osintezet.hu/hu/blog/beszamoloz-1956-os-intezet-2011-evi-tevekenysegerol> (16.4.2021).

36. Tutkimusprofiilista saa tietoa: Kommunismia tutkiva instituutin kotisivulla (Kommunizmust Kutató Intézet, Hírek), <https://www.kommunizmuskutato.hu/hirek> (16.4.2021).

37. Viktor Orbán, Speech at the 25th Bálványos Summer Free University and Student Camp, 31.7.2014. *Hungarian Spectrum*, <https://hungarianspectrum.org/2014/07/31/viktor-orbans-speech-at-the-xxv-balvanyos-free-summer-university-and-youth-camp-july-26-2014-baile-tusnad-tusnadfurdo/> (16.4.2021).

38. Veritas-instituutin tutkimusprofiilista ks. Instituutin kotisivu: <https://veritasintezet.hu/hu/lectori-salutem> (16.4.2021).

kautti 1956-instituutin vuonna 2019, sen keräämä ja ylläpitämä Oral History -arkisto siirrettiin tähän hallituksen omaan historian tutkimuslaitokseen. Samaan aikaan sai alkunsa *Kansallisen muistin komitea*, joka muistutti läheisesti Puolan IPN:n organisatorista mallia, tarkoituksena tutkia kommunistidiktatuurin rikoksia yhteistyössä valtakunnan syyttäjävieraston kanssa. Siten komiteaan valikoitui historioitsijoiden ohella juristeja.³⁹ Lisäksi perustettiin *Järjestelmänmuutosta tutkiva instituutti*, jonka tieteelliseksi päämääräksi tuli todistella, miten Unkari muuttui parlamentaariseksi demokratiaksi.⁴⁰ *Kansallisperinnön instituutti* luotiin huolehtimaan hallituksen hyväksymästä fyysisestä perinnöstä, kuten hautausmaista, muistomerkeistä ja patsaista.

Vuosi 2015 oli monella tavalla instituutionaalisesti vedenjakaja: Puolan Laki ja Oikeudenmukaisuus -puolueen (PiS) voiton jälkeen Unkarin instituutit alkoivat korostaa Visegrad-maiden yhteistyön merkitystä. Pakolaiskriisi puolestaan nosti esille vapaustaisteluretorikan, mikä johtui jatkuvista törmäyksistä EU-politiikan kanssa. KIEHYT-säätiön perustusasiakirja päivitettiin, ja tavoitteeksi asetettiin kulttuuriperinnön vaalimisen ja tieteellisen tutkimuksen ohella yleisön valistus sekä kouluopetuksen edesauttaminen, tarkoituksena vahvistaa laajempia yhteiskunnallisten, taiteellisten, kulttuuristen ja tieteellisten yhteyksien ymmärrystä ja seuraamista.⁴¹

Vuosi 2015 oli otollinen sopivan mielikuvan viljelyyn vapaustaistelujen Unkarista jo senkin takia, että massiivinen valmistautuminen vuoden 1956 kansannousun muistojuhlallisuuksiin oli alkanut. Hallitus kanavoi huomattavia varoja

(noin 40 miljoonaa euroa) varta vasten perustettuun 1956-muistikomiteaan, jonka puheenjohtajana toimi Mária Schmidt. Hän sai erityisvaltuudet hallitukselta (*Government Commissioner*) tehtävää varten.⁴² Hän organisoiki kaikki KIEHYT-säätiön kautta ja suoraan hänen alaisuudessaan toimineet instituutit sekä Terroritalo-museon järjestämään erilaisia tilaisuuksia. Erityisesti panostettiin kouluryhmiin sekä opettajien jatkokoulutustilaisuuksiin. Viesti, joka piti välittää, oli kahtalainen: Yhtäältä reflektoitii menneillään olevaan EU-Unkari/Puola-ristiriitaa ja tarjottiin uutta tulkintaa vuoden 1956 tapahtumista. Sen mukaan länsimaat olivat yhtä lailla syyllisiä kansannousun nujertamiseen, koska ne eivät tulleet apuun. Ylipäänsä vuoden 1956 tapahtumat olivat johtuneet siitä, että länsi oli luovuttanut Unkarin Neuvostoliitolle vuonna 1945. Vastaavasti Puola oli aina tukenut unkarilaisten vapauspyrkimyksiä. Toisaalta vuoden 1956 vallankumousyrityksellä ei ollut johtajaa, vaan se oli ruohonjuuritason kansannousu kommunistihallintoa vastaan. Tämä viesti oli suunnattu vasemmiston historiatulkintaa vastaan, sillä siinä on korostunut vallankumouksen ja kansannousun symbolina silloisen kommunistipääministerin Imre Nagyn sekä reformistikkommunistien merkitys. Uuden tulkinnan mukaan oikeita sankareita olivat kadun ihmiset, jotka taistelivat ylivoimaista vihollista vastaan.⁴³

Instituutionaalisen kulttuuritaistelun viimeinen vaihe alkoi *Unkarilaisuuden tutkimuksen instituutin* perustamisella vuonna 2019. Sen päämääränä on ollut keskittyä unkarilaisten varhaishistoriaan ja alkuperään. Instituutti pal-

39. Kansallisen Muistin Komitea (Nemzeti Emlékezet Bizottsága), kotisivu: <https://neb.hu/hu/koszonto> (16.4.2021).

40. Järjestelmänmuutosta tutkiva instituutti (Retörkki), kotisivu: <http://www.retorki.hu/koszonto> (16.4.2021).

41. Säätiön perustamisesta hallituksen asetus (Közalapítvány létrehozásáról szóló 1020/1999. (II. 24.) Kormány Határozat. *Jogtár: Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány alapító okirata, módosításokkal egységes szerkezetben*), Lakien ja asetusten kokoelma: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A16K0232.MKA&txtreferer=00000001.TXT> (16.4.2021).

42. Hallituksen asetus 1956 kansannousun muiston juhlavuodesta (A Kormány 1728/2015. /X.8./ Korm. Határozata az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékéve meghirdetéséről). *Magyar Közlöny* 2015. évi 146. szám. IX. Határozatok Tára. Käytetystä budjetista Drága a Fideszes emlékezetpolitika. *Népszava* 17.8.2020. <https://nepszava.hu/3088507-draga-a-fideszes-emlekezetpolitika> (16.4.2021).

43. 1956 juhlavuoden kotisivu: <https://www.magyarforradalom1956.hu/v/1956-ban-remenyre-tanitottuk-az-egesz-vilagot/> (16.4.2021). Ks. myös hallituksen linjapuheet, jota juhlavuosi seurasi: The Hungarian character is determined by courage and the desire for freedom. *Website of the Hungarian Government, Minister of Defence*, 23.10.2015, <https://2015-2019.kormany.hu/en/ministry-of-defence/news/the-hungarian-character-is-determined-by-courage-and-the-desire-for-freedom> (16.4.2021) sekä Orbán Viktor ünnepi beszéde az 1956-os forradalom 60. Évfordulóján, *Website of the Hungarian Government, Prime Minister's Office*, 23 October 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-unnepi-beszede-az-1956-os-forradalom-60-evfordulojan/> (16.4.2021); ks. myös Heino Nyyssönen & Jussi Metsälä, Building on legacy and tradition. Commemorations of 1956 in Hungary. *National Identities* 21:4 (2019), 379–393.

velee historiaopetuksen sisältöremonttia, jossa keskitytään vain kansalliseen katseeseen, irralaan kansainvälisestä historiasta.⁴⁴ Vuoden 2020 joulukuussa hallitus ajoi läpi perustuslain muutoksen, jolla tehtiin lähes mahdottomaksi kajota säätiöiden omaisuuteen.⁴⁵ Muistipoliittinen ja instituutionaalinen valmistelu vuoden 2022 parlamenttivaaleihin on alkanut.

Kulttuuritaistelun yhteinen rintama: instituutionaalinen lähentyminen

Puola ja Unkari ovat ylläpitäneet läheisen ystävyysmyyttiä, jota on perusteltu useimmiten yhteisellä historialla: on taisteltu toisten vapauden puolesta. Koska maat eivät ole tai ole olleet rajanaapureita, eikä niillä siten ole ollut rajaerimielysyyksiä, kestäviä liittolaisuuksia on ollut helppo solmia. Tätä ystävyyttä alettiin vaalia 2000-luvulla myös instituutionaalisesti. Oli selvää, että Kansallisen muistin instituutin (IPN) historiapolitiittinen asemoituminen eli ”kaksoismiehityksen” argumenttiin nojaava *kansakunta uhrina* -teema vaikutti aikoinaan keskeisesti Unkarin instituutionaaliseen kehitykseen, eritoten Keskisen ja itäisen Euroopan historian ja yhteiskunnan tutkimuksen säätiön sekä myöhemmin sen lippulavan, Terroritalo-museon perustamiseen. Terroritalo-museo on vastaavasti ollut malliesimerkinä Varsovan kansannousun museon avaamiselle ja näyttelyiden suunnittelulle, jota Varsovan silloinen pormestari Lech Kaczyński ajoi vuonna 2004.

2010-luvun puolivälissä koitti aktiivisemman yhteistyön aika. IPN järjesti unkarilaisen säätiön alaisuuteen kuuluvien instituuttien sekä vuoden 2013 jälkeen perustettujen historiainstituuttien kanssa yhteisnäyttelyitä, -julkaisuja sekä -konferensseja ja jopa yhteistutkimusprojekteja. IPN:n johtaja Łukasz Kamiński aktiivisella myötävaikutuksella solmittiin vuonna 2015 yhteistyösopi-

mus unkarilaisen *Kansallisen muistin komitean* kanssa.⁴⁶ Komitean piti seurata IPN:in jalanjalkia kommunistidiktatuurin syyllisten jahtaamisessa, ja sillä oli tarve oppia 15 vuotta vanhemman instituutin oikeusratkaisuista sekä kansanvalistuskokemuksista. Unkarilaiset myönsivät auliisti olevansa kateellisia paitsi IPN:n vaikuttavasta instituutionaalista rakenteesta ja koosta myös sen paremmasta yhteiskunnallisesta roolista, sillä Puolassa oli mahdollista tuomita kommunismirikoksiin syyllistyneitä, vaikka nämä sattuisivat olemaan kuolleitakin. Oppimisprosessin tuloksena komitea teki lakimuutosehdotusten sarjan Unkarin parlamentille.⁴⁷

Vuodesta 2007 lähtien maaliskuun 23. päivää on juhlittu Puolan ja Unkarin ystävyyspäivänä. Tästä päättivät Puolan Sejm ja Unkarin parlamentti, ja vuosi 2016 julistettiin Puolan ja Unkarin välisen solidaarisuuden juhluvuodeksi. Vuoden 1956 tapahtumia kunnioitettiin monin yhteistoimin niin IPN-näyttelyllä ja -julkaisuilla⁴⁸ kuin Budapestissa Poznanin vuoden 1956 kansannousun kunniaksi järjestetyllä näyttelyllä, jonka pääministeri Orbán avasi.⁴⁹ Unkarin hallitus kustansi myös parinsadan puolalaisnuoren vierailun vallankumouksen juhllaisuuksiin.

Vuosiin 2018–2019 tultaessa EU:n sekä Puolan ja Unkarin välit päätyivät umpikujaan. Molempia maita vastaan väläytettiin perussopimuksen 7. artiklan menettelyn käytönottoa, mikä olisi vienyt Puolalta ja Unkarilta äänioikeuden EU-päätöksenteossa. Kysymys oli vuorovaikutteisesta dynamiikasta, sillä mitä enemmän EU pyrki painostamaan maita oikeusvaltioasiassa tai maahanmuuttoon liittyvässä taakanjaossa, sitä keskitetyimmäksi ja konservatiivisemmäksi vallan realiteetit muuttuivat kotimaisilla kentillä. Poliittisen eliitin itsetuntoa ja oikeassaoloa vahvisti myös se, että Fidesz onnistui Unkarissa vuonna

44. Historiaopettajien liitto protestoi ankarasti historian vääristämiseksi ja kansallistarujen opettamiseksi historiallisina faktoina kutsumaansa toimintaa, <https://te.hu/a-tortenelemtanarok-egylete-allasfoglalasa-az-uj-nemzeti-alaptanterv-2020-januar-31-en-megjelent-szovegerol/> (16.4.2021).

45. Unkarin hallituksen T/13647 lakiehdotus Perustuslain 9. pykälän muuttamiseen. (Magyarország Kormánya, T/13647 törvényjavaslat az Alaptörvény 9. módosításáról), muutos hyväksyty 15.12.2020. Parlamentin kotisivu: <https://www.parlament.hu/irom41/13647/13647.pdf> (16.4.2021).

46. Yhteistyösopimus <https://neb.hu/asset/phpNBalcu.pdf> (16.4.2021).

47. Kossuth Radio: *180 percben* -ohjelma, 27.4.2015, <https://neb.hu/hu/az-egyuttmukodesi-megallapodasrol-a-180-percben> (16.4.2021).

48. Esim. yhteisnäyttelyyn pohjaava julkaisu: Łukasz Kamiński, 1956. *Polska-Węgry. Historia i pamięć*. Warszawa: IPN, NEB, Varsói Magyar Kulturális Intézet 2016.

49. Kansallisen Muistin Komitean Tiedonanto (Nemzeti Emlékezet Bizottságának Közleménye): http://os.mti.hu/hirek/118423/a_nemzeti_emlekezet_bizottsaganak_kozlemenye (16.4.2021).

2018 ja PiS Puolassa vuonna 2019 uusimaan mandaattinsa parlamenttivaaleissa. Kysymys oli nyt kulttuuritaistelun uudesta vaiheesta, jossa vakinnutettaisiin lopullisesti kansalliskonservatiiviset ja kristilliset arvot.⁵⁰ Tämä yhä autoritäärisemmäksi kehittyvä tilanne näkyi institutionaalisen tikan.

Puola – kuten aiemmin mainittiin – alkoi kiristää muistilainsäädäntöä, jolla vahvistettiin myös kotiareenalla uhrimielikuvaa ja historiallista kokemusta ulkovaltojen painostuksesta. Se lisäsi painetta sananvapauteen ja tieteellisen tutkimuksen julkisuuteen.⁵¹ Unkarissa muistipoliittisesta keskustelusta tuli poliittisen kentän keskeinen areena, jossa laidasta laitaan, niin oikealla kuin vasemmallakin, viljeltiin tuttua vastakkainasettelua marttyyrikansasta vieraan vihollisen edessä.⁵² Vasemmisto tosin käytti Venäjää pelottelun välineenä, sillä Orbánin hallitus oli varsin läheisessä väleissä Vladimir Putinin johtamaan Venäjään.

Puola ja Unkari myös tiivistivät institutionaalista yhteistyötä Visegradin viitekehystä käyttäen. Visegradin liittoon kuuluu EU-mallin mukaan puolen vuoden kestoinen, kiertävä puheenjohtajuus, joka velvoittaa puheenjohtajamaita järjestämään erilaisia, kaikkia jäseniä kiinnostavia kulttuuritapahtumia. Unkari päätti nostaa esille puheenjohtajakautensa 2017–2018 pääteeman, ”Euroopan tulevaisuuden”, ykkösaiheeksi kulttuurisodat ja kulttuurien törmäyksen, ja siinä keskeisiksi kysymyksiksi määriteltiin, miten Visegrad-maat voisivat olla voittoisia kulttuuritaistelussa.⁵³ Kulttuuritaistelun ajankohtaisuutta korostaakseen Keskisen ja itäisen Euroopan historian ja yhteiskunnan tutkimuksen säätiö järjesti teeman mukaisesti erilaisia keskustelutilaisuuksia.⁵⁴

Kulttuuritaistelu pragmaattisesti – päätelmät

Kulttuurisodan tarkoituksena on ollut luoda uusi aikakausi, joka ylittää poliittisen vallan. Mutta miten määrittää ajan henki, eli mikä on aikakausissa se ydin, joka on vähiten altis muutoksille? Puolan ja Unkarin yhä autoritäärisempään suuntaan kääntyvät regimit ovat havahtuneet omaan haavoittuvuuteensa EU-yhteisön paineen alla. Valtaeliitit ovat joutuneet tajuamaan, että heidän aikaansaamansa poliittiset, taloudelliset ja sosiaaliset rakenteet ovat kansainvälisistä toimijoista riippuvaisia eli alttiita muutoksille, joilla voi olla merkittäviä seurauksia kansakunnan identiteetille. Aikakauden luominen edellyttää kuitenkin edellisiin aikakausiin verrattuna suhteellista jatkuvuutta, jossa ydinviesti säilyy ja ylittää sukupolvet. Tällaista jatkumoa ja poliittisen tahdon viestien välittäjäfunktiota palvelevat instituutiot, jotka suuntautuvat luonteeltaan tulevaisuuteen, eli kulttuuri-, tiede- ja koululaitokset. Yhteiskuntajärjestelmän arvopohjan sementoimiseksi on välttämätöntä luoda selkeä ja helposti ymmärrettävä jatkumon tuntu – eli yhtenäistää muistisäännöksiä. Instituutiot edistävät tässä identiteettiprojektissa virallisesti suotavan muistin artikulointia, konservointia ja popularisointia. Siten ne ovat autoritaarisen hallinnon näkökulmasta tehokkaita viestintävälineitä.

Itäisen Euroopan ja eritoten tämän tutkimuksen kohdemaiden osalta kolmella elementillä on ollut ratkaiseva merkitys siinä, miten instituutiot ovat nousseet historiapolitiikoinnin ja kulttuuritaistelun keskeiseksi areenaksi. Instituutioiden käyttöarvoon ja -tapaan ovat vaikuttaneet ensinnäkin politiikanteon tilapäiset realiteetit, erityisesti reagointi kansainvälisiin ärsykeisiin tai kotimaisen valtataistelun tilanteisiin, toiseksi

50. Timothy D. Lusch, A Demon-Haunted Europe. Democracy's Totalitarian Impulse. An exclusive interview with Ryszard Legutko. *New Oxford Review*, October 2017; V. Orbán, puhe 14.9. 2019, hallituksen kotisivu: <http://www.miniszterelnok.hu/prime-minister-viktor-orbans-speech-at-the-12th-congress-of-the-federation-of-christian-intellectuals-kesz/> (16.4.2021).

51. Gliszczynska & Śledzińska-Simon 2018, 45–61.

52. Balázs Trencsényi, In Search of a New Ideology. Teoksessa B.Trencsényi, Michal Janowski, Monika Baár, Maria Falina, Luka Lisjak-Gabrijelcic & Maciej Kopeček (toim.) *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume II/2. Negotiating Modernity in the "Short Twentieth Century and Beyond" (1968–2018)*. Oxford University 2018, 277–328.

53. V4 Connects, Hungarian Presidency 2017/2018: “The Future of Europe” <http://europajovojev4.eu/en/#koszonto> (16.4.2021).

54. Keskisen ja itäisen Euroopan historian ja yhteiskunnan tutkimuksen säätiön ohjelma, Kulttuuritaistelu 2018, (KKETTK Közalapítvány, *Kultúrharc 2018*), Terroritalon kotisivu: <https://tortenelem.info.hu/hirek/kulturharc-2018.html> (16.4.2021).

55. Gregor Feindt, Félix Krawatzek, Daniela Mehler, Friedmann Pestel & Rieke Trimcev, Entangled memory. Towards a third wave in memory studies. *History and Theory* 53:1 (2014), 24–44.

autoritääristen hallintojen rakennuspalikkana yhä tärkeämmäksi kasvanut arvokeskustelu sekä kolmanneksi valtamekanismiin olennaisesti liittyvä yhteiskunnan kontrollointihalua ja vallankeskittämisyrittäminen. Siinä missä kaksi edellä mainittua ovat vaikuttaneet instituutioiden toiminnan sisältöihin ja niiden välittävään tematiikkaan, kolmas on muokannut institutionaalisia rakenteita ja johtamistapoja.

Puolassa ja Unkarissa institutionaalinen kehitys on ollut monella tapaa samankaltaista. Molemmissa maissa institutionaalinen kehitys on johtanut siihen, että muistisääntöjen ja muistilakien määrä on lisääntynyt ja tiukentunut. Tavoiteltua muistitulkintaa tuetaan oikeudellisen tai sosiaalisen rangaistavuuden pelotteilla. Pelkistettyjen toistojen kautta vaikutetaan yleisen historiadiskurssin logiikkaan.⁵⁵ Puolan ja Unkarin instituutioiden asemointi eroaa silti toisistaan. Puolassa keskeiset instituutit ovat Sejin kontrollin alla, mikä tarkoittaa, ettei yhdelläkään puolueella ole tarpeeksi valtaa ohittaa kokonaan parlamentin tahtoa, kuten Unkarin tapauksessa. Tämän vuoksi muistipolitiikan ja niitä palvelevien instituutioiden lainkäyttöönkin oikeuttava vahva asema on Puolassa välttämättömyys valta- eliitille. Unkarissa hallituspuolueella on puolestaan ylivoimainen enemmistö parlamentissa, ja hallitus saa siten tahtonsa läpi asiassa kuin asiassa. Ei siis ole tarvetta muistilainsäädännölle, ja hallitus pystyy ohjaamaan instituutioita suoraan. Unkarilainen erikoisuus on myös institutionaalisen rakenteen maaninen monistaminen: massiivinen määrä palvelee kulttuuritaistelun ja muistin hegemonian päämääriä.

Ajallisesta näkökulmasta voidaan todeta, että instituutioiden lähitarkastelu auttaa ymmärtämään, miten kulttuuritaistelu on jaksottunut, ja kuinka kansallisten ja kansainvälisten tasojen yhteen kietoutuminen ja muutokset ovat vaikuttaneet olennaisesti ”taistelun” evoluutioon ja intensiteettiin kohti kulttuurihegemonian tavoittelua. Väitän, että kulttuuritaistelu lähti liikkeelle alun perin 1990-luvun lopulla siitä, että itäiset maat halusivat saada länneltä tunnustusta ja tasa-arvoista kohtelua EU-jäsenyysneuvottelujen alla. Tämän takia ne käyttivät Euroopassa yleisesti sovittua ja hyväk-

syttyä muistisääntömallia, holokaustia, jonka kylkeen ne pyrkivät liittämään omat itäeurooppalaiset kärsimyskokemuksensa. Siinä missä holokausti oli lännen testi idälle ihmisoikeuskysymyksissä, itäkin asetti oman muistipoliittisen testinsä lännelle. Länsi ei kuitenkaan ollut halukas huomiomaan itäisten jäsen ehdokkaiden muistipoliittisten toiveiden takana piileviä odotuksia – ja tämä jätti jälkensä. Itäeurooppalaiset mepit joutuivat lobbaamaan kymmenen vuotta ennen kuin kommunismin kärsimykset saatiin lisättyä yhteiseurooppalaiseen muistisääntöön. Tämä kansainvälinen tausta eli lännen vasemmistoliberaalien nuiva suhtautuminen tarjosi Puolan ja Unkarin johdolle otollisen tilaisuuden käydä kotikentän vasemmiston ja liberaalien kimppuun ja syyttää heitä valtiososialismin henkisen perinnön kantajiksi. Kansainvälisen debatin kansallistaminen oli oiva keino ravistella perin pohjin muistisääntöjä ja niiden institutionaalista pohjaa sekä niiden ylläpitämiä valta-asemia.

Kulttuuritaistelun uusi, kiihkeämpi vaihe 2010-luvun keskivaiheilla koitti, kun yhteentörmäykset EU:n kanssa lisääntyivät ja Puolan ja Unkarin poliittisen johdon pettymykset jäsenyyteen nostattivat debaattit suverenisuuden merkityksestä. Kysymystä kansallisista tai kansainvälisistä päämääristä pohdittiin rinnakkain koti- ja EU-areenoilla. Mitä enemmän ulkoiset paineet kasvoivat vuoden 2015 jälkeen, sitä enemmän valta keskitti ja tiukensi otettaan instituutioista, joiden rakennetta ja toimintaperiaatteita muutettaessa niiden viesti pelkistyi. Kulttuuritaistelun uusi vaihe saavutettiin vuonna 2017, jolloin käsitteen käyttö alkoi yleistyä.

Kulttuuritaistelu on perimmiltään pitkäkestoinen asemasota, jossa poterot ovat syviä, rintamalinjat selviä ja välimaastossa olevia ammutaan kahdelta suunnalta. Menneisyyden institutionaalinen diskurssi, niin vallan kuin oppositionkin, on mustavalkoista ja viholliskuviin pohjaavaa. Puolassa ja Unkarissa eletään ideologisen polarisaation ja sensaatiohistorian aikaa,⁵⁶ jossa symmetrisesti reagoidaan toisten tutkimustuloksiin relativisoimalla ja kyseenalaistamalla tutkimusten tieteellisyys. Poliitikka on ottanut haltuunsa historian tutkimuksen sen institutionaalisen asemoitumisen kautta, ja historioitsijoiden suuri

56. William Davies, Why We Stopped Trusting Elites. *The Guardian* 29.11.2018.

haaste on astua ulos asemasodan välimaastoon.⁵⁷

Ongelma on silti paljon syvemmillä. Nykyiset historioitsijasukupolvet kasvavat ja saavat koulutuksensa keskitettyjen institutionaalisten rakenteiden sisällä. He sosiaalistuvat tietynlaiseen arvomaailmaan ja tieteenalakulttuuriin sekä sen argumentaatiologiikkaan. Huolimatta tieteen kansainvälisestä luonteesta erityisesti globaalin tiedonvälityksen aikana, kansallisen kontekstin ja oman intellektuaalisen ympäristön merkitys kasvaa nationalismin vahvistumisen myötä. Kulttuuritaistelu voitetaan nimenomaan silloin, kun

enemmistö uudesta sukupolvesta on sisäistänyt ajattelutavan, jossa toisentyypisiin menneisyystulkintoihin suhtaudutaan epätosina tai epärelevantteina. Muistihegemonia luo näet ajan henkeä – eli omanlaistaan aikakautta.

Poliittisen historian dosentti **Katalin Miklóssy** on Helsingin yliopiston Itäisen Euroopan tutkimuksen tieteenalavastaava, joka työskentelee Aleksanteri-instituutissa. **Sähköposti:** katalin.miklossy@helsinki.fi

57. Lorraine Daston, *Science in the Archives. Pasts, Presents, Futures*. Chicago University Press 2017, 149.

Kari Kallioniemi ja Kimi Kärki

Viihdettä vai valistusta?

Fasistiset ja äärikonservatiiviset vaihtoehtohistoriat 2010-luvun televisiovihteessä ja uuspopulistisessa ruohonjuuritason politiikassa

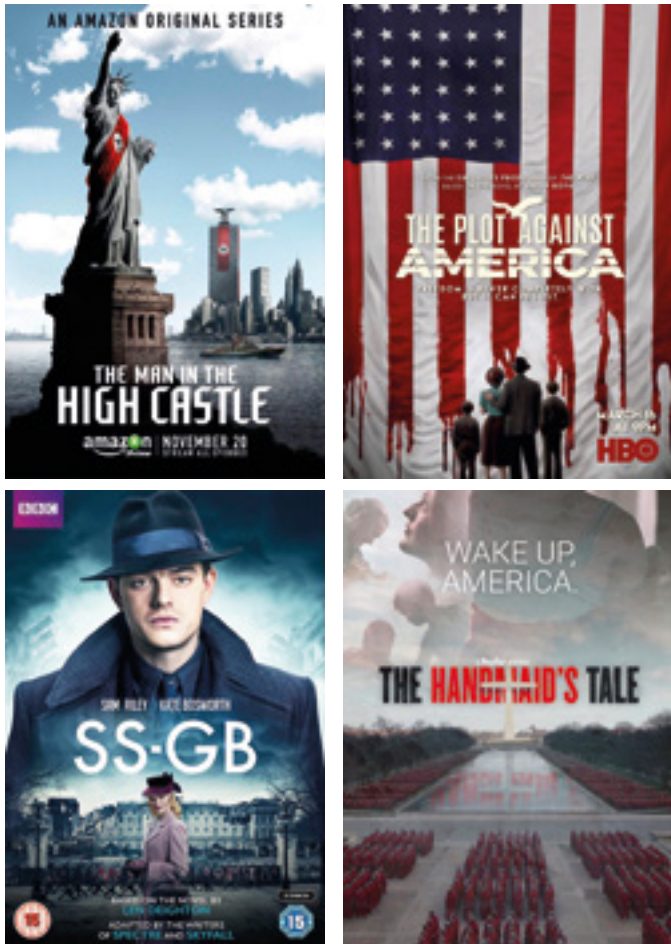
Vaihtoehtohistoriaan keskittyvä televisioviihde nousi erittäin suosituksi 2010-luvulla. Erityisesti Donald Trumpin valinta Yhdysvaltain presidentiksi marraskuussa 2016 herätti henkiin aiemmin 1930-luvulla yhdysvaltalaisessa julkisuudessa laajasti esillä olleet vaihtoehtohistorialliset esitykset – romaanit ja elokuvat – joissa Yhdysvallat liukui Euroopan vanavedessä erityisen amerikkalaisen fasismin tai autoritäärisyyden hallintaan. Myös identiteettipolitiikkaan kytkeytynyt #MeToo- ja Black Lives Matter -liikkeitä värittä vahvasti aikalaiskokemusta, joka kiinnittyi Yhdysvaltain historian traumaattisiin muistoihin orjuudesta ja 1930-luvun laman seurauksista.

Britannian eroamiseen Euroopan unionista johtanut Brexit-äänestys kesäkuussa 2016 synnytti vastaavaa poliittista ja kulttuurista liikehdintää Yhdistyneessä kuningaskunnassa. 2000-luvun alusta asti nousussa ollut populistinen politiikka ja kulttuurinen kiehuunta olivat niin Trumpin demagogian kuin Britannian ”brexitöorien” inspiraation lähteenä. Tämä populismi tai oikeastaan uuspopulismi synnytti erityistä poliittista retoriikkaa. Yhdysvalloissa se lupasi tehdä Amerikasta jälleen yhtä mahtavan kuin se oli ollut toisen maailmansodan yhtenä voittajavaltiona. Britanniassa taas populistinen retoriikka kiin-

nitettiin saarivaltakunnan kulttuurin erityisyyteen, suvereenisuuden ideaan, toisen maailmansodan voitokkaisuun hetkiin sekä britti-imperiumin loistohetkiin, jolloin Iso-Britannia ”hallitsi meriä” ja määräsi itse kauppapolitiikkansa suunnan ja kohtalonsa.¹

Kulttuurihistorian tutkimustehtävä on usein sitoutunut historiakulttuurin (*Geschichtskultur*) ideaan, jolla tarkoitetaan tapaa tuottaa ja käyttää menneisyyttä koskevia mielikuvia ja tietoja.² Menneisyyteen liittyvää tietoa ja käsityksiä tuotetaan hyvin erilaisilla foorumeilla, joista yksi on historiasta ammentava populaarikulttuuri. Populaarikulttuuri on usein tuottanut myös Hans-Georg Gadamerin määrittelemää vaikutushistoriaa, jonka mukaan tiettyjen historian aiheiden toistuva käsittely tuottaa itsessään historiaa.³ Niin Yhdysvaltojen sisällissota, Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin sotien perintö Euroopassa kuin toisen maailmansodan tapahtumia hallinnut taistelu natsihallintoa vastaan ovat tällaisia historiallisia aiheita. Natseja käsittelevää populaarikulttuuria on kuitenkin tutkittu vaihtelevasti, usein sen luoman vääristelyn ja liioittelun sekä internetin komediallisen meemikulttuurin näkökulmasta. Kulttuurihistoriallinen analyysi, jossa nämä tuotteet asetetaan valmistumisai- kansa yhteiskunnalliseen kontekstiin, puuttuu

1. Populismista on tullut yksi aikamme keskeisiä historiapolittisia käsitteitä. Juha Herkmanin analyysin mukaan 1900-luvun lopulla yleistynyttä uuspopulismia kehystä kolme ilmiötä tai käsitettä – globalisaatio, hyvinvointivaltio ja postmoderni – joista viimeisin viittaa erityisesti kulttuurin tai mentaliteettien murrokseen ja niiden avulla tapahtuvaan todellisuuden ja itsemme ymmärtämiseen. Mediakulttuurin itsetietoisuus, reflektiivisyys, ironia ja leikkilisyys, sekä nostalgian ja menneen ”järjestyksen” kaippu – erityisesti kansallisvaltion muodossa – on luonut myös tarpeen vaihtoehtohistorioiden synnylle. Niiden keinot käsitellä faktoja lähestyvät fiktiota. Ks. Juha Herkman, *Populismien aika*. Vastapaino 2019, 151, 164–171.
2. Ks. esim. Kari Immonen, *Historian läsnäolo*. Turun yliopiston historian laitos 1996; Hannu Salmi, *Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin*. Historiakulttuurin muodot. Teoksessa Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. SKS 2001, 134–149.
3. Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*. Continuum 1999 [1960], 299–300.

■ Kuva 1. Kaikkien neljän sarjan markkinointimateriaalit korostavat tuntemamme todellisuuden symbolisesteettistä murentumista. Lähde: Amazon Prime, HBO, BBC ja Hulu.

toistaiseksi lähes kokonaan.⁴ Myös fasismin ja natsismin perinnön synnyttämän (kulttuurisen) vaikutushistorian tutkiminen on ollut vähäistä erityisesti populaarikulttuurin näkökulmasta.

Fasismin esteettisen ”kieliopin” – esoteeriset symbolit, puvut, näyttämöllepano ja speaktaakkeli – kanssa flirttaileva ja sitä hyödyntävä taide ja

populaarikulttuuri ovat luoneet oman affektiivisen maailmansa, jossa fasismin lumo ja vastenmielisyyys yhdistyvät sen koomisparodisiin ja groteskeihin elementteihin. Tähän lumoutumiseen ja epäterveitä piirteitä saavaan kiinnostukseen, jota tässä artikkelissa kutsumme fasinatioksi, on kiinnittänyt huomiota myös esseisti Susan Sontag – artikkelissaan Leni Riefenstahlin urasta sodan jälkeen. Sontagin kritiikin kohteena oli prosessi, jossa tämä kolmannen valtakunnan propagandaohjaaja puhdistettiin natsisyytöksistä ihailemalla hänen sodanjälkeistä valokuvataidettaan. Sontag viittasi fasinatiin kohteena niin fasismin utooppiseen estetiikkaan kuin erotiikkaan, joka huokui sen johtajien esiintymisestä, hurmoksellisista kokoontumisista ja SS-uniformujen sadomasokistisesta chicistä. Fasismi synnyttää Sontagin mukaan nuorissa ja yliopisto-opiskelijoissa samankaltaista lumoa kuin irrationaalisuus, kauhu, vampyyrit ja okkultismi.⁵

Niiden tapaan fasismin ja natsismin kulttuurinen kieli ja esteettinen perintö on pyrkinyt lumoamaan, hätkähdyttämään ja provosoimaan. Tämän perinnön loputon parodiointi on yhtäältä johtanut vähätelevisiivisen humoristiseen tai harhaanjohtavaan suhtautumiseen itse fasismin ideologista perintöä kohtaan, toisaalta sen moraaliseen kauhisteluun tai lumoutumiseen fasismin tarjoamasta speaktaakkelista.⁶

Toisen maailmansodan perintö, kylmä sota, Neuvostoliiton hajoaminen ja Euroopan unionin

4. Kari Kallioniemi & Kimi Kärki, Populaarikulttuurin estetisoima ja normalisoima natsismi. *Lähikuva* 32:1 (2019), 67–71, <https://journal.fi/lahikuva/article/view/80167> (28.10.2020).

5. Susan Sontag, Fascinating Fascism. *The New York Review of Books* 6.2.1975, 305–325.

6. On olennaista tehdä ero natsismin loputtoman banaalin parodioinnin, natsismin näkemisen universaalin pahuuden ilmentymänä ja natsismin byrokraattisen banaaliuden välillä. Hannah Arendt. *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Viking Press 1963. Speaktaakkeli viittaa tässä yhteydessä esimerkiksi natsien joukkokokousten näyttävään teatraalisuuteen. Kimi Kärki, Mediaspeaktaakkeli tähteyksilmiönä. Mahtipontisuuden estetiikka olympialaisten avajaisissa Berliinissä 1936 ja Torinossa 2006. *Kulttuurintutkimus* 28:3 (2011), 43–56.

synty ovat osaltaan synnyttäneet vaikutushistorioita ja historiakuvia, joiden avulla uuskansallinen, uusfasistinen ja populistinen retoriikka ovat reagoineet erityisesti globalisaatioon ja maahanmuuttoon. Samaan aikaan fasismin perintö on kasvanut osaksi laajaa viihdeteollisuutta ja digitaalista kulttuuria, joka on osaltaan vaikuttanut uudenlaisen ”totuudenjälkeisen” kulttuurin syntyyn.⁷ Fasismin estetiikalla ja ristiriitaisella ideologialla on ollut tässä yhteydessä oma roolinsa. Fasismin ideologia on perustunut nationalismiin väittämään kansan syvien rivien vaistonvaraisesta itseymmärryksestä, jota voidaan propagandistisesti käyttää hyväksi perustellessa vaihtoehtoisia maailmankuvia. Nykypäivänä nämä maailmankuvat syntyvät usein medioituneissa ja ”viraaleissa” kulttuurisissa käytänteissä, arkipäivän kommunikatiivisen muistin ja institutionaalisoituneen ja pitkäkestoisen, ”monumentalisoituneen” kulttuurisen muistin välissä.⁸

Vaihtoehtohistorioista on tätä kautta kasvanut osa nykypäivän ”vaihtoehtoista ymmärrystä”, jossa asiantuntijuus ei enää välttämättä ole historiaa koskevien määrittelyjen keskiössä. Tämä artikkeli keskittyy erityisesti neljään vaihtoehtohistorialliseen prestiisi-televisiosarjaan, *The Man in the High Castle* (2015–), *SS-GB* (2017), *The Plot Against America* (2020) ja *The Handmaid's Tale* (2017–), jotka perustuvat Philip K. Dickin (1962, suom. *Oraakkelin kirja*), Len Deightonin (1978, suom. *SS Lontoo*), Philip Rothin (2004, suom. *Salajuoni Amerikkaa vastaan*) ja Margaret Atwoodin (1985, suom. *Orjattaresi*) romaaneihin.⁹ Niistä ensin mainitussa natsit ovat jakaneet japanilaisten kanssa Yhdysvaltain herruuden sodan jälkeen, kuitenkin siten, että mantereen keskelle on jäänyt neutraali vyöhyke, josta käsin niin itä- kuin länsirannikolla operoiva vastarintaliike toimii. *SS-GB*:ssä Hitler on vallannut Britannian,

Winston Churchill on teloitettu, kuningas on vangittu Lontoon Toweriin ja natsihallinto on asettanut Gestapon ja SS:n valvomaan Scotland Yardia rikosten tutkinnassa. *The Plot Against America* -sarjassa antisemitistinen lentäjäsankari Charles Lindbergh on voittanut Franklin D. Rooseveltin Yhdysvaltain vuoden 1940 presidentinvaaleissa ja saanut aikaan juutalais- ja muukalaisvainoja kiihdyttävän yhteiskunnallisen ilmapiirin. *The Handmaid's Tale* -sarjan idea on kuvata Yhdysvaltojen tulevaisuus totalitaristis-uskonnollisena dystopiana, jota hallitsee naiset synnytykskoneiksi alistanut uskonnollinen ääriiliike. Se poikkeaa muista tarkastelemistamme sarjoista käsittelemällä uskonnollista äärioikeistoa ja on selkeästi lähihistoriallisempi dystooppinen fiktio. Sarja hyödyntää kuitenkin samantyyppisiä fasismiin liittyviä teemoja sekä esteettisiä ratkaisuja kuin muut analysoimamme sarjat.

Artikkelissa kysymme, miten nämä televisiosarjat hyödyntävät fasismin estetiikkaa sekä vaihtoehto- ja virtuaalihistoriaa. Miten ne kiinnittyvät nykyisiin ruohonjuuritason poliittisen retoriikan sisältöihin, erityisesti Donald Trumpin presidenttikauden Yhdysvalloissa, mutta myös Britannian kivuliaassa Brexit-politiikassa. Tarkastelussa olevat sarjat edustavat niin virtuaalihistorian fiktiivisiä spekulatioita kuin vaihtoehtoisten – osin menneiden – tulevaisuuksien kuvauksia. Kaikissa on mukana vahva virtuaalihistoriallinen sisällön motivointi: entä jos historia olisi kulkenut toisin? Virtuaalihistoria viittaa siis historialliseen jossitteluun. Peruslähtökohtana tälle on se, että oletetaan tapahtumattomia tai mahdollisia asioita tapahtuneiksi, jotta ymmärretään paremmin menneisyyden ratkaisuja. Virtuaalihistoria eli kontrafaktuaalinen historia on historiatieteen näkökulmasta kiinnostunut siitä yksittäisestä ilmiöstä, jota se harjoituksenomaisesti kumoo.

7. Esimerkiksi ”valehteleva lehdistö” (*Lügenpresse*) on päätynt suoraan Donald Trumpin kannattajien käyttämään retoriikkaan. Ks. lisää Gavriel Rosenfeld, *Hi Hitler! How the Nazi Past is Being Normalized in Contemporary Culture*. Cambridge University Press 2015.

8. Ks. Jan Assmann, Communicative and Cultural Memory. Teoksessa Astrid Erll & Ansgar Nunning (toim.) *Cultural Memory Studies*. de Gruyter 2008, 97–108.

9. On kuvaavaa, että klassiset kirjalliset dystopiat, kuten George Orwellin *1984*, Aldous Huxleyn *Uljas uusi maailma* ja Margaret Atwoodin *Orjattaresi*, nousivat uudelleen myydyimpien kirjojen joukkoon erityisesti Yhdysvalloissa Trumpin vaalivoiton jälkeen. Ks. esim. Charley Locke, *The Real Reason Dystopian Fiction Is Roaring Back*. *Wired* 2.22.2017, <https://www.wired.com/2017/02/dystopian-fiction-why-we-read/> (28.10.2020). Kiinnostavasti näitä televisiosarjoja on toistaiseksi tutkittu varsin vähän. Ks. esim. Heather Hendershot, *The Handmaid's Tale as Utopian Allegory*. ”Stars and Stripes Forever, Baby”. *Film quarterly* 72:1 (2018), 13–25; Bernard Beck, *Staying Alive, Breaking Away*. *The Plot Against America, Penny Dreadful: City of Angels*, and *Diversity on the Home Screen*. *Multicultural Perspectives* 22:3 (2020), 127–130; Julia Kuznetski, *Disempowerment and Bodily Agency in Margaret Atwood's The Testaments and The Handmaid's Tale TV Series*. *The European Legacy* 26 (2021), 1–16.

Vaihtoehtohistoria taas on fiktion muoto, jossa otetaan suurempia vapauksia.¹⁰ Vaihtoehtoiset tulevaisuudet viittaavat pidemmälle vietyihin fiktiivisiin ajatusleikkeihin, jotka perustuvat historiaan, mutta monesti etenevät tieteis- tai fantasia-kirjallisuuden lajityypeille ominaisten laajempien ajatuskokeilujen kautta kohti visioita uudenaista yhteiskuntajärjestyksistä tai toteutuneista dystopioista. Näistä tyypillisin on: entä jos natsit olisivat voittaneet toisen maailmansodan?¹¹

Käsitlemiemme televisiosarjojen alkuteksteissä ja totalitarististen joukkokokousten kuvauksissa käyttämä fasistinen symbolikieli lepää paljolti niitä edeltävän mediamateriaalin, dokumenttien, romaanien sekä elokuvien viitoittamien ideoiden tuomisessa ison budjetin televisiotuotannon lavastuksellisiin ja digitaalisesti luotuihin vaihtoehtohistoriallisiin maailmoihin. Televisiosarjojen avulla, kuten erilaisissa tieteisfiktioissa on ollut tapana, voidaan samalla ottaa kantaa oman aikamme poliittisiin ja kulttuurisiin jännitteisiin. Tarkastelemistamme mediamateriaaleista – itse sarjojen ohella niitä käsittelevät lehtiaineistot ja sosiaalisen median sisällöt – selviää, että ruohonjuuritason poliittiset toimijat ovat ottaneet sarjojen estetiikan monipuolisesti omakseen. Sarjat eivät olekaan yhteismittallisia, vaikka kaikissa on kysymys fasistisen estetiikan ja kuvittelun hyödyntämisestä. Ne kiinnittyvät keskenään hiukan erilaisiin historiallisiin tilanteisiin ja keskusteluihin. Analyysissämme painotammekin kunkin kohdalla näitä erityispiirteitä ja hiukan erilaisia tapoja tulkita sarjoja ja niihin liittyviä reaktioita historiakulttuurin näkökulmasta.

Vaihtoehtohistorioiden kuvittelu 1930-luvun Yhdysvaltain kulttuurissa

Tarkastelemamme sarjat eivät syntyneet tyhjästä, vaan niitä edelsi pitkä vaihtoehtohistoriallinen perinne. Vaihtoehtoisten historiapolkujen

kuvittelu suhteessa fasistisiin uhkakuviin englantilaisessa ja yhdysvaltalaisessa fiktiossa alkoi 1930-luvulla, jolloin luodut kirjalliset ja elokuvalliset fiktiot kommentoivat Euroopan totalitaaristen hallintojen syntyä. Yhdysvaltalainen populaarikulttuuri, ja erityisesti Hollywoodin elokuvateollisuus, reagoi monella tapaa fasismin ja natsismin todelliseen poliittiseen uhkaan. 1930-luvun laman seurauksena syntyi pohdinta autoritääristen johtajien pyrkimyksestä hyödyntää demokratian kriisiä ja uusia massakulttuurivälineitä (radio, elokuva, sanomalehdistö) kotikutoisen yhdysvaltalaisen autoritarismin synnyttämisessä. Erityisesti yhdysvaltalaiset kirjailijat ja toimittajat ryhtyivät demokratian puolustamisen nimissä harrastamaan virtuaalihistoriallista jossittelua. Siksi myös analogiat Donald Trumpin valtakauden ovat usein löytyneet 1930-luvulta.¹²

Lähinnä kuvitteelliseksi jäänyt amerikkalainen fasismi määrittyi jo tässä vaiheessa hieman toisenlaiseksi kuin eurooppalainen fasismi. Vaikka manipulaatio ja yli-ihmisoppi tunnistettiin osana fasismin ideologiaa, ja fasismi oli usein anti-kapitalistista ideologialtaan, yhdysvaltalainen fasismi määrittyi suhteessa talous- ja yhteiskuntajärjestelmään ja sai kutsumanimekseen ”amerikanismi”. Sen edustajien pelon kohteina näyttäytyivät 1930-luvulla ajatukset liittovaltion vallasta yli yksittäisten kansalaisten sekä katolilaisten ja juutalaisten viranomaisten salaliitoista protestanttisen Yhdysvaltain tuhoamiseksi.¹³ F. D. Rooseveltin varapresidentti Henry Wallacen lausuma kiteytti amerikanismin fasistisen olemuksen vuonna 1944 seuraavasti:

Fasistin himo rahaa ja valtaa kohtaan yhdistyy intensiiviseen suvaitsemattomuuteen toisia rotuja, puolueita, luokkia, uskontoja, kulttuureita tai kansakuntia kohtaan. Tällainen henkilö käyttää häikäilemättömästi petosta tai väkivaltaa saavuttaakseen päämääränsä.¹⁴

10. Ks. esim. Jeremy Black & Donald MacReild, *Studying History*. Palgrave Macmillan 2007, 125; Richard Evans, *Altered Pasts. Counterfactuals in History*. Brandeis University Press 2013.

11. Kolmen valitun esimerkin lisäksi tätä ajatusta hyödyntävät esimerkiksi seuraavat romaanit: Robert Harris, *Fatherland*.1992 (elokuva Christopher Menaul, 1994); Stephen Fry, *Making History*.1996); CJ Sansom, *Dominion*. 2012. Myös digitaalisissa peleissä on hyödynnetty samaa ideaa, esimerkiksi *Wolfenstein: The New Order* (2014) ja *Wolfenstein: A New Colossus* (2017) käyttävät natsien voittoa sodassa lähtökohtanaan.

12. Ks. lisää Sarah Churchwell, *Behold, America. A History of America First and the American Dream*. Bloomsbury Publishing 2018.

13. Ks. lisää Markku Ruotsila, *Sydänmaiden kapina. Donald Trump, amerikkalainen konservatismi ja äärioikeiston nousu*. Gaudeamus 2018, 29.

14. Henry A. Wallace, Wallace Defines ”American Fascism”. The Vice President says it pollutes public opinion, encourages

1930- ja 1940-lukujen yhdysvaltaisten dystopia-romaanien vaihtoehtoiset tulevaisuuskuvaukset kiinnittyivät erityisesti ajatukseen siitä, kuinka massatiedotusvälineiden keskittyminen autoritääristen henkilöiden käsiin mahdollistaa fasis-tisen massojen manipuloinnin. Sinclair Lewisin romaani *It Can't Happen Here* (1935) kuvaa Berze-lius "Buzz" Windrip -nimisen perinteisiin arvoihin ja patriotismiin vetoavan populistisen presidenttiehdokkaan voiton vastaehdokkaastaan F. D. Rooseveltista, mikä johtaa Euroopan fasis-tisia hallintoja jäljittelevän totalitaarisen val-takoneiston syntyyn. Windrip on romaanissa demagogi, jonka voi rinnastaa Donald Trumpin kaltaiseen persoonaan sekä hänen valtaannou-sunsa aiheuttamaan hämmennykseen Yhdysval-loissa.

Myös 1930-luvun Hollywoodin populistiset draamakomediat asettivat usein demokratian puolustajaksi journalistin, joka taisteli niin valta-asemaan noussutta suurpääomaa kuin sitä palve-levaa liike-elämää ja massatiedotusvälineitä vas-taan. Elokuvien esittämät rinnastukset fasis-tisiin käytäntöihin jossittelevat niillä hienovaraisesti. Elokuvassa *He uskoivat elämään* (*Meet John Doe*, Frank Capra, 1941) lehtikeisari D. B. Norton rin-nastetaan avoimesti korkeinta valtaa tavoittele-vaan autoritääriiseen johtajaan, jolla on apunaan Mussolinin moottoripyöräjoukkoja muistuttava Norton Troopers. George Cukorin ohjaamassa elokuvassa *Pyhä liekki* (*Keeper of the Flame*, 1943) salaperäinen mogul pyrkii luomaan Yhdysvaltoihin fasis-tisen järjestön amerikkalaisine versioi-neen Hitler-jugendista. Elokuvan loppurepliikki mukaillee amerikkalaisen fasismin luonnetta: "He eivät kutsuneet sitä fasis-miksi. He maalasivat sen punaiseksi, valkoiseksi ja siniseksi, ja kutsuivat sitä amerikanismiksi."¹⁵

Ennen kuin fasinaatiosta tuli sodan jälkeen osa natsismiin ja fasismiin liitettyä camp-kulttuuria, erityisesti 1970-luvulta alkaen, amerikkalainen elokuva- ja televisioviihde keskittyivät fasismin kuvaamiseen lähes pelkästään antifasismin ideo-logisista lähtökohdista. Rod Serling on tässä yhteydessä mielenkiintoinen esimerkki juon-

tajasta, käsikirjoittajasta ja tv-tuottajasta, joka signature-sarjoissaan *Twilight Zone* (1959–1964) ja *Night Gallery* (1969–1974) esitteli eräänlaisen poliittisen aktivismin muodon. Siinä natsismia käytettiin historian varoituksena puolustamaan universaalia humanismia, jota Yhdysvaltain demokratia edusti parhaimmillaan. Tällä tavoin hän pyrki epäsuorasti kritisoimaan yhdysvaltalai-sen (ääri)oikeiston pyrkimyksiä, rasismia, USA:n ekseptionismia ja John Birch Societyn ylläpitä-mää kylmän sodan ajan vastakkainasettelua kom-munismia vastaan.

Tarkastelemamme yhdysvaltalaiset sarjat amentavat tästä elokuvallisesta ja televisuaalisesta vaihtoehtohistoriallisesta perinnöstä. Britannian kohdalla tämä perintö on erilainen ja siihen vii-tataan erikseen *SS-GB:n* käsittelyn yhteydessä. Koko laajalla fasismin perintöön kiinnittyvällä populaarikulttuurilla on valtavat mahdollisuudet virtuaalihistorian tarjoaman historiakulttuurin hyödyntämiseen niin poliittisessa kamppailussa demokraattisten ja populistis-autoritaaristen voi-mien kanssa kuin nykyhetken johtaneiden historiallisten ratkaisujen kommentoimisessa.

Rinnakkaisten todellisuuksien välinen natsiparaati: *The Man in the High Castle*

Tv-sarjat ovat vieneet natsismiin ja totalitaris-miin liittyvän estetisoinnin, vähemmistöjen koh-talon autoritääristen hallintojen puristuksessa ja historialla leikkimisen aivan uudelle tasolle 2010-luvulla. Amazon Prime -striimauspalvelun sisäänheittotuotteena toimiva *The Man in the High Castle* sisältää kaikkiaan neljä kautta (2015–2019). Ne seuraavat Philip K. Dickin alkuperäis-romaanin ideaa, mutta vievät tarinan pidemmälle vaihtoehtotodellisuuksien maailmaan. Kansallis-sosialistinen Saksa ja keisarillinen Japani ovat jakaneet Yhdysvaltain herruuden sodan jälkeen. Itärannikko on saksalaisten hallitsema Greater Nazi Reich, Kalifornia taas japanilaisten kont-rolloima Pacific States, joka on otettu osaksi keisarikuntaa. Näiden väliin, Kalliovuorille ja sen eteläisiin alueisiin, on jätetty neutraali vyö-

intolerance and presents a challenge to our democratic way of life. *The New York Times* 9.4. 1944, <https://www.nytimes.com/1944/04/09/archives/wallace-defines-american-fascism-the-vice-president-says-it.html> (12.12.2020).

15. Oma lukunsa on suoraan natsihallinnon ja fasismin fiktionaalinen kuvaaminen Hollywoodin elokuvaviihhteessä, jossa niin Sontagin määrittelemä fasismin lumo kuin sotapropaganda yhdistyivät. Natsistereotyyppien laaja kirjo Hollywood-fiktiossa oli tästä esimerkki. Hans Christoph Kayser, *The Sadist and the Clown. The Changing Nazi Image in the American Media. The Journal of Popular Culture* 10:4 (1977), 848–851.

hyke. New York on natsien hallintokeskus, koska Washington DC on tuhottu sodan aikana atomipommilla. Japanilaisten paikallinen päämaja taas on San Franciscossa. Eletään vuotta 1962. Valloittajiin kohdistuvan vastarintatoiminnan parissa – keskeisenä heistä sarjan yksi päähenkilö Juliana Crane (Alexa Davalos) – kiertää dokumenttielokuvakeloja, niin uutisfilmin pätkiä kuin kotifilmejä, joissa natsit ovatkin hävinneet sodan. Itävallassa linnassaan lymyvä ja dokumenttielokuvia katseleva sairaalloinen Adolf Hitler (Wolf Muser) haluaa taas saada nämä kelat käsiinsä.

Tätä kautta sarja määrittelee sisältönsä kautta sen ideologisen viestin: se, joka hallitsee historiallista informaatiota, hallitsee myös todellisuutta, ja se, joka onnistuu manipuloimaan ja vääristelemään tuota informaatiota, pystyy tuottamaan ”vaihtoehtoista todellisuutta.” Yhteys kolmannen valtakunnan toimintaan propagandan tuottajana 1930-luvulla on selvä. Sarja tuo esiin myös ilmeisen historianfilosofisen kysymyksen siitä, mikä on yksittäisen ihmisen rooli ”historian laajassa virrassa”, ja mitkä ovat hänen mahdollisuutensa vaikuttaa aktiivisesti historiallisten tapahtumien muotoutumiseen. Filmikeloilla esitetyt tapahtumat korostavat tätä sarjan yksittäisten toimijoiden kohdalla. Philip K. Dickin ajatus rinnakkais-todellisuuksien maailmasta (*multiverse*) viittaa myös eri uskontojen ylläpitämiin moraalifilosofisiin kysymyksiin ihmisen valinnoista ja siitä, mitä niistä seuraa. Samalla se on selkeä historian muistutus siitä, että yksinvaltaisilla pyrkimyksillä on aina vastavoimansa.

Sarjan rinnakkaiset juonikudelman seuraavat useiden henkilöiden – kenties kiinnostavimpana ja keskeisimpänä hahmona John Smith, amerikkalainen SS-Obergruppenführer (Rufus Sewell) – kautta vastarinnan syventymistä sekä miehittäjien sisäpoliittisia valtapyrkimyksiä. Näihin kytkeytyvät useat tunnetut historialliset henkilöt, esimerkiksi Heinrich Himmler (Kenneth Tigar), Reinhard Heydrich (Ray Proscia), George Lincoln Rockwell (David Furr) ja J. Edgar Hoover (William Forsythe), joiden luonteenpiirteillä sarja revittelee osin lähes karrikoiden fasinoivan pahuuden kuvauksia.

Sarjan visuaalinen ilme ja uutisfilmeihin liittyvä estetiikka vertautuvat kiinnostavasti Trumpin esiintymisten näyttämöllepanoon ja ”vaihtoehtoisten” uutisten retoriikkaan nyky-Yhdysvalloissa. Itse sarja käyttää tätä asetelmaa jatkuvasti hyväkseen hienovaraisesti. Natsiestetiikka ja -symbolit rakennetaan osaksi 1960-luvun amerikkalaista julkista tilaa, kodin yksityisyyttä ja aikakauteen liittyviä nostalgisia muistoja. Yhdistyneiden kansakuntien päärakennusta New Yorkissa muistuttava natsien päämaja ja siellä sijaitseva John Smithin toimisto ovat esimerkkejä siitä, kuinka Dickin alkuperäisteos adaptoituu kohti sarjaviihdettä. Se hyödyntää Sontagin määrittelemää fasinaatiota niin natsi-univormujen yksityiskohtia kuin sen speaktaakkelia kohtaan.

Sarjassa on luotu taitavasti ajankuvaa tuottamalla vaihtoehtohistoriallisia versioita niin dokumenttimateriaaleista kuin aikakauden ikonisesta musiikista. Keskeinen esimerkki on sarjan alkuteksteissä soiva ”Edelweiss”, jonka laulaa ruotsalainen Jeanette Olsson. Alkujaan Richard Rodgers ja Oscar Hammerstein kirjoittivat kapaleen *Sound of Music* -musikaalia (1959) varten, edustamaan itävaltalaista kansankulttuuria ja tarinan tasolla antifasistista kommentointia Itävallan kohtaloon Anschlussin yhteydessä. Alkutekstien animaatio näyttää natsien ja japanilaisten voiton, Olssonin laulaessa pehmeällä äänellä ”Edelweiss/Small and white/Clean and bright”. Täten laulu rodullistetaan ja adaptoidaan kansallissosialistiseksi.¹⁶

Tekijät hämärsivät todellisuuden ja sarjan maailmaa tarkoituksella: sarjan markkinoimiseksi Amazonin Bob Bowen tilasi sen tuottajilta kokoelman musiikkia, joka sisältää nykyartistien tummasävyisiä ja televisiosarjan vaihtoehtohistoriaan sopivia versioita 1960-luvun alun hiteistä. Aikalaismusiikin adaptointiin lähtivät mukaan muun muassa Sharon Van Etten, Beck ja Norah Jones. Ideana oli, että tätä musiikkia voi kuunnella televisiosarjan maailmassa piraattiradioasemalta ”Resistance Radio”.¹⁷ Tämä ”vastarintaradio” lanseerattiin osana Amazonin mainoskampanjaa vuoden 2017 SXSW-festivaaleilla internet-radiona, mainoslauseella ”Salainen DJ-verkosto

16. Megan Garber, 'Edelweiss': An American Song for Global Dystopia. *The Atlantic* 23.11.2015, <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2015/11/edelweiss-an-american-song-for-an-american-dystopia/417285/> (28.10.2020).

17. Bob Boilen, Resistance Radio. Darkly Reimagining The '60s Sound. *NPR* 3.3.2017, <https://www.npr.org/sections/all-songs/2017/03/03/518166877/resistance-radio-darkly-reimagining-the-60s-sound?t=1603696810353> (28.10.2020).

kaappaa radioaalot lähettääkseen toivon viestiä ja pitääkseen muiston menneestä Amerikasta elossa”.¹⁸ Kyseinen mainoskampanja joutui pian Donald Trumpin kannattajien hampaisiin, erityisesti Twitterissä, jossa hashtag #ResistanceRadio nousi kampanjan myötä suosituksi.¹⁹

Itse Amazon-yhtiö herätti pahennusta ja debaattointia sarjaan liittyvällä mainoskampanjalla, kun se lanseerasi New Yorkin metron penkeille kuvitteellisia amerikkalaistettuja symboleja natseilta ja keisarilliselta Japanilta.²⁰ Junavaunujen istuimet oli maalattu muistuttamaan sarjassa jatkuvasti esiintyvää hakaristisymbolin ja tähtilipun yhdistelmää eri muodoissaan. Tämä oli hätkähdyttävä esimerkki julkisen tilan käytöstä, jossa monella tapaa arkaluontoinen natsisymboliikka rinnastettiin amerikkalaisten usein ristiriitaisiin tunteisiin tähtilippuaan kohtaan.

The Man in the High Castle toteuttaa tarkastelemistamme sarjoista epäilemättä viihteellisintä ja vetävintä virtuaalihistoriaa. Natsiestetiikalla leikkiminen on viety nimenomaan fasinoitumisen kautta tapahtuvaan liukumiseen vastarintaa kuvaavasta toimintajännäristä ulottuvuuksien väliseen tragediaan: tavallisesta amerikkalaisesta perheenisästä John Smithistä tulee olosuhteiden pakosta natsi, mutta lopulta hän toteuttaa täydellisessä valta-asemassa ja pakkomielleisesti maailmojen välistä valloitusuunnitelmaa. Perinteisen natsikuvaston paha ja usein nerokas vastustaja katsookin peilistä takaisin. Mutta television voi sulkea. Tässä tulemme fasinaation ja jopa simulaation ytimeen: katsoja tietää olevansa turvassa natseilta, mutta voi uppoutua viihteellisen ja fantasianomaisen moraliteetin vietäväksi.

Amerikkalaisen antisemitismin kasvot:

The Plot Against America

Tämä HBO:n tuottama kuusiosainen minisarja (2020) on selkeästi rajattu virtuaalihistoriaan. Se on realistisin analysoimistamme sarjoista ja sen tarina Amerikan vaihtoehtoisesta historiasta toi-

sen maailmansodan alussa keskittyä oikeastaan vain yhteen teemaan: rasismiin ja Amerikan juutalaisten kokemuksiin 1930-luvun yhteiskunnallisessa ilmapiirissä. Sarja perustuu vahvasti Philip Rothin omakohtaisiin kokemuksiin Amerikan juutalaisena – teema, jota hän on käsitellyt laajasti läpi koko kirjallisen tuotantonsa.

New Jerseyssä asuva työväenluokan juutalaisperhe, jonka perheenjäsenten eri näkökulmista tarinaa seurataan, joutuu muukalaisvihamielisen lentäjäsankari Charles Lindberghin kvasifasistisen presidenttiyden ajan selviytymistaisteluun. Lindbergh on voittanut syksyn 1940 presidentinvaalit lupauksenaan pitää USA erossa Euroopassa raivoavasta sodasta. Vastustajansa F. D. Rooseveltin hän on maalannut sodan kannattajaksi ja liittoutunut Saksan ja Japanin kanssa. Hän on enteellinen kuvitteellinen esimerkki media-aikakauden julkispresidentistä, jota Donald Trump nykyään edustaa, ja käyttää taitavasti hyväkseen uutta massatiedotusvälinettä radiota. Sen avulla hän manipuloi yleisöään, toistaen populistista viestiään. Lindberghin vaalikiertue muodostuu säännöllisesti lentokentillä pidetyistä 41 sanan mittaisista puheista, joita hän saapuu pitämään omalla lentokoneellaan. Nämä poliittiset esiintymiset muodostuvat 1930-luvun kirjailijoiden ja elokuvien kuvaamiksi amerikanismin näyttämöspektaakkeleiksi, joilla on yhteytensä myös todellisiin Yhdysvaltain historian tapahtumiin.

Lentokenttäkohtaukset rinnastuvat Donald Trumpin vuoden 2020 vaalitulaisuuksiin ja niiden taustaksi rakennettuihin lippurivistöihin. Sarjan alkutekstit rakentavat myös taitavasti vaihtoehtohistoriallista kertomusta. Dokumenttimateriaali Lindberghin lentäjänurasta ja hänen kansansuosioistaan sekä 1930-luvun laman seurauksista ja Rooseveltin presidenttiydestä leikataan National Rifle Associationin nuorisoleirille, jossa hakaristi- ja Yhdysvaltain lippu liehuvat rintarinnan sekä kuviin natsien kirjarovioista, juutalaisvainoista ja Charles Lindberghin vierailusta Saksaan. Taustalla soi ironisesti Rooseveltin New

18. Travis M. Andrews, Amazon launched a fake radio station to promote 'The Man in the High Castle.' Angry Trump supporters thought it was real. *The Washington Post* 13.3.2017, <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2017/03/13/amazon-launched-a-fake-radio-station-to-promote-the-man-in-the-high-castle-angry-trump-supporters-thought-it-was-real/> (28.10.2020); Michael Nordine, 'The Man in the High Castle': Fight the Nazis (And Piss Off Trump Supporters) by Listening to 'Resistance Radio'. *IndieWire* 12.3.2017, <https://www.indiewire.com/2017/03/the-man-in-the-high-castle-resistance-radio-trump-1201792771/> (28.10.2020).

19. Andrews 2017.

20. Andrews 2017.

Deal -liikkeen optimistinen marssi ”The Road is Open Again.”²¹

Philip Rothin kokemukset amerikkalaisesta antisemitismistä ovat kuitenkin sarjan keskiössä. Katsojan eteen loihditaan 1940-luvun alun New York ja siellä toisiaan vasten asettuvat maahanmuuttajaryhmät. Saksalaisten siirtolaisten parissa toimii jo natsuja imitoivia katuryhmä ja Ku Klux Klan on aktivoitunut vainoamaan juutalaisia. Juutalaisten kohtalon traagisuus korostuu perheen äidin siskon (Winona Ryder) avioliitossa rabbi Lionel Bengelsdorfin (John Turturro) kanssa, josta tulee Lindberghin hallinnon sätkynukke ja sen perustaman Office of American Absorptionin johtaja. Populistisen sloganin ”Just Folks” avulla se pyrkii sulauttamaan amerikkalaisia etnisiä ryhmiä ja alkuperäiskansoja osaksi valkoista ja protestanttista WASP-valtakulttuuria. Tämä tapahtuu siirtämällä juutalaisyhteisöjä suurkaupungeista keskilänteen ja etelään perustetuille uudisasutustiloille.

Sarja päättyy radiopersoonan Walter Winchelin salamurhaan hänen asetuttuaan presidenttiehdokkaaksi vuoden 1944 vaaleissa sekä draamaattisiin kohtauksiin, jotka viittaavat laajaan vaalivilppiin noissa vaaleissa. Rinnastus on mitä ilmeisimmin vuoden 2020 Yhdysvaltain presidentinvaaleihin, ja Donald Trumpin pitkin vaalivuotta rummuttamaan viestiin, jonka mukaan näissä vaaleissa demokraatit, esimerkiksi postiaänestyksen kautta, anastavat republikaaneilta ääniä vilpillisin keinoin.

Kirjan julkaisuajankohdasta johtuen Roth ei kuitenkaan alun perin kirjoittanut romaania kommenttina Trumpin ajan tapahtumille. Sen sijaan hänen lähtökohtanaan oli John Kerryn ja George W. Bushin repivä presidenttikilpa vuonna 2004. Vaikka Roth kielsi yhteydet fiktion ja todellisuuden välillä, hän kritisoi aktiivisesti Bushin

hallinnon amatöörimäisyyttä ja sen kiihkokansallisia piirteitä omaavaa sotaa terrorismia vastaan, jonka lukijat vertaustivat Lindberghin fiktiiviseen hallintoon.²² *The Plot Against America* oli kuitenkin hedelmällinen teksti adaptoitavaksi tv-sarjaksi vuoden 2020 vaalien kynnyksellä. Tuoloin liberaalit ja demokraattien puolelle asettuvat kommentaattorit käyttivät sitä sumeilematta virtuaalihistoriallisena kommenttina Trumpin kampanjan yrityksistä häiritä äänestyskäyttäytymistä, levittää väärää informaatiota vaaleihin liitetystä vilpistä ja osoittaa välinpitämättömyyttä Black Lives Matter -liikehdintää ja sen kritisoimaa amerikkalaista rasismia kohtaan.²³ Sarjan tuottama kiinnostus liittyykin ennen muuta sen allegoriseen ja metaforiseen voimaan suhteessa Trumpin hallintoon, kuten sosiologian professori Bernard Beck väittää lyhyessä analyysissään.²⁴

Taistelu Englannista: SS-GB

Brittiläisen sodanjälkeisen (populaari)kulttuurin invaasiofantasiat ovat erityisesti 1970-luvulta alkaen – jolloin Britanniaasta tuli Euroopan unionin jäsen – toimineet yhtenä populistisena pelotteena manner-Eurooppaa ja sen edustamaa historiallista uhkaa vastaan. Populaari- ja media-kulttuurin alueella syntynyt vaikutushistoria, jota on ruokittu laajan toiseen maailmansotaan sijoittuvan fiktion kautta, on luonut myös omaalaatuisen vaihtoehtohistoriasta kumpuavan brittiläisen poliittisen viihteen alueen, jossa faktojen vääristely on toteutunut niin kolumnien kuin Brexiin johtaneen populismin muodossa.²⁵ Kaikki tämä, yhdistyneenä kylmän sodan jälkeiseen kansallismieliseen retoriikkaan, aktivoi historiallisen muistin traumaattiset alueet, joiden mukaan Euroopan unioni asettuu aiempien eurooppalaisien suurvaltapyrkimysten jatkumoon. Kontrafak-

21. Lindbergh oli isolationistinen ja antisemitistinen republikaani, joka veljeili pitkin 1930-lukua natsihallinnon kanssa, tapasi henkilökohtaisesti Herman Göringin ja vastaanotti Hitlerin hänelle myöntämän ansiomitalin. James P. Duffy, *Lindberg vs. Roosevelt. The Rivalry That Divided America*. Regnery Publishing 2010, 176–195.

22. Steven J. Kellman, It Is Happening Here. *The Plot Against America* and the Political Moment. *Philip Roth Studies* 4:2 (2008), 113–123.

23. Andy Kroll, The Plot Against America. The GOP’s Plan to Suppress the Vote and Sabotage the Election. *The Rolling Stone* 16.7.2020, <https://www.rollingstone.com/politics/politics-features/trump-campaign-2020-voter-suppression-consent-decree-1028988/> (14.12.2020).

24. Beck 2020, 130.

25. Pääministeri Boris Johnson tuli aikanaan suurelle yleisölle tutuksi *Daily Telegraphin* EU-kommentaattorina, jonka sutkaukset unionin toiminnasta veivät brittien historiallisen euroskeptisyyden uusille tasoille 1990-luvulla. Ks. Fletcher Martin, As a journalist, Boris Johnson peddled absurd EU myths – and our disgraceful press followed his lead. *New Statesman* 1–7.7.2016, 39.

tuaalisen historian ja populaarikulttuurin ylläpitämä sodanjälkeinen invasiofantasia Britannian valloittamisesta sai uutta tuulta purjeisiinsa: miten entisestä suurvallasta voisi tulla uuden eurooppalaisen suurvallan yksi siirtokunta.²⁶

1970-luvun yhteiskunnallinen tilanne Britanniassa lisäsi entisestään natsi-Saksaan liittynyttä fasinaatiota. Poliitikot vertasivat öljykriisin aikaisissa puheissa Britannian tilaa Weimarin Saksaan. Kuvitelmat Englannin valtaamisesta laajenivat osaksi laajaa viihdekirjallisuutta, rocktähdistä keskusteltiin vakavahenkisissä kulttuuriohjelmissa uusina Führereinä ja hakaristit ilmestyivät punk-nuorison kapina-uniformuihin.²⁷

Kaikki tämä kertoi niin kulttuurisesta kyllästy misestä ylisukupolvisen toisen maailmansodan muistelemiseen kuin kriisitietoisuuden ylläpitoon ajan yhteiskunnallisessa ilmapiirissä. Media ja populaarikulttuuri reagoivat tähän lisäämällä fasismia ja natsismia käsittelyä, mikä entisestään kasvatti myös sen vaikutushistoriaa. Täten voi ajatella 1970-luvun olleen vastaava historiallinen konteksti brittien lähihistorian kokemusmaailmalle, kuin mitä 1930-luku on ollut Yhdysvaltain lähihistoriassa.

2010-luvulle tultaessa 1970-luvun kriiseistä maahanmuutto, suhtautuminen Euroopan unioniin ja äärioikeiston nousu olivat edelleen läsnä ja lisäsivät populistisen Brexit-politikoinnin ja Eurooppa-vastaisuuden vetovoimaa. Tätä taustaa vasten BBC julkaisi vuonna 2017 viisiosaisen adaptaation kylmän sodan agenttiseikkailuihin erikoistuneen Len Deightonin romaanista *SS-GB*. Siinä saksalaiset onnistuivat operaatio Merileijonassa ja valtasivat Englannin. Sarja sai yllättävän kriittisen vastaanoton. Sen suodatti-

mien läpi kuvattua ja tummasävyistä estetiikkaa pilkattiin ja ääninäyttelyä syytettiin muminaksi. Erityisesti pääosassa oleva etsivä Douglas Archer (Sam Riley) on hiukan kliseinen Scotland Yardin murharyhmän etsivä, joka joutuu tekemään yhteistyötä SS:n kanssa.²⁸ Sarjan tummasävyinen lavastus viittasi romaanin syntyajankohtaan eli 1970-lukuun, jolloin samankaltainen estetiikka oli laajasti vallalla kylmän sodan ajan agenttikuvauksista tehdyissä televisiosarjoissa.

Joka tapauksessa *SS-GB*:n lähtökohdat ovat hyvin samankaltaiset kuin kontrafaktuaalisen invasiofantasian kaavaa käyttävän *The Man in the High Castlen*. Sarjan tapahtumat sijoittuvat marraskuuhun 1941, yhdeksän kuukautta maihinnousun jälkeen. Winston Churchill on teloitettu ja Yrjö VI vangittu, kuningataräiti sekä prinsessat Elizabeth ja Margaret ovat paenneet maasta. Vastarintaliike on edelleen aktiivinen ja suorittaa niin yksittäisten saksalaisten murhia kuin laajempia pommiattentaatteja ja hyökkäyksiä. Etsivä Archer joutuu tekemisiin vastarintaliikkeen juonien kanssa ja samanaikaisesti tasapainottelee yhteistyössä sivistyneen natsikonnan, SS-Standartenführer Oskar Huthin (Lars Eidinger) kanssa.

Sarja oli helppo assosoida Brexitiin johtaneeseen populistiseen politikointiin, jossa Euroopan unioni nähtiin – ja myös poliittisissa puheissa rinnastettiin – Hitlerin ja Napoleonin kaltaisten johtajien historiallisiin laajentumispyrkimykseen.²⁹ Sarjassa kuvatut tapahtumat, brittien asema ”uusina eurooppalaisina”, ajatukset Hitlerin tavoittelemasta Euroopan unionista ja sarjan natsien myötäilijät rinnastuivat Euroopan unionin kannattajiin ja laajentumisanfantasioiden epäisänmaallisiin vihollisen kanssa vehkeilijöihin.³⁰

26. Fintan O’Toole, *Heroic Failure. Brexit and the Politics of Pain*. Head of Zeus 2018, 30 (27–64).

27. Ks. lisää Dominic Sandbrook, *State of emergency. The way we were: Britain, 1970–1974*. Allen Lane 2010; Dominic Sandbrook, *Seasons in the Sun. The Battle for Britain, 1974–1979*. Penguin 2013; Richard Weight, *Patriots. National Identity in Britain 1940–2000*. MacMillan 2002.

28. Stuart Jeffries, *SS-GB review – Britain is under Nazi rule and I can’t help laughing at the oppression*. *The Guardian* 20.2.2017, <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2017/feb/20/ss-gb-review-britain-under-nazi-rule-i-cant-help-laughing-oppression> (11.12.2020.)

29. Erityisesti pääministeri Boris Johnson on kirjoituksissaan ja puheissaan osin faktoja vääristellen hyödyntänyt brittien herkkää suhdetta Euroopan historiallisiin tapahtumiin ja pyrkinyt rinnastamaan omaa ajatteluaan Winston Churchillin heroiseen rooliin kansakunnan pelastajana toisessa maailmansodassa. Brendan Simms, *The Great Huckster: Boris Johnson’s reckless distortions of history*. *New Statesman*, 22.5.2016, <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2016/05/great-huckster-boris-johnson-s-reckless-distortions-history> (30.4.2021).

30. Sarah James, *BBC One’s new drama SS-GB had viewers looking to Brexit and complaining about mumbling*. *Digital Spy* 19.2.2017, <https://www.digitalspy.com/tv/a821638/bbc-ss-gb-reactions-man-in-high-castle/> (14.12.2020); Rachel Cooke, *Would the BBC’s Nazi drama SS-GB have felt half so resonant a year ago?* *New Statesman* 23.2.2017, <https://www.newstatesman.com/culture/tv-radio/2017/02/would-bbcs-nazi-drama-ss-gb-have-felt-half-so-resonant-year-ago> (14.12.2020).

Uskonnollisen äärioikeiston orjavaltio: *The Handmaid's Tale*

Tuottaja ja käsikirjoittaja Bruce Miller loi *The Handmaid's Tale* -sarjan Margaret Atwoodin romaanin pohjalta Hulu-kanavalle ja sitä on esitetty huhtikuusta 2017 alkaen. Toistaiseksi neljä kautta sisältävä ja jatkoa saava sarja kuvaa lähitulevaisuuden Yhdysvaltoja, jossa uskonnollinen äärioikeisto on ottanut vallan ”toisen sisällissodan” jälkeen – sarjassa tosin viitteitä on enemmänkin sisäisen terrorismin torjunnan avulla tehtyyn vallankaappaukseen – ja nimennyt näin syntyneen valtion Gileadiksi. Naisten hedelmällisyys on laskenut sukupuolitautilien ja saasteiden takia. Lisääntymiskykyiset naiset toimivat tämän valtion johtajiston jalkavaimoina, oikeastaan orjattarina, synnyttäen näille perillisiä. Orjattariksi on valikoitu lähinnä ”langenneita” naisia, jotka eivät suoraan kelpaa komentajien vaimoiksi. Syyksi kelpasi esimerkiksi kuuluminen sukupuolivähemmistöön, rotujen väliset avioliitot sekä prostituutio.

Atwoodin romaani on saavuttanut ikonisen aseman dystopiana ja se on viime vuosina löytänyt uuden relevanssin Yhdysvaltain kirjakaupoissa esimerkiksi Aldous Huxleyn *Uljaan uuden maailman* (1932) ja George Orwellin *Vuonna 1984:n* (1947) rinnalla.³¹ Vaikka kirja oli suunnattu Reaganin ajan Yhdysvaltojen äärikristillisiä piirejä vastaan, sen viesti oli entistä relevantimpi Trumpin presidenttikaudella, yhteiskunnallisten jakolinjojen syvennyttyä entisestään – sarja on myös selkeästi kirjoitettu kommentoimaan poliittisen ilmapiirin muutosta ja konservatiivisempaa seksuaalipolitiikkaa, #MeToo-liikkeen kollektiivisen vastarinnan haasteita ja rajavallannon tiukennuksia. Tämä on ilmeistä erityisesti sarjan toisesta kaudesta eteenpäin, Trumpin tultua valtaan ja sarjan siirryttyä romaanin tapahtumien jälkeiseen aikaan.³² Yhdysvaltain varapresidenttinä Trumpin kaudella toiminut entinen Indianan osavaltion kuvernööri Mike Pence on edustanut monille vasemmistolaisille, feministisille ja sekulaareille ryhmittymille merkkiä (ääri)-

uskonnollisuuden noususta entistä merkittävämäksi poliittiseksi voimaksi Yhdysvalloissa. Alkujaan katolisesta perheestä ponnistanut abortin ja homoliittojen vastustaja on myöhemmin identifioutunut herätyskristilliseksi. Hänen kuvernöörinä ajamansa aborttilainsäädäntö oli Yhdysvaltain tiukin ja se todettiin perustuslain vastaiseksi.

The Handmaid's Tale poikkeaa muista tarkastelemistamme sarjoista siinä, että sen vaihtoehtohistoriallinen yhteiskunta ei ole fasismi tai natsismiin perustuva, vaikka totalitarismi ja militarismi ovat sarjassa voimallisesti läsnä. Se on myös sarjoista ainoa lähitulevaisuuteen tai nykyisyyden kaltaisiin olosuhteisiin sijoittuva dystopia, eli siinä mielessä kyseessä ei ole varsinaisen (vaihtoehto)historiasarja. Historiakulttuurinen ja allegorinen se kyllä on. Gilead on teonominen valtio, eli sen hallinto perustuu kirjaimellisesti Raamatun oppeihin ja niiden soveltamiseen valtiosta perhejärjestykseen – tästä syystä valtion johtajat katsovat toteuttavansa kristillisen Jumalan tahtoa maan päällä. Oikeutus naisten orjuuttamiseen synnyttämistä varten on, Atwoodin romaania mukaillen, sekin peräisin Raamatusta: Vanhan testamentin Ensimmäisessä Mooseksen kirjassa Laban antoi tyttärensä Raakelin Jaakobin vaimoksi ”ja antoi orjattarensa Bilhan tyttärelleen orjattareksi.”³³ Vaihtoehtohistoriallisen logiikan mukaan tämä lause oikeutti raiskattaviksi sijais-synnyttäjiksi otetut orjattaret. Ei mikään ihme että sarja toimii erinomaisena allegoriana naisen itsemäärämisoikeudesta ja konservatiivien vaatimasta naisten kehollisesta kontrollista.³⁴

Sarjan ehdoton päähenkilö, ”Offred”, myöhemmin ”Ofjoseph”, oikealta nimeltään June Osborne (Elisabeth Moss) on ensin Gileadin yhden keskeisen komentajan, Fred Waterfordin (Joseph Fiennes) ja tämän vaimon Serena Joyn (Yvonne Strahovski) orjattarena. Kukin orjatar on nimetty perheen miehen mukaan, tämän omaisuutena. Gileadin perhejärjestyksessä naiset ovat alamaisia, ja orjattarien täytyy käydä läpi seremoniallisia raiskauksia, jotta he tulisivat raskaaksi isän-

31. Andrew Liptak, Sales of Margaret Atwood's *Handmaid's Tale* have soared since Trump's win. *The Verge* 11.2. 2017a, <https://www.theverge.com/2017/2/11/14586382/sales-margaret-atwoods-handmaids-tale-soared-donald-trump> (14.12.2020); Hendershot 2018, 13.

32. Hendershot 2018, 19–21, 23.

33. *Raamattu* 1992 (KR92): Ensimmäinen Mooseksen kirja 29:29.

34. Kuznetski 2021, 3–6.

nälleen. Välillä sarjassa leikataan aikaan ennen Gileadin nousua, jolloin June oli normaalisti työssäkäyvä yhden lapsen äiti. Hänen ”syntinsä” oli se, että hän oli naimisissa afroamerikkalaisen kanssa.

Gilead on tiukka uskonnollinen luokkayhteiskunta, jossa naisten asema selviää näiden puvun väristä. Komentajien vaimoilla on siniset puvut, ”Martoilla” eli kotiapulaisilla on vihreät, ja orjatarilla punaiset kaavut sekä valkoinen korvien yli sidottava päähine. Näistä viimeksi mainituista on tullut Yhdysvalloissa feministisen vastarinnan symboli: orjattaren punaista pukua on hyödynnetty erityisesti abortinvastaisissa mielenosoituksissa.³⁵

Kaikki alkoi Texasista, jossa pieni ryhmä abortinvastustajia pukeutui Heather Busbyn (tuolloinen NARAL Pro-Choice Texas -järjestön johtaja) johdolla orjatariksi ja istui maaliskuussa 2017 ääneti Austinissa sijaitsevassa osavaltion parlamentissa, kun siellä käsiteltiin aborttilainsäädännön kiristämistä: SB 415 olisi estänyt abortit toisella raskauskolmanneksella ja SB 25 olisi antanut lääkäreille oikeuden valehdella havaitsemistaan poikkeavuuksista sikiön kehityksessä. Idean mielenosoittajat saivat *The Handmaid's Tale* -sarjan markkinointitilaisuudesta SXSW-festivaaleilta, jossa pieni ryhmä näyttelijöitä oli pukeutunut sarjan orjatar-asuihin. Samanlainen protesti toteutui Missourissa kolme viikkoa myöhemmin ja levisi sittemmin ympäri Yhdysvaltoja ja myös muihin maihin.³⁶

Sarjan keskeinen perintö onkin sen tahallisuudessa allegorisuudessa Trumpin Yhdysvaltojen poliittisten jakolinjojen osalta sekä sen voimakas kollektivisoiva vaikutus seksuaalipoliittisten protestien ikonografiaan. Sarjan Offredin sanoin: ”Heidän ei olisi pitänyt antaa meille univormuja, jos he eivät halunneet meidän olevan armeija.”³⁷ Vaatteilla voi joskus olla valtava symbolinen mer-

kitys, oli kyse vaikka natsiunivormusta tai orjattaren punaisesta kaavusta.

Lopuksi

Populaarikulttuurin voimallinen näkyminen historiakulttuuria hyödyntävässä markkinoinnissa ja ruohonjuuritason mielenilmaisuihin on nykyään toisteista ja tehokkaaksi havaittua niin mediahuomion kuin tunnistettavien hahmojen symbolisen arvon vuoksi. Ennen muuta populismia ja uus-oikeistolaisuutta vastustavat monikulttuurisen kansalaisyhteiskunnan kannattajat ovat hyödyntäneet esimerkiksi käsittelemiemme 2000-luvun televisiosarjojen totalitaristista kuvastoa osana toimintaansa.

Oli kyse sitten *The Man in the High Castle* -sarjan natsistisesta vaihtoehtotodellisuudesta tai *The Plot Against America* -sarjan realistisesta lipeämisestä kohti amerikanismia, valkoisen ylivoimaisen absurdi fantasia monikulttuurisuudelle monin tavoin perustuvassa maassa säilyy relevanttina uhkakuvana. Toisaalta esimerkiksi SS-GB:tä luettiin toisinpäin, myös Brexit-myönteisenä kommenttina. *The Handmaid's Tale* taas pureutuu uskonnollisten ääriliikkeiden rooliin ja niiden uhkaan ennen muuta naisten itsemääräämisoikeudelle.

Käsittelemämme televisiosarjat ovat hyödynnettävissä monin tavoin poliittisessa aktivismissa, mutta ne ovat myös itsessään pyrkinet hätkähdyttämään ja hyödyntämään markkinoinnissaan fasistisen estetiikan tuomaa huomiota. Niillä on tässä mielessä paljon yhteistä, ne pyrkivät herättämään huomiota nimenomaan hätkähdyttävän estetiikan ja ”mitä jos”-kysymysten ajankohtaisuuden avulla. Ne sitoutuvat keskenään erilaisiin historiallisiin tilanteisiin ja esimerkkeihin, osa tiukkaan realismiin pyrkien, osa taas selkeästi tieteiskuvittelun keinoin. Yhteistä sarjoille on kuitenkin totalitarististen järjestelmien uhka demo-

35. Peter Beaumont & Amanda Holpuch, How The Handmaid's Tale dressed protests across the world. *The Guardian* 3.8.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/03/how-the-handmaids-tale-dressed-protests-across-the-world> (11.12.2020); Emma Grey Ellis, *Handmaids Tale* Garb Is the Viral Protest Uniform of 2019. *Wired* 6.5. 2019, <https://www.wired.com/story/handmaids-tale-protest-garb/> (13.12.2020).

36. David Canfield, Activists Dressed as Characters From The Handmaid's Tale to Protest Texas' Anti-Abortion Measures. *Slate* 21.3. 2017, <https://slate.com/culture/2017/03/texas-women-gathered-dressed-as-characters-from-the-handmaids-tale-to-protest-anti-abortion-measures.html> (14.12.2020); Andrew Liptak, How The Handmaid's Tale inspired a protest movement. *The Verge* 31.10. 2017b, <https://www.theverge.com/2017/10/31/15799882/handmaids-tale-costumes-cosplay-protest> (13.12.2020).

37. Aino-Kaisa Koistinen & Hanna Samola, *The Handmaid's Tale*. Hulu 2017-. Distributed by Hulu. DVD Review. *Science Fiction Film and Television* 11:2 (2018), 251 (347–351).

kratiale sekä allegorisuus 2010-luvun poliittisiin haasteisiin.

Tarkastelemamme sarjat ovat viihteellisiä ja esteettisesti fasinoivia ajatusleikkejä pelkojen toteutumisesta. Samanaikaisesti tällaiset vaihtoehtohistoriat tai jopa vaihtoehtotodellisuudet ja tieteiskirjallisuudesta tutut rinnakkaiset ulottuvuudet ovat kriittisiä kommentteja nykyiseen yhteiskunnalliseen todellisuuteen – niiden käsi- kirjoittajat pyrkivät muistuttamaan historiallisten tapahtumaketjujen toistumisen mahdollisuudesta. Siten niillä on selvä valistuksellinen pyrkimys. Sarjojen ideat leviävät poliittiseen retoriikkaan, debateiksi kaduille ja nettiin, sekä fasisistisissa että antifasisistisissä meemeissä ja mielenilmauksissa. Tosin esimerkiksi alt-right-liikkeen tapa hyödyntää populaarikulttuuria ei ole yhtä silmiinpistävää kuin näiden sarjojen osin päällekkävyä estetiikka. Totalitarismin ja sitä käsit-

televän populaarikulttuurin toisen maailmansodan jälkeinen vaikutushistoria ja perintö näkyvät käsittelemissämme sarjoissa vahvasti, mutta ne ovat samalla kiinni ajassamme. Niinpä ne tuottavat omaa aktivismiaan ja esteettistä vaikutushistoriaansa, osana 2000-luvun historiakulttuurisia kamppailuja poliittisesta päätösvallassa, sananvapaudesta ja itsemääräämisoikeudesta.

Dosentti **Kari Kallioniemi** työskentelee yliopistonlehtorina Turun yliopiston musiikkitieteen oppiaineessa.

Sähköposti: kakallio@utu.fi

Dosentti **Kimi Kärki** työskentelee erikoistutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.

Sähköposti: kimi.karki@utu.fi

Jan Löfström

Millainen historian opetus tukisi ymmärrystä historian käytöstä paremmin?

Historian käyttö on saanut 2010-luvulla lisää näkyvyyttä suomalaisissa perusopetuksen ja lukion opetussuunnitelmissa. Esimerkiksi vuoden 2015 lukion opetussuunnitelman perusteissa todetaan historian opetuksesta:

Erityisenä tarkastelun kohteena ovat menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden väliset riippuvuussuhteet sekä historian tiedon tulkinnallisuus ja sen käyttö yhteiskunnassa. [...] Historian opetuksen tavoitteena on, että opiskelija [...] osaa käyttää historiallista tietoa perustellun mielipiteen muodostamisessa ja arvioida kriittisesti historian käyttöä yhteiskunnallisen vaikuttamisen keinona sekä muissa yhteyksissä. [...] Kurssin arviointi perustuu [...] opiskelijan kykyyn soveltaa opitua käytännössä, kuten taitoon käyttää historiallista tietoa perustellun mielipiteen muodostamisen välineenä ja valmiuksiin arvioida kriittisesti historian tulkintoja ja käyttöä.¹

Vuoden 2019 lukion opetussuunnitelman perusteissa kuvaus on paljolti sama, mutta uutuutena on viittaus historian poliittiseen käyttöön: ”Historian opiskelu auttaa opiskelijaa tulemaan tietoiseksi historian yhteiskunnallisesta ja poliittisesta

käytöstä sekä tulkitsemaan ja arvioimaan sitä.”² Nyt voimassa olevissa vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa yläkoulun historian opetuksen tavoite on muun muassa ohjata opiskelijaa selittämään miksi historiallista tietoa voidaan tulkita ja käyttää eri tavoin eri tilanteissa, käyttämään historian lähteitä, muodostamaan perusteltu tulkintansa niiden pohjalta, ja arvioimaan tulevaisuuden vaihtoehtoja historiatietämyksensä avulla.³

Historian käytöstä puhutaan siis opetussuunnitelmissa kahdessa merkityksessä: opiskelija käyttää historian tietoa itse (mielipiteen muodostus, tulevaisuuden vaihtoehtojen arviointi) tai hän analysoi historian käyttöä yhteiskunnassa. Edellisen lajin historian käyttö on ollut opetussuunnitelmissa jo vuosina 1994 (opiskelija käyttää opetuksen antamia aineksia ”oman persoonallisuutensa ja oman elämäkatsomuksensa ja maailmankuvansa rakentamiseen”), 2003 (historia luo mahdollisuuksia käsitellä tulevaisuutta ja arvioida tulevaisuuden mahdollisuuksia) ja 2004 (taito käyttää historiaa tulevaisuuden vaihtoehtojen arviointiin).⁴ Sen sijaan yhteiskunnassa harjoitetun historian käytön analysointi on kirjattu historian opetuksen tavoitteisiin ja osaamisen arvioitaviin osa-alueisiin vasta 2010-luvulla. Lukion opetussuunnitelman kohdassa historian

1. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015*. Opetushallitus 2015, 170–171.

2. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019*. Opetushallitus 2019, 282.

3. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Opetushallitus 2015, 416.

4. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994*. Opetushallitus 1994, 98. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003*. Opetushallitus 2003, 176. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Opetushallitus 2004, 224.

osaamisen arviointi tosin kirjoitetaan edelleen vain lyhyesti muun muassa taidosta arvioida historian tiedon käyttöä kriittisesti.⁵ Perusopetuksessa päättöarvioinnin kriteerit määrittävät asian tarkemmin. Kun esimerkiksi tavoite on ”ohjata oppilasta selittämään, miksi historiallista tietoa voidaan tulkita ja käyttää eri tavoin eri tilanteissa ja arvioimaan kriittisesti tulkintojen luotettavuutta”, oppilas osaa arvosanan 9 tasolla selittää, miten historiatietoa käytetään johonkin tarkoitukseen ja lähteiden tulkitsijan tausta voi vaikuttaa tulkinnan luotettavuuteen. Arvosanan 7 tasolla oppilas puolestaan ”kuvaa miten historiatietoa käytetään johonkin tarkoitukseen, ja antaa esimerkkejä tulkintoihin sisältyvästä puolueellisuudesta.”⁶ Sana puolueellisuus luo helposti käsityksen, että historian käyttö olisi aina vain ”väärinkäyttöä”, mutta sanavalinnan taustalla lieenee ajatus, että kyseisellä osaamistasolla edellytetään vasta taitoa havaita ilmeisen väritynyttä historian käyttöä.

Opetussuunnitelmissa opetuksen sisällön kuvauksissa ei ole viittauksia historian yhteiskunnalliseen käyttöön. Vuoden 2015 lukion opetussuunnitelmassa historian kurssilla Kansainväliset suhteet eräs sisältöalue on kansainvälisen politiikan perusteet ja sen osana historian käyttö politiikan välineenä.⁷ Tämä on uusimmassa opetussuunnitelmassa siirretty sisällöistä opetuksen tavoitteeksi (”opiskelija osaa eritellä ja arvioida historian käyttöä politiikan välineenä”).⁸ Myös muutamissa muissa kohdin historian käyttö mainitaan kurssien tavoitteissa mutta ei sisällöissä.⁹ Se ei ole välttämättä ongelma, mutta on havaittu, että historian opettajat suuntaavat opetuksensa usein enemmän kurssien sisältöä kuin tavoitteita ajatellen.¹⁰ Jotta historian käyttö saisi opetuksessa varmemmin huomiota, se olisi näin ollen hyvä mainita opetuksen sisällöissä tavoitteiden ohella. Hankaluutena on, mihin kurseihin se

sijoitettaisiin – sehän kuuluisi jokaiseen. Edellä mainitussa vuoden 2015 lukion opetussuunnitelman ratkaisussa ajateltiin, että historian käyttöä politiikan välineenä olisi luontevaa tarkastella erityisesti, mutta ei suinkaan pelkästään tuon tietyn kurssin yhteydessä.¹¹

Opetussuunnitelma ei ole yhtä kuin mitä historian tunnilla tapahtuu, eikä historian opetus ole ainoa nuorten historian tietojen ja historian taitojen lähde. Opetussuunnitelmatekstejä katsoessa vaikuttaa kuitenkin siltä, että historian käytön osalta niissä jää puuttumaan jotakin tärkeää – mitä?¹²

Nuoret historian moraalisen ja poliittisen käytön mahdollisuudesta

Jukka Rantala ja Anna Veijola tutkivat taannoin suomalaisnuorten näkemyksiä siitä, miten historiaa voisi tai tulisi käyttää argumenttien tukena tuolloin ajankohtaisessa turvapaikanhakijakeskustelussa. He tarkastelivat nuorten vastauksissa ilmenevää nuorten omaa historian käyttöä sekä nuorten taitoa tunnistaa mediakeskustelussa esiintyvää erityyppistä historian käyttöä. Tutkijat havaitsivat suuria eroja siinä, miten nuoret tunnistivat historian käyttöä ja yhdistelivät eri ajallisia tasoja pohdinnoissaan ja kykenivät perustelemaan historian tiedon relevanssia ajankohtaisen aiheen käsittelylle. Kirjoittajat esittivät tutkimustulostaan pohtiessaan retorisen kysymyksen, kiinnitetäänkö historian opetuksessa riittävästi huomiota ”tapoihin, joilla menneisyyttä käytetään yhteiskunnassamme”.¹³

Rantalan ja Veijolan tutkimuksessa lähes 90 prosenttia opiskelijoista tulkitsi heille annettussa media-aineistossa historiaa käytettävän ”poliittispedagogisesti” niin, että historialla perustellaan erilaisia kantoja ja nykyhetken ratkaisuja.¹⁴ Myös eräissä muissa tutkimuksissa suomalaiset nuoret näyttävät tiedostaneen hyvin historian käytön

5. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019*, 283.

6. *Perusopetuksen päättöarvioinnin kriteerit*. Opetushallitus 2020, 251.

7. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015*, 172.

8. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019*, 285.

9. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019*, 286, 288.

10. Jukka Rantala, Mikko Puustinen, Amna Khawaja, Marko van den Berg & Najat Ouakrim-Soivio, *Näinkö historiaa opitaan?* Gaudeamus 2020, 175–185.

11. Väite perustuu omakohtaiseen muistikuvaan opetussuunnitelman laatimisprosessista.

12. Esitetyt huomiot ovat myös opetussuunnitelmien laatimiseen osallistuneen itsekritiisiä pohdintoja.

13. Anna Veijola & Jukka Rantala, Nuorten näkemyksiä historian käytöstä ja merkityksestä. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:3 (2018), 309.

14. Veijola & Rantala 2018, 303, 305.

potentiaalilla, joita voi luonnehtia historian moraaliseksi ja poliittiseksi käytöksi.

Vuonna 1995 tehdystä eurooppalaisesta *Youth and History* -tutkimuksessa suomalaiset 14-vuotiaat nuoret liittivät historiaan vahvasti sen merkityksen, että historia on opettavaisia tarinoita hyvästä ja pahasta.¹⁵ Saman tuloksen sai Johanna Hakkari vuonna 2003 laajaan kyselyaineistoon perustuvassa pro gradu -tutkielmassaan.¹⁶ Myös uudemmissa suomalaisissa ja ruotsalaisissa tutkimuksissa on havaittu, että historiassa oppilaita kiinnostavat etenkin kysymykset, joissa on jokin eettinen ulottuvuus.¹⁷ Vetenskapsrådets *History in moral encounters* -hankeessa on muun muassa tehty tutkimus 15-vuotiaille nuorille Suomessa ja Ruotsissa ja kysytty, voiko historian tiedon avulla ratkaista, mikä olisi ollut moraalisesti oikein menneisyydessä, ja pitääkö historian oppitunnilla pohtia moraalisia kysymyksiä. Ensimmäiseen kysymykseen vastasi myöntävästi 74% nuorista kummassakin maassa, toiseen vastasi myöntävästi Suomessa 63% ja Ruotsissa 78% nuorista.¹⁸ Vastaajien kuva historian tiedon ja moraaliväitteiden luonteesta näyttäytyy heidän perusteluissaan joskus hämäränä.¹⁹ Se ei ole yllättävää: historian moraalisten dilemموjen käsittely on vaativaa. Opettajia onkin kannustettu avaamaan oppilaille sekä historian tiedon että moraaliarviointien luonnetta.²⁰ Erityisesti jälkimmäinen asettaa historian opettajille uusia haasteita, joihin heidän peruskoulutuksensa ei anna yleensä tukea. Edellä mainitussa tutkimustuloksessa on silti ehkä kiinnostavinta se, että niin

monet nuoret katsovat, että historian tietoa voidaan käyttää ja tulee käyttää moraaliarviointien tekemiseen tai moraalikysymysten pohdintaan. Yllä mainitussa turvapaikkateemaan liittyvässä tutkimuksessa tosin ei havaittu historian moraalista käyttöä suomalaislukiolaisten pohdintoissa, mutta aineistosta esitetyissä lainauksissa on kyllä moraaliarvioita, jotka ilmeisesti siinä analyysihetkessä eivät vain koodautuneet historian moraaliseksi käytöksi.²¹

Ajatus historian poliittisesta käytöstä näyttää myös olevan nuorille helppo tavoittaa. Kun lukiolaisia vuosina 2008–2009 haastateltiin historiallisten anteeksipyyntöjen syistä ja vaikutuksista, he esittivät motiiveja, kuten valtiojohtajien pyrkimys hankkia liittolaisia, edistää kauppasuhteita ja luoda omalle maalle positiivinen imago maailmalla. Näitä selityksiä osattiin kehitellä ja perustella spontaanisti ja sujuvasti. Melko helposti osattiin myös rakentaa tulkinta, että anteeksipyyntöillä halutaan kasvattaa kansalaisia ihmisoikeuksien kunnioittamiseen. Nuorten oli kuitenkin vaikea tavoittaa ja ottaa vakavasti ajatus, että historialliset anteeksipyyntöt voisivat liittyä yhteisöjen ylisukupolvisiin surun, häpeän ja syyllisyyden kokemuksiin. Poliittisten, usein kyynisten motiivien hallitsevuus ja historian yksilö- ja ryhmäkohtaisten koettujen merkitysten lähes olematon näkyvyys lukiolaisten keskusteluissa kertoo historian käyttöä koskevan ymmärryksen sokeasta pisteestä, eli historian käytöstä oman elämän ja kokemusten jäsentämisen ja orientoitumisen tukena. Se on ehkä paradoksa-

15. Sirkka Ahonen, Historical consciousness of Finnish adolescents. Teoksessa Magne Angvik & Bodo von Borries (toim.) *Youth and history. A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents. Volume A.* Körber-Stiftung 1997, 258. Magne Angvik & Bodo von Borries (toim.) *Youth and history. A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents. Volume B.* Körber-Stiftung 1997, 26–27.
16. Johanna Hakkari, Suomalaisten nuorten historiakulttuuri. Historian kohtaaminen ja käyttö 8-luokkalaisten nuorten arkipäivän elämässä. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2005, 31–34.
17. Niklas Ammert, *History as knowledge. Ethical values and meaning in encounters with history.* Peter Lang 2015. Rantala et al. 2020, 43.
18. Jan Löfström, Niklas Ammert, Silvia Edling & Heather Sharp, Can and should history give ethical guidance? Swedish and Finnish Grade 9 students on moral judgment-making in history. *Norddidactica* 10:4 (2020), 106–107. Kyselyyn osallistui Suomessa 156 ja Ruotsissa 189 oppilasta, mutta tässä mainittuihin kysymyksiin vastanneita oli Suomessa 135 ja Ruotsissa 156 oppilasta.
19. Mia Silver-Kuhalampi, Jan Löfström & Liisa Myyry, Moraali ja näkökulmanotto historian opetuksessa nuorten vastauksissa. *Psykologia* 56:1 (2021), 44–45.
20. Andrea Milligan, Lindsey Gibson & Carla Peck, Enriching ethical judgments in history education. *Theory and Research in Social Education* 48:3 (2018), 449–479. Silvia Edling, Heather Sharp, Jan Löfström & Niklas Ammert, Why is ethics important in history education? A dialogue between the various ways of understanding the relationship between ethics and historical consciousness. *Ethics and Education* 15:3 (2020), 336–354. Rantala et al. 2020, 178–179.
21. Veijola & Rantala 2018, 304; vrt. aineistolainaukset Jukka Rantala & Anna Veijola, Suomalaisnuorten näkemykset turvapaikanhakijakeskustelussa esitettyihin historiallisiin rinnastuksiin. *Yhteiskuntapolitiikka* 83:2 (2018), 153–154.

lista edellä sanottuja historian moraalista käyttöä koskevia havaintoja ajatellen.²²

Historian hämärä merkityksellisyys

Edellä mainitussa *Youth and History* -tutkimuksessa nuorilta siis kysyttiin historialle annetuista merkityksistä. Yhtenä vastausvaihtoehtona oli, että historia on työkalu omaan elämänhallintaan. Tämä vaihtoehto sai Suomessa laimeasti kannatusta. Sama tulos saatiin Hakkarin tutkimuksessa.²³ Vaihtoehto ”historia on taustaa nykyelämälle ja -ongelmille” sai näissä tutkimuksissa puolestaan vahvasti kannatusta. Näyttää siltä, että nuoret tavoittivat, ainakin pinnallisesti, ajatuksen historian yhteiskunnallisesta käytöstä mutta eivät sitä, että historian avulla voisi reflektoida omaa elämää ja orientoitua siinä. Vuonna 2011 tehdyssä tutkimuksessa peruskoulun 9.-luokkalaisten eivät pitäneet historiaa hyödyllisenä eivätkä liioin hyödyttömänä oppiaineena.²⁴ Tuoreessa historian opetuksen tilaa luotaavassa tutkimuksessa on myös todettu, että oppilaat eivät yleensä pidä historiaa oman tulevaisuutensa kannalta kovin hyödyllisenä aineena.²⁵

Historialla on ollut ja osin on edelleen suuri merkitys ihmisten identiteetille ja itseymmärrykselle. Historian opetuksen tavoitteissa se on liittynyt etenkin kansallisten identiteettien rakentamiseen ja uusintamiseen. Nykyisissä opetus suunnitelmissa Suomessa tämä ei ole opetuksen eksplisiittinen tavoite, vaan tavoite on tukea nuoren omaa ainutkertaista identiteettityötä.²⁶ Opetussuunnitelmissa puhutaan kuitenkin historian opetuksen tuesta nuorten identiteetin rakentumiselle ja tulevaisuuden suunnittelulle hyvin yleisellä tasolla. Siellä ei itse asiassa ohjata opettajaa

kysymään opiskelijalta, mitä merkityksiä opiskelija antaa historialle, mitä hän kokee itselleen merkitykselliseksi historiassa ja millä tavoin.

Suomalaisilla ja ruotsalaisilla historian opetus suunnitelmilla on kiinnostava ero: Ruotsissa historian käyttö (*historiebruk, använda historia*), on ollut historiassa hyvin keskeinen käsite ja painopistealue peruskoulun historian kansallisissa kokeissa.²⁷ Opetussuunnitelmissa, kuten vuoden 2011 peruskoulun opetus suunnitelmassa, sitä on käsitelty oppilaan omakohtaiseen reflektioon viitaten:

Opetus auttaa oppilaita kehittämään ymmärrystään siitä, miten historiallisia kertomuksia käytetään yhteiskunnassa ja arkielämässä. Oppilaat saavat sitä tietä näkökulmia omaan ja toisten identiteetteihin, arvostuksiin ja käsitteisiin. [Oppilas] reflektoi omaa ja toisten historian käyttöä eri yhteyksissä ja erilaisista näkökulmista. [...] Keskeisiä sisältöjä historian käytön ja historian käsitteiden osalta [ovat] miten historiaa voidaan käyttää luomaan tai vahvistamaan yhteisöjä esimerkiksi perheessä, järjestöelämässä, organisaatioissa ja yrityksissä; luomaan tai vahvistamaan kansallisia identiteettejä [...].²⁸

Erikseen julkaistussa tukimateriaalissa avattiin historian käyttöä edelleen:

Historia voi olla sekä yksityisille ihmisille että ryhmille väline ilmaista, mitä he haluavat olla ja mitä he haluavat tehdä kertomalla menneisyydestä. Historiaa voidaan käyttää luomaan perheen yhteenkuuluvuutta tai identiteettejä

22. Jan Löfström, Political good-will, moral lessons, historical justice? Upper secondary school students on the motives and effects of historical apologies. Teoksessa Matilda Keynes, Henrik Åström Elmersjö, Daniel Lindmark & Björn Norlin (toim.) *Historical justice and history education*. Palgrave Macmillan 2021, 405–426; Jan Löfström, Historialliset hyvitukset suomalaisnuorten historiatietoisuudessa. Teoksessa Jan Löfström (toim.) *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Gaudeamus 2012, 174–199.

23. Ahonen 1997, 258; Hakkarin 2005, 32–34, 73–74.

24. Najat Ouakrim-Soivio & Jorma Kuusela, *Historian ja yhteiskuntaopin oppimistulokset perusopetuksen päättövaiheessa 2011*. Opetushallitus 2012, 43.

25. Rantala et al. 2020, 80.

26. Alekski Marti, Johanna Norppa & Tanja Taivalanti, Läntinen identiteetti, tiedonalakohtaiset taidot vai historian käytön ymmärtäminen? Opetussuunnitelmat historianopetuksen orientaatioiden ristipaineissa. *Kasvatus ja Aika* 14:2 (2020), 82–86. Kuten kirjoittajat toteavat, historian opetuksen sisällöt, etenkin lukiossa, tukevat kuitenkin lähinnä Suomen ja Euroopan historiaan ankkuroituvaa identiteettityötä.

27. Katsauksena ks. Jessica Jarhall, *Historia från kursplan till klassrum. Perspektiv på lärares historieundervisning från Lpo 94 till Lgr11*. Malmö universitet 2020, 28, 44–45

28. *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Reviderad 2018. Skolverket 2018, 205, 209.

esimerkiksi luokan, sukupuolen, etnisyyden, sukupolven tai kansallisuuden varaan. Tieto tästä antaa oppilaille mahdollisuuden havaita ja ymmärtää, milloin ja miten historiaa eri yhteyksissä käytetään vaikuttamaan ihmisiin.²⁹

Tutkimushaastatteluissa ruotsalaiset opettajat ovat pohtineet paljon historian käyttöä opetuksessaan, ja ilmeisesti he ovat opettaneet sitä, vaikka se on koettu vaikeaksi.³⁰ Suomen opetussuunnitelmissa historian käyttö on ollut esillä vähemmän. Tutkimuksissa on arvioitu historian opetuksen Suomessa olevan sisältö- eikä taitopainotteista.³¹ Historian käytön tarkastelu kuitenkin edellyttäisi erityisesti jälkimmäistä. Historian opetus on vain yksi nuorten historiasuhdetta rakentavista tekijöistä, mutta on jännittävä kysymys, olisiko edellä mainittu ero Suomen ja Ruotsin välillä taustalla seuraavassa ilmiössä: *History in moral encounters* -tutkimushankkeen kyselyssä oppilaita pyydettiin lukemaan holokaustiin liittyvää tapahtumaa kuvaava teksti, ja kertomaan, mitä kysymyksiä he haluaisivat esittää tekstille. Suomalaisoppilaat esittivät niukasti kysymyksiä ja ne koskivat lähinnä tekstissä kuvatussa tapahtumaketjun jatkoa. Ruotsalaisoppilaat esittivät enemmän kysymyksiä, ja ne koskivat myös tapahtuman eri osapuolten tunteita ja ajatuksia sekä pahojen tekojen selittämistä ja niiden herättämiä reaktioita lukijassa.³² Ovatpa taustalla historian opetuksen tai historiadiskurssin kansalliset piirteet tai jokin muu tekijä, ruotsalaisnuorilla oli enemmän uskallusta tai kykyä miettiä tässä tarjottua historiallista sisältöä sen kannalta, mitä tapahtuma kokemuksellisesti merkitsi aikalaisille ja mitä se heissä itsessään synnyttää ajatusten ja – usein ehkä juuri moraalisten – tunteiden tasolla.

Kohti historian käytön ja opetuksen antropologista tulkintaa

Historian opetuksen tavoitteissa on Suomessa alettu painottaa entistä enemmän historiallisen tiedon rakentamisen ja historiallisen päättelyn taitoja. Nämä ovat arvokkaita kansalaistaitoja, koska niiden avulla voidaan arvioida myös historian käyttöä siltä osin, kun kyse on historiaa koskevien väitteiden perusteluista. Niillä on oletettu myös olevan siirtovaikutusta yleisemmin mediakriittisyyteen, mutta se oletus lienee ylimitoitettu.³³ Ymmärrys historian epistemologiasta on kuitenkin tärkeä oppilaiden historiatietoisuuden syventämiselle. Historiatietoisuus on tietoisuutta menneen, nykyisen ja tulevan yhteenkietoutumista, ja sen pohjalta annetaan siis menneisyydelle merkityksiä. Historiatietoisuus on hankala operationalisoida, mutta se on nähty hedelmällisenä käsitteellisenä työvälineenä tutkittaessa muun muassa historian opetusta ja historian käyttöä. On kuitenkin varoitettu, että pyrkimys laatia hienojakoinen hierarkkinen asteikko eri historiatietoisuuksista latistaa ydinajatuksen, jonka mukaan – Kenneth Nordgrenia lainaten – historiatietoisuus on ymmärrys ”siitä, mikä ylittää tiedonalaspesifin käsityksen historisiteetistä (mutta ei ole sitä vastaan); keskiössä on se, miten kohtaamme maailman sosiaalisina olentoina sitä kautta, millainen käsitys menneen, nykyisen ja tulevan keskinäisuuksista meillä on”.³⁴

Kenneth Nordgrenin yllä lainatun artikkelin fokuksessa on juuri historian käyttö. Hän argumentoi, että kasvatuksen haaste julkisen historiakulttuurin käsittelemisessä on, miten auttaa opiskelijoita havainnoimaan, analysoimaan ja kohtaamaan omaa ja toisten historian käyttöä ja tajuamaan niissä oleva kommunikatiivinen voima ja miten he itse osallistuvat kommunikointiin, historiakulttuuriin.³⁵ Historiatietoisuuden

29. *Kommentarmaterial till kursplanen i historia*. Skolverket 2011, 8.

30. Mikael Berg, *Historielärares ämnesförståelse. Centrala begrepp i historielärares förståelse av skolämnet historia*. Karlstads universitet 2014, 221, 266–267. Jarhall 2020, 195–196, 224, 260, myös viitteet 554 ja 570.

31. Rantala et al. 2020.

32. Silvia Edling, Niklas Ammert, Jan Löfström & Heather Sharp, *Historical and moral consciousness in education. Learning ethics for democratic citizenship education*. Routledge (ilmestyy huhtikuussa 2022), luku 7.

33. Tästä mm. Mikko Kainulainen, Syvemmälle sokkeloon. Historian opetus, historiallinen ajattelu ja tieteen tutkimus. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:3 (2020), 364. Tapausesimerkinä Rikke Peters & Hildegunn Johannesen, What is actually true? Approaches to teaching conspiracy theories and alternative narratives in history lessons. *Acta Didactica Norden* 14:4 (2020), 14–15. Optimistisempänä tulkintana Rantala et al. 2020, 185–186.

34. Kenneth Nordgren, The sidewalk is history book. Reflections on linking historical consciousness to uses of history. *Historical Encounters* 8:1 (2021), 6

35. Nordgren 2021, 9–10; myös Kenneth Nordgren, How do things with history. Use of history as a link between historical consciousness and historical culture. *Theory & Research in Social Education* 44:4 (2016), 485–486.

näkökulmasta historian käyttö on henkilön oman maailmaan orientoitumisen työstämistä, ei vain jotain instrumentaalista toimintaa, jollaisena se historian opetussuunnitelmissa paljolti näyttäytyy. Tässä katsauksessa aikaisemmin esitettyyn kysymykseen, mitä tärkeää historian käyttöön liittyvää opetussuunnitelmateksteistä puuttuu, voidaanakin vastata: opetussuunnitelmissa ei oikeastaan rohkaista opettajaa kysymään opiskelijalta, mitä merkityksiä opiskelija antaa historialle, mitä hän kokee itselleen merkitykselliseksi historiassa ja millä tavoin. Kyseessä on antropologinen katse ”oman kulttuurin todellisuuskäsityksiin ja oman arkielämän käytäntöihin”, mukaan lukien oma historiasuhde.³⁶ Tällaisia kysymyksiä pohtiva opiskelija luultavasti voisi ottaa vakavammin vaikkapa ajatuksen historiaan ankkuroituvista ylisukupolvisista kokemuksista ihmisen toiminnan oikeutettuna käyttövoimana sen sijaan, että ne kuitataan suoraviivaisesti poliittisen manipuloinnin ulkopäin tuottamiksi heijasteiksi (joita ne silti joskus voivat olla).

Viime aikoina historian tiedon opetukseen on eri puheenvuoroissa suositeltu historian narra-

tiivisen luonteen, eettisten näkökulmien ja merkityksellisen ”maailman muistin” näkökulmien painotusta – tietenkin sen rinnalla että opetuksessa paneudutaan myös historiallisen päättelyn taitoihin.³⁷ Näiden suositusten voidaan katsoa merkitsevän juuri antropologisten näkökulmien vahvistumista historian opetuksessa.³⁸ Historian opetuksessa perinteisesti painottunut syiden ja seurausten osoittaminen eli miksi-kysymys saa silloin rinnalleen merkitysten tarkastelun, miten-kysymyksen: miten ihminen ja tässä tapauksessa ennen kaikkea opiskelija tulkitsee ja kokee sosiaalisen maailmansa. Tämän reflektointi oletettavasti syventää ymmärrystä historian yhteiskunnallisesta käytöstä, ja silloin historian opiskelu sekä kasvattaa kansalaiseksi että kehittää henkilön ymmärrystä itsestään ja arvoistaan.

Jan Löfström on historiallis-yhteiskunnallisen kasvatuksen apulaisprofessori Turun yliopistossa ja historian didaktiikan vieraileva professori Linné-yliopistossa.

Sähköposti: jan.lofstrom@utu.fi

36. Jan Löfström & Johanna Hakkari, Kohti antropologista historiandidaktiikkaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 101:2 (2003), 326.

37. Marti et al. 2020, 91–92. Veli-Matti Rautio, Lukion historianopetus – keskustelupuheenvuoro. *Historiallinen Aikakauskirja* 117:3 (2019), 232–237.. Mikko Hiljanen, Tarina tarinoiden takana. Historiatietoisuus ja ajassa olemisen taito. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:3 (2020), 371–372. Sirkka Ahonen, Metodologinen nationalismi historiatietoisuuden näkökulmasta tarkasteluna. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:1 (2020), 82–83.

38. Vrt. Löfström & Hakkari 2003, 318–326.

lisa Aaltonen

Kulttuurisen muistin kaanonin rakentumisen jäljillä

Aku Louhimiehen Tuntematon sotilas (2017) ja menneisyyspoliittinen puhe

Lokakuussa 2017 ensi-iltansa sai Aku Louhimiehen ohjaama elokuva *Tuntematon sotilas*, joka oli kolmas elokuvavasovitus Väinö Linnan samannimisestä romaanista (1954).¹ Osana valtioneuvoston kanslian koordinoimaa Suomi 100 -juhlavuoden virallista ohjelmaa elokuvahanke oli mukana määrittelemässä, millaisista aineksista itsenäisyyden juhlistaminen rakentui ja millaisiin kansallisen identiteetin merkityksiin juhlinta yhdistettiin.

Tässä katsauksessa käsittelen Aku Louhimiehen *Tuntematon sotilas* -elokuvan (2017) synnyttämää menneisyyspoliittista puhetta ja sen suhdetta kulttuurisen muistin kaanoniin. Elokuvasta käydyin keskustelun kautta välittyviä näkemyksiä *Tuntemattoman sotilaan* asemasta ja kulttuurisen muistin luonteesta sekä esimerkiksi siitä, miten kulttuurista muistia ylläpidetään ja kuka saa olla tässä prosessissa mukana.

Menneisyyspoliittisen puheen ymmärrän sellaiseksi puheeksi, jolla pyritään vaikuttamaan menneisyyteen liittyviin merkityksiin ja näiden kautta nykypäivän todellisuuden rakentumiseen. Tähän pyritään esimerkiksi menneisyyteen liittyvien merkitysten tuottamisella, välittämällä ja valitsemisella. Menneisyyden tulkinnoilla voidaan aina nähdä olevan poliittisia intentioita suhteessa nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Menneisyyteen liittyvät merkitykset ja niiden esittäminen voidaan ymmärtää poliittiseksi toiminnaksi, jota kutsun tässä tutkimuksessa menneisyyspolitiikaksi.

Kulttuurisen muistin käsitteen juuret ulottuvat 1920-luvulle, jolloin ranskalainen sosiologi Mau-

rice Halbwachs esitti henkilökohtaisen muistin rakentuvan sosiaalisesti ja välittyvän kollektiivisen muistin kautta eteenpäin. Myöhemmin kulttuurisen muistin tutkimuksen huomio on siirtynyt yhä enemmän kulttuurisen muistin prosessuaaliseen luonteeseen ja diskursiivisiin kamppailuihin, kun yhä monimuotoisempien yhteisöjen muistia ja sen luonnetta pyritään ymmärtämään.² Kulttuurinen muisti on kiinnittynyt erilaisiin välittäjiin. Nämä muokkaavat kulttuurista muistia esimerkiksi tarjoamalla yksilöille selityksiä maailmasta ja muodostamalla verkostoja yksilöiden ja yhteisöjen välille. Välittäjät ovat aktiivisesti muokkaamassa käsitystä menneisyydestä ja määrittelemässä sitä, millaiseksi tulevaisuuden muisti kehittyi.³ Katsauksessani ymmärrän Louhimiehen elokuvavasovituksen muiden historian esitysten tavoin kulttuurisen muistin välittäjänä. Historian esityksiä ovat paitsi akateeminen historian tutkimus myös viihteen ja taiteen piireistä nousevat esitykset.⁴

Kulttuurinen muisti sisältää kulttuurisia viestejä, joita seuraavat sukupolvet uudelleenkäyttävät ja kierrättävät. Kuitenkin vain pientä osaa kulttuurisisällöistä toisinnetaan ja arvostetaan yhä uudestaan ja uudestaan. Prosessia, jonka myötä jokin kulttuurituote kiinnittyy pysyvästi kulttuuriseen muistiin, kutsutaan kanonisatioksi. Aleida Assmannin mukaan *kaanon* on aktiivisesti käytössä oleva osa kulttuurista muistia, eräänlainen työmuisti, johon mahtuu rajattu määrä taideteoksia ja historiallisten tapahtumien muistamista kerrallaan. Tämä on jatkuvassa käytössä ja määrittämässä yhteisön kulttuurista

1. Louhimiehen elokuvan käsikirjoitus perustui vuonna 2000 julkaistun romaanin lyhentämättömään versioon *Sotomaaniin*.
2. Maurice Halbwachs *On Collective Memory*. University of Chicago Press. 1992 [1952]; Kulttuurisesta muistista esim. Mari Pajala, Televisio kulttuurisen muistin mediana. Miten itsenäisyys alkoi merkitä sotamuistelua? Teoksessa Erkki Railo & Paavo Oinonen (toim.) *Media historiassa*. Turun historiallinen yhdistys ry 2012, 129.
3. Astrid Erll & Ann Rigney, Introduction. Cultural Memory and its Dynamics. Teoksessa Astrid Erll & Ann Rigney (toim.) *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*. Walter de Gruyter 2009, 1–2.
4. Historian esityksistä esim. Jorma Kalela, Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia. Teoksessa Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. SKS 2001, 17–19.

identiteettiä. Menneisyys on osana nykyhetkeä. Vastaavasti kulttuurisen muistin *arkisto* ylläpitää menneisyyttä menneisyytenä ja muodostaa pitkäaikaismuistin, josta sisältöjä voidaan palauttaa aktiivikäyttöön.⁵

Kulttuurisen muistin kaanonin muodostumiseen vaikuttavat paitsi välittäjät myös niistä käydyt keskustelut. Tässä katsauksessa olen kiinnostunut erityisesti sellaisesta menneisyyspoliittisesta puheesta, jolla määritellään kulttuurisen muistin kaanonin. Pelkkä keskusteluun osallistuminen voidaan ymmärtää menneisyyspoliittiseksi teoksi, huolimatta siitä millaisiin merkitysjärjestelmiin puhe lukeutuu ja millaisia merkitysjärjestelmiä se on mukana tuottamassa.

Aineistona käytän Yle Uutisten verkkosivuilta ja *Helsingin Sanomien*, *Aamulehden*, *Turun Sanomien*, *Keskisuomalaisen* ja *Ilta-Sanomien* sekä näiden lehtien verkkosivujen lukijakommenttipalstoilta keräämiäni tekstejä. Aineistoon kuuluvat myös kyseisten sanomalehtien viikko- tai kuukausiliitteissä julkaistut aiheeseen liittyvät artikkelit. Hyödynnän myös tuotantoyhtiö Elokuva-yhtiö Suomi 2017 Oy:n verkkosivuja. Ajallisesti aineisto koostuu 18.8.2015 järjestetyn elokuvan ensimmäisen tiedotustilaisuuden ja vuoden viimeisen päivän eli 31.12.2017 välisestä ajanjaksosta. Ensi-iltansa elokuva sai 27.10.2017. Aineistossa painottuu ensi-iltaa edeltävä aika, jolloin keskustelua käytiin vain elokuvan ennakkotiedotuksen ja *Tuntemattoman* aiempien tulkintojen varassa. Olen analysoinut aineistoa teoriaohjautuvan sisältöanalyysin kautta, ja teoreettisena viitekehystenä on toiminut menneisyyspolitiikka sekä kulttuurisen muistin käsite.

Kolmas elokuvatulkinta

Aku Louhimiehen elokuva oli kolmas kokoillan elokuvatulkinta Väinö Linnan (1920–1992) tarinasta. Vuonna 1954 ilmestyneestä romaanista *Tuntematon sotilas* julkaistiin lyhentämätön versio nimellä *Sotaromaani* vuonna 2000. Ensimmäinen elokuvasovitus sai ensi-iltansa jo vuonna 1955 Edvin Laineen ohjaamana. Toinen, Rauni Mollbergin ohjaama versio valmistui 30 vuotta

myöhemmin, vuonna 1985. Louhimiehen elokuvan ympärillä käyty keskustelu linkittyi ensimmäisestä tiedotustilaisuudesta lähtien näiden edellisten *Tuntemattomien* kerrostumiin. Näillä tarkoitan sekä elokuvatulkintoja että esimerkiksi tarinasta tehtyjä näytelmäsovituksia. Teatteriteilijä Julia Pajunen on esittänyt, että *Tuntemattoman* monet tulkinnat muodostavat muistirakennelman, joka tunnustetaan huolimatta siitä, onko teosta lukenut vai ei. Lukuisten uusien tulkintojen kautta *Tuntematon* on osittain irronnut alkupe- räisistä merkityksistään ja tarjoaa lähes pohjattomasti aineksia erilaisten mielikuvien käyttövoimaksi.⁶

Viimeisimmän elokuvan tekijät kertoivat olevansa Linnalle uskollisia ja käyttävänsä käsikirjoituksen pohjana ”sensuroimatonta” *Sotaromaania*, vuonna 2000 julkaistua kustannustoimittamatonta versiota Linnan romaanista. Elokuva oli tekemässä tämän päivän yleisölle uusimmalla elokuvatekniikalla. Elokuva oli tekijöiden mukaan tulossa realistinen, mutta myös sotatodellisuuden keskellä oleviin yksilöihin keskittyvä ja tunnetasolla tosi. Lisäksi elokuvahankkeen alussa kerrottiin, että edellisistä versioista poiketen elokuvassa tuodaan esille kotirintamaa.

Louhimiehen elokuvahanketta verrattiin keskustelussa jatkuvasti edellisiin tulkintoihin ja *Tuntemattomiin* liittyviin mielikuviiin. Vertailu kiihtyi aina kun elokuvasta julkaistiin jotakin uutta tietoa tai esimerkiksi valokuvamateriaalia kuvauspaikoilta. Tarinan vakiintunutta kulttuurista asemaa käytettiin monin tavoin ennakkomarkkinoinnissa hyväksi ja siihen viitattiin monesti kaikkien tuntemana.

Elokuvan ympärillä käyty keskustelu osoitti *Tuntemattoman sotilaan* lähes kyseenalaistamattoman aseman suomalaisen kulttuurisen muistin kaanonissa. Vähemmistössä olivat äänet, jotka kyseenalaistivat tarinan aseman täysin. Aineistosta nousi esiin kolme erilaista puhetapaa, jotka vaihtelivat suhtautumisessaan *Tuntemattoman sotilaan* kolmanteen elokuvaversioon ja elokuvan asemaan kulttuurisen muistin kaanonissa. Olen

5. Aleida Assmann, Canon and Archive. Teoksessa Astrid Erll & Ansgar Nünning (toim.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Walter de Gruyter 2008, 100–101, 106.

6. Julia Pajunen, *Tulkintojen ristitulla. Kristian Smedsin Tuntematon sotilas teatteri- ja mediaesityksenä*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto 2017, 12; Julia Pajunen, Mielikuvien markkinoilla. *Tuntematon sotilas 2017. Historiallinen Aikakauskirja*, 116 (2018), 456–458.

nimennyt nämä motivaatioiltaan erilaisiin lähtökohtiin perustuneet puhettavat konservatiiviseksi, uudistavaksi ja kyseenalaistavaksi puhettavaksi. Jaottelun olen tehnyt ennen kaikkea kulttuurista muistin kaanonin silmällä pitäen.⁷

Voimakkaasti yleistäen voidaan sanoa, että konservatiivinen puhetapa nousi ennen kaikkea kommenttikenttien teksteistä, vaikkakin se kappaili uudistavan puhettavan rinnalla. Journalistisissa teksteissä uudistava puhe oli pääosassa kyseenalaistavan puheen rinnalla. Journalististen tekstien kirjoittajilla oli kommenttipalstojen keskustelijoita kyseenalaistavampi suhtautuminen *Tuntemattoman sotilaan* asemaan, vaikka kyseenalaistavaa puhetta esiintyi paljon myös kommenttikentillä.

Konservatiivinen puhetapa

Konservatiivinen puhetapa koki uuden tulkinnan täysin tarpeettomana, sillä *Tuntematon* pysyisi ihmisten mielissä muutenkin. *Tuntemattoman sotilaan* aseman uskottiin olevan tarpeeksi vahva, että se pysyisi sellaisenaan kulttuurisen muistin kaanonissa myös tulevaisuudessa. Aiemmat tulkinnat koettiin riittäviksi eikä tarinan tai kerrottavan päivittämistä nähty tärkeäksi. *Tuntemattomaan* ei ollut syytä koskea, ja paikoin elokuvahanke koettiin jopa eräänlaiseksi pyhäinhäväästyksi, pelkäksi rahastukseksi tai verovarojen tuhlaamiseksi. Erityisesti koko kansan huumori-ohjelmista tunnettujen näyttelijöiden valitseminen elokuvaan herätti vastustusta. Uuden version pelättiin loukkaavan sodan kokeneiden sukupolvien ja veteraanien perintöä.

Miksi ihmeessä rahavaroja ei käytetä uusien elokuvien tuottamiseen ja tekemiseen. On aivan älytöntä ja epäkunnioittavaakin mennä tekemään tämä hieno teos aina uudelleen ja uudelleen... eiväthän nämä ihmiset ole sotaa edes kokeneet, eivätkä siis tiedä siitä mitään. Miten he voisivat esittää sitä? Eivät mitenkään! Sota ei oikeesti näet ole mitään tähtiensotaräiskintää, se on ja oli vakava asia ja se tulee

olemaan vielä vakavampi -se seuraava sota nimittäin. Ainoa oikea on tietenkin se vuoden 1955 *Tuntematon* sotilas. Ei sitä voi tehdä paremmin tai uudella tavalla, tai nykyaikais-taa, ei se sitten ole enää *Tuntematon* sotilas, sen nimi täytyy olla jokin muu.⁸

Konservatiivinen puhetapa linkittyi laajasti Edvin Laineen 1950-luvun elokuvaversioon, jonka nähtiin olevan ainoa oikea, alkuperäinen *Tuntematon*. Elokuvan uskottiin kestävän sellaisenaan sukupolvelta toiselle. Laineen elokuvasovituksen koettiin olevan muita versiota autenttisempi ja vähemmän asenteellinen. Autenttisuutta perusteltiin sodanläheisyydellä ja tekijä sukupolven sotakokemuksilla. Konservatiivisen puhettavan sisälle mahtui myös Mollbergin elokuvatulkinnan realistisuutta painottavia ääniä ja näkemyksiä, jotka katsoivat kahden aiemman elokuvatulkinnan jo sanoneen *Tuntemattomasta* kaiken tarvittavan.

Mitä enemmän elokuvasta julkaistiin audiovisuaalista materiaalia ja muuta ennakkomarkkinointimateriaalia sitä vaimeammaksi konservatiivinen puhetapa muuttui. Elokuvan ensi-illan jälkeen konservatiivinen puhetapa vaimeni entistään, muttei hävinnyt kuitenkaan täysin.

Uudistava puhetapa

Konservatiivisen puhettavan kanssa kilpaileva näkemys perustui ajatukseen, että teoksen päivittäminen uusille yleisöille varmistaa *Tuntemattoman sotilaan* säilymistä kulttuurisen muistin kaanonissa myös tulevaisuudessa. Tätä näkemystä kutsun uudistavaksi puhettavaksi.

Uudistavaan puhettavaan sisältyi konservatiivisen puhettavan tavoin ajatus, ettei *Tuntematon* tai laajemmin jatkosota saa unohtua. Uudistava puhe näkyi erityisesti elokuvan tekijöiden lausunnoissa. Sukupolvien, muistamisen, tarinan hengissä pitämisen ja välittämisen tematiikat olivat niissä esillä koko tutkittavan ajanjakson. Myös lehtitekstien kirjoittajien enemmistö uskoi vahvan tarinan kestävän kolmannenkin elokuva-

7. Kirjoitus perustuu vuonna 2020 Jyväskylän yliopistossa hyväksytyyn kulttuuripolitiikan pro gradu -tutkielmaani: Iisa Aaltonen, "Ketkä ovat ne "me", jotka kertovat "vääriä" kertomusta vuonna 2017? Minä en sitä ainakaan tee": *Aku Louhimiehen Tuntematon sotilas -elokuvasta (2017) käyty keskustelu ja menneisyyspoliittinen puhe*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2020. Luettavissa JYX-julkaisuarkistossa <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/71371>.

8. Nimimerkki Mökin muori. Kommentti lehtitekstiin Marjo Kuronen & Mira Sharma, Rokka, Koskela, Hietanen... - katso kuvat vanhan ja uuden *Tuntemattoman* päätähdistä. *Ilta Sanomat* 17.4.2016.

tulkinnan. Niinikään kommenttipalstoilla esiintyi uudistavaa puhetta. Uuden tulkinnan nähtiin pitävän tarinaa elossa ja keräävän yleisöä, jolla ei ole omakohtaista suhdetta sota-aikaan. Konservatiivisesta kaanonista poiketen *Tuntemattoman sotilaan* tunnettuudesta nuorten keskuudessa ei oltu kovin vakuuttuneita. NykYTEKNIKALLA toteutetun elokuvan nähtiin houkuttelevan myös Linnan romaanin ja jatkosodan historian äärelle. Tunnettujen näyttelijöiden valitseminen samoin kuin muualta julkisuudesta tunnettujen henkilöiden käyttäminen pienemmissä rooleissa edesauttoi elokuvan näkyvyyttä nuoremmille sukupolville. Muistamisen ja tarinan elossa pitämisen nähtiin nimenomaan kunnioittavan sodat kokenutta sukupolvea.

Uudistavan puhutavan piirissä oli havaittavissa hajontaa sen suhteen, miten ja millaisilla keinoilla tarina tulisi päivittää 2010-luvulle. Tekijöiden puheessa tämä tehtäisiin nykyaikaisen elokuvatekniikan mahdollistavalla realistisella esitystavalla ja esimerkiksi kotirintaman mukaan tuomisella, mikä laajentaisi samaistumispintaa. Tarinan odotettiin päivittyvän sisältönsä ja painotustensa puolesta ja samalla heijastelevan aikaansa. Toisaalta ajankohtaisuuden pelättiin vievän elokuvalta historiallista uskottavuutta. Elokuvan toivottiin heijastelevan historiantutkimuksen nykYKÄSITYSIÄ esimerkiksi Suomen ja Saksan suhteista.

Konservatiivisen puhutavan tavoin uudista-vaan puhutapaan liittyi kiinteästi autenttisuus-aspekti. Historiallisten elokuvien tutkimuksessa on hyödynnetty käsitteellistä jakoa autenttisuuden ja historialliseen tarkkuuteen. Autenttisuus voidaan ymmärtää yleisön odotusten ja menneisyyden esityksen risteyskohdaksi.⁹ Elokuvasta paljastettiin läpi elokuvahankkeen yksityiskohtia, joilla alleviivattiin historiallisesti uskottavaa lopputulosta. Niissä autenttisuuspuhe toimi perusteluna muiden menneisyyteen liittyvien merkitysten esittämiselle, minkä takia sillä voidaan tulkita olleen paikoin menneisyyspoliittinen funktio. Puhtaasti todellisuuden kuvauksena ymmärretty

historian esitys oli keskustelussa menneisyydestä painoarvoltaan arvokkaampi kuin taideteoksena tulkittu teos.

Kyseenalaistava puhutapa

Kolmas aineistosta nouseva linja erosi konservatiivisesta ja uudistavasta puhutavasta siinä, että se lähtökohtaisesti kyseenalaisti *Tuntemattoman aseman* kulttuurisen muistin kaanonissa.

Tämä puhutapa kiteytyi kysymyksiin, millaista kertomusta tai millaisia kertomuksia Suomen itsenäisyyden satavuotisjuhlavuonna kerrotaan. Suomi 100 -juhlavuoden kulttuuritapauksena kuvutun elokuvahankkeen nähtiin määrittelevän juhlavuotta ja itsenäisyyden muistamista ja näin ollen myös suomalaista menneisyysuhdetta yleisemminkin. *Tuntematon sotilas* on kiinnittynyt tiukasti itsenäisyyspäivän perinteisiin viimeistään 2000-luvun alussa, jolloin Edvin Laineen elokuvaa on alettu lähettää säännöllisesti osana itsenäisyyspäivän televisio-ohjelmistoa.¹⁰

Helsingin Sanomien toimittaja Hanna Mahlamäki kuvasi Näkökulma-tekstissään elokuvahanketta kyseenalaistavia kommentteja 21.8.2015:

Miksi itsenäisyyden juhlavuotta 2017 kuvutetaan jatkosodalla? Aku Louhimiehen ohjaama *Tuntematon sotilas* – Väinö Linnan romaani-klassikon kolmas filmatisointi – ei ole saanut varauksettoman ihastunutta vastaanottoa. *Tuntematon* on jo nähty, keksikää jotain uutta. Miksi sota – ja juuri jatkosota – pitää aina liittää itsenäisyyteen? Nämä ovat yleisiä ja aivan aiheellisiakin kommentteja, joita uutinen uudesta *Tuntemattomasta* on herättänyt.¹¹

Tuntemattoman sotilaan uuden elokuvatulkinnan kautta ajateltiin kerrottavan jälleen kerran kertomusta toisen maailmansodan taisteluista. Kolmannen elokuvaversion kyseenalaistaminen liittyi myös kysymykseen siitä, kenen tai keiden tarinoita itsenäisyyden juhlavuonna kerrotaan. *Tuntemattoman* nähtiin vievän tilaa ja mahdollisuuksia muilta tarinoilta ja historian painotuk-

9. Anneli Lehtisalo, *Kuin elävinä edessämme. Suomalaiset elämäkertaelokuvat populaarina historiakulttuurina 1937–1955*. SKS 2011, 338–339.

10. Pajala 2012, 127–128, 130, 137–139.

11. Hanna Mahlamäki, Miksi itsenäisyyden juhlavuotta 2017 kuvutetaan jatkosodalla? *Helsingin Sanomat* 21.8.2015.

12. Kimmo Jokinen & Maaria Linko, *Uusi Tuntematon. Rauni Mollbergin ohjaaman Tuntematon sotilas -elokuvan ensi-illan aikainen vastaanotto*. Jyväskylän yliopisto 1987, 102.

silta. Toisaalta itsenäisyyden juhluvuotta olisi toivottu juhlistettavan myös muulla kuin historialla. Julkista rahaa olisi toivottu laitettavan monipuolisemmin erilaisia elämäntarinoita esitteleviin ja itsenäisyyttä monipuolisemmin juhlistaviin elokuvahankkeisiin.

Kyseenalaistava puhetapa sai keskustelupalstoilla aikaan voimakkaita vastareaktioita, mikä kertoo ennen kaikkea *Tuntemattoman* vahvasta asemasta kulttuurisessa muistissa. Äärimmillen vietyä kyseenalaistava puhe luettiin epäusmaalliseksi. Vaikka kyseenalaistava puhe haastoi *Tuntemattoman sotilaan* asemaa, se oli myös samanaikaisesti mukana vahvistamassa tarinan asemaa kulttuurisessa muistissa pitämällä sitä esillä julkisuudessa.

Johtopäätökset

Tässä katsauksessa olen esitellyt *Tuntemattoman sotilaan* kolmannen elokuvaversioiden ympärillä käytyä menneisyyspoliittista puhetta ja sen suhdetta kulttuurisen muistin kaanoniin. Aineistotani nousi esille kolme puhetapaa, jotka voi luokitella kahdella eri tavalla; suhteessa *Tuntemattoman* asemaan kulttuurisessa muistissa ja suhteessa kolmannen version tarpeellisuuteen. Tarkasteltaessa puhetta, joka hyväksyi tarinan aseman kulttuurisessa muistissa, nousi esille kaksi selkeästi vastakkaista linjaa. Puhetapojen eroavaisuudet koskivat uuden tulkinnan tarpeellisuutta. Alkuperäisenä ja ainoana oikeana elokuvaversioiden pidetty Edvin Laineen elokuva tai aiemmat elokuvaversiot yhdessä riittivät konservatiivisen puhettavan mukaisesti pitämään tarinan hengissä. Uudistava puhetapa perustui ajatukseen, että nimenomaan uudet sukupolvet tavoitettava tulkinta pitäisi *Tuntemattoman* osana kulttuurisen muistin kaanonia. Kolmannen linjan muodosti *Tuntemattoman sotilaan* aseman kyseenalaistava puhe.

Aku Louhimiehen elokuvan vastaanottoon vaikuttivat tarinan aiemmat tulkinnat ja sen moniulotteinen rooli suomalaisessa kulttuurissa. Sen sijaan että elokuvaan olisi suhtauduttu täysin itsenäisenä taideteoksena sitä luettiin monin paikoin edellisten tulkintojen kautta. Elokuva näyttäytyi toisille turvallisena ja perinteisenä vaikkakin päivitettyinä versiona tutusta tarinasta,

toiset taas näkivät elokuvan eroavan liiaksi alkuperäisenä pidetystä Edvin Laineen elokuvatulkinnasta. Rauni Mollbergin version vastaanottoa tutkineet Kimmo Jokinen ja Maaria Linko kuvaavat todellisen historian jäämistä tavoittamattomiin ja korvautumista erilaisilla menneisyyden stereotyyppioilla ”nykyihmisen historiatietoisuuden hämärtymiseksi”. Mollbergin elokuvan historiakuvausta ja sen uskottavuutta arvioitiin sen perusteella, miten hyvin elokuvassa onnistuttiin kuvaamaan tapahtumat samoin kuin Edvin Laineen elokuvaversiossa. Laineen elokuvaa pidettiin aitona ja alkuperäisenä, johon Mollbergin elokuvaa verrattiin todellisuuden sijaan.¹² Sama ilmiö oli nähtävissä myös kolmannen version ympärillä käydyssä keskustelussa. Louhimiehen elokuvatulkinnan oli oltava uskottava vasten edellisiä elokuvaversioita.

Elokuvan ja tästä käydyksen keskustelun voidaan sanoa ilmentäneen kulttuurisessa muistissa välittyviä käsityksiä menneisyydestä. Astrid Erlin mukaan kulttuurista muistia potentiaalisesti tuottavat, muovaavat ja ylläpitävät fiktioelokuvat hyödyntävät autenttisuutta historiallisen paikkansapitävyyden sijaan. Elokuvien luomat kuvat vastaavatkin nimenomaan yleisön käsitykseen autenttisuudesta ja elokuvia luetaan tämän käsityksen kautta.¹³

Kotirintaman tapaisten painotusten lisäämisen ajateltiin heikentävän elokuvan uskottavuutta *Tuntemattomana sotilaana*, mutta autenttisuuden kannalta tämä ratkaisu sai paljon kiitosta. Tarinan ulkopuolisten aineiden mukaan tuominen elokuvaan nosti paradoksaalisesti elokuvan todentuntua laajentamalla yleisön potentiaalista samaistumispintaa. Mitä ilmeisimmin elokuva onnistui resonoimaan nykykatsojan maailman kanssa ja tarjosi mahdollisuuden henkilöhaamoihin samaistumiseen. Louhimiehen *Tuntematon* sai suuria katsojamääriä ensi-illastaan 27.10.2017 lähtien. Elokuva keräsi laajasti katsojia eri-ikäisistä ja eri puolella maata asuvista suomalaisista ja erityisesti nuoren sukupolven kerrottiin löytäneen elokuvan. Vuonna 2018 elokuvaa katsottiin myös ahkerasti ja se palkittiin Jussi-gaalassa muun muassa yleisön suosikkina.

Historiallisen uskottavuuden lisäksi elokuvan tuli olla geneerisesti uskottava. Sen oli nouda-

13. Astrid Erl, Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory. Teoksessa Astrid Erl & Ansgar Nünning (toim.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Walter de Gruyter 2008, 389.

tettava genrensä, historiallisen sotaelokuvan, sisäisiä sääntöjä. Vertaukset sotaelokuviin, taistelukohtausten tarkka kuvaus jo ennakkojulkisudessa sekä yhteistyö Puolustusvoimien kanssa varmistivat sen, että elokuva otettiin pääosin vastaan uskottavana sotaelokuvana. Ennen kaikkea Louhimiehen *Tuntemattoman* oli kuitenkin oltava uskottava *Tuntemattomana sotilaana*, nähtynä vasten tarinaan liitettyjä merkityksiä ja aiempia versioita.

Tutkimuksen kautta on mahdollista esittää johtopäätöksiä *Tuntemattoman sotilaan* aseman lisäksi laajemmin kulttuurisen muistin kaanonin rakentumisesta. Kaanon muodostuu moniäänisen kamppailun kautta erilaisilla areenoilla. Prosessissa ovat vastakkain, ja toisaalta myös ajoittain rinnakkain, erilaiset puhettavat, jotka määrittelevät kaanonin sisällön lisäksi sitä, millaisilla tavoilla kaanonia tulisi ylläpitää ja mitä taideteoksia pitää osana kaanonia. Jokainen uutta tulkintaa historian esityksestä tekevä taiteilija tekee menneisyyspolitiikkaa ensinnäkin

nostamalla teoksen esiin, mutta myös ottamalla taiteellisilla valinnoillaan kantaa siihen, miten kulttuurisen muistin kaanon rakentuu. Tämän tulkinnan ympärillä käytyyn keskusteluun osallistuvat tekevät yhtä lailla menneisyyspolitiikkaa kommentoimalla erilaisia valintoja.

Sotaa käsitteleviin kulttuurituotteisiin liitetään vahva vaatimus menneisyyden totuudenmukaisesta ja autenttisesta esittämisestä. Samaan aikaan kulttuurisen muistin kaanoniin kuuluvan taideteoksen on oltava jatkuvasti jollakin tavalla ajankohtainen, jotta se olisi merkittävä identiteettejä muokkaava ja rakentava tekijä. Näin toista maailmansotaa kuvaavissa elokuvissa, kuten *Tuntemattomassa sotilaassa*, käsitellään myös nykyaikaan liittyviä aiheita pelkän sodan muistamisen sijaan.

FM, YTM **Iisa Aaltonen** on jatko-opiskelija Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** iisa.aaltonen@helsinki.fi

Tiivis katsaus eletyn uskonnon ja sukupuolen arkisiin risteymiin

Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo:

Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe. Themes in Medieval and Early Modern History. Routledge 2021. 153 s. ISBN 978-1-138-54458-1.

Eletyn uskonnon tutkimus elää voimakasta kukoistusta humanistis-yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Suomessa keskusteluun ovat osallistuneet sekä teologian ja uskonnon tutkijat (tuoreimpana mainittakoon Elina Vuolan toimittama *Eletty uskonto*¹) että historioitsijat. Jälkimmäiseen joukkoon kuuluu Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivon uusi teos, joka nivoutuu Tampereella toimivan Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikön työhön.

Buumista huolimatta eletyn uskonnon tutkimuksessa ei ole kyse uudesta tulokulmasta, koska saman tyyppistä tutkimusta on tehty jo ainakin 1990-luvulta lähtien esimerkiksi arjen historian otsakkeen alla. Lyhyesti kyse on maallikoiden uskonnollisten käytäntöjen ja kokemusten nostamisesta legitimeiksi tutkimuskohteiksi oppineen eliitin näkemysten sekä institutionaalisten ja aate- ja oppihistoriallisten näkökulmien rinnalle. Pyrkimyksenä on tehdä näkyväksi uskonnollisten vakauksien ja tapojen moninaisuus ja haastaa sekularisaation kaltaisia suuria kertomuksia.

Kompaktin teoksen pääjuonteena on sukupuolen ja uskonnon dynaamisen luonteen sekä sosiaalisen ulottuvuuden korostus, jonka kautta pyritään purkamaan vanhoja vastakkainasetteluja ja liian staattisia tulkinnoita. Tekijöiden lähtökohdana on, että elettyä uskontoa tulee tarkastella läpileikkaavasti yhteiskunnan eri tasoilla ja että se on ymmärrettävä sukupuolitettuna ilmiönä. Varsin klassisesti rakennettu käsittely etenee teoreettisia näkökulmia luotaavan johdannon jälkeen ensiksi avaamaan eletyn uskonnon ja eletyn sukupuolen moninaisia risteämiä perhepiirissä, sitten ”julkisessa uskonharjoituksessa”. Ennen loppupäätelmiä Katajala-Peltomaa ja Toivo luotaavat vielä luvun verran spiritualiteetin, synnin ja sukupuolen kytköksiä. Ajalli-

sesti tarkastelu ulottuu noin 1300-luvulta 1700-luvulle. Maantieteellisesti mukaan on haarukoitu Euroopan eri osia, mutta kuten sivun 17 kartta paljastaa, kattavuuteen ei ole pyritty. Valikoiman perusteita olisi voinut avata lukijalle vielä selkeämmin; eklektiseltä vaikuttava rajaus nousee oletettavasti tekijöiden muissa tutkimuksissaan käyttämistä lähdeaineistoista.

Jonkinlainen eklektisyys leimaa myös lähteiden käyttöä ja alalukujen painotuksia. Monesti jää epäselväksi, miksi juuri kyseinen esimerkki on valittu tai kuinka yleisimmästä tapauksesta on kyse. Lisäksi osa esimerkeistä tuntuu vain havainnollistavan esitettyjä tutkimuskirjallisuuden näkökantoja. Parhaimmillaan kirja onkin silloin, kun kirjoittajat malttavat antaa riittävästi tilaa käsittelemilleen esimerkeille ja kehittelevät teemojaan perusteellisesti tuntemansa lähdeaineiston pohjalta. Esimerkiksi pomarkkulaisen maalaisnaisen Dordi Matintyttären tapaus (s. 45–49) avaa onnistuneesti perheenjäsenten välisiä hierarkioita, konflikteja ja oman aseman puolustamista yhden oikeustapauksen kautta. Myös Montefalcon Clare -pyhimyksen käsittely punoutuu hienosti kolmannen luvun laajempaan kontekstiin. Tällöin myös kulttuurihistoriallinen tulokulma ja muualla teoksessa paikoin tyhjältä tuntuva terminologia asettuvat luontevaksi ja ymmärrettäväksi osaksi kerrontaa.

Ollakseen kirja eletystä uskonnosta *Lived Religion and Gender* käsittelee – kolmatta päälukua lukuun ottamatta – hämmästyttävän vähän uskonsisältöjä. Tekijät osoittavat monipuolisesti ja uskottavasti, että ja joiltakin osin jopa *miten* uskonnollinen ja muu elämä kietoutuivat yhteen ja miten sukupuoli osaltaan vaikutti arkeen ja siinä ”auki elettyyn” uskoon. Sen sijaan hämäräksi jää, *miksi* uskonnolla oli ihmisille merkitystä ja mitä nämä merkitykset olivat. Tämä on ongelmallista, koska eletyn uskonnon näkökulman tarkoitus on nimenomaan avata väyliä uskonnon merkitysten ja tulkintojen ymmärtämiseen. Jos teologiset kysymykset rajataan käytännössä tarkastelun ulkopuolelle tai tyypistetään pelkäksi ”taustaksi” eletylle uskonnolle (esim. s. 3, 19 ja 143), päädytään helposti uusintamaan niitä kuluneita vastakkainasetteluja, joita oli tarkoitus välttää. Näiltä osin teoksen asettamat korkeat teoreettiset tavoitteet eivät kirjan varsinaisissa luvuissa toteudu johdonmukaisesti.

Uskonnollisuuden ja sukupuoliroolien tarkastelu yhdessä on tärkeää ja hedelmällistä, mutta tekijöiden

esittämät tulokset niiden jatkuvasta uudelleen neuvottelusta ja todellisuuden ideologisia tekstejä suuremmasta moninaisuudesta eivät varsinaisesti yllätä. Pyrkimys yleispäteviin lausumiin pitkällä ajanjaksolla ja Euroopan laajuisesti sekä toisaalta monitahoisuuden ja dynaamisen vuorovaikutuksen korostus kristillisen yhteiskunnan eri tasoilla tekee vaikeaksi sanoa mitään kovin konkreettista käsitellystä aihepiiristä. Siksi tekijöiden sinänsä ansiokkaat teoreettiset pohdinnat ja monet oivaltavat havainnot jäävät harmillisen irralliseksi. Valitettavasti lukukokemusta syö myös tekstin viimeistelemättömyys. Esimerkiksi ajatusta kristinuskoon liittyvien ”neo-platonisten vastinparien” rikkomisesta ”flirttailemalla” näiden vastakohtien ”paradoksaalisilla inversioilla” toistetaan lähes sanasta sanaan kolme kertaa teoksen loppupuolella (s. 126–127 kaksi kertaa, s. 146–147).

Erityisesti nykyisen Saksan alueen reformaatioon liittyen tekijät haksahavat osin vanhentuneisiin tai yksipuolisiin tulkintoihin. Esimerkiksi käsitys luostarien sulkemisen naisten elämänpiirejä dramaattisesti kaventavasta vaikutuksesta on ehditty haastaa jo 1990-luvulla. Käytännössä Lutherin luostarikritiikin kärki kohdistui munkkiluostareihin. Naisluostarit saivat usein jatkua toimintaansa tai sulkivat ovensa vasta viimeisen nunnan siirryttyä ajasta ikuisuuteen. Jotkut luostareista omaksuivat jopa luterilaiset opit.² Tukeutuminen Lyndal Roperin jo vuonna 1989 ilmestyneeseen, klassiseen mutta kiistelyyn teokseen *Holy Household* ei annakaan ajantasaista kuvaa reformaation vaikutuksista naisen asemaan ja avioliittoinstituutioon.³ Esimerkiksi Joel F. Harringtonin, Marjorie Plummerin, Ulinka Rublackin ja Kirsi Stjernan tutkimukset olisivat voineet tarjota lisänäkökulmia. Lisäksi todettakoon vielä, että tekijöiden väite siitä, etteikö Lutherin ”henkilökohtaisia ja teologisia asenteita naisia kohtaan” olisi tutkittu (s. 55, viite 31) on virheellinen jo ihan kotimaankin mittakaavassa: Sini Mikkola väitteli vuonna 2017 Helsingin yliopistossa nimenomaan Lutherin mies- ja naiskäsityksistä. Kansainvälisesti Mickey Mattox on selvittänyt Lutherin naiskuva erityisesti tämän Genesis-kommentaarien pohjalta.⁴

Kaikkiaan *Lived Religion and Gender* tarjoilee tiiviissä ja asiantuntevassa muodossa viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana tehdyn tutkimuksen keskeistä antia. Se ei lunasta korkeita tavoitteitaan, mutta tarjoaa kuitenkin paljon pohdittavaa sosiaali- ja kulttuurihistoriallisesti orientoituneelle lukijalle sekä antaa tärkeitä virikkeitä laajemmalle keskustelulle siitä, mitä eletyllä uskonnolla tarkoitetaan, miten se nivoutuu sukupuolten elettyyn moninaisuuteen sekä mitä haasteita ja myös suuria mahdollisuuksia konseptin käyttöön liittyy.

Päivi Räisänen-Schröder, dosentti
Helsingin yliopisto

1. Elina Vuola (toim.) *Eletty uskonto. Arjen uskonnollisuudesta ja sen tutkimuksesta*. SKS 2021.
2. Merry Wiesner-Hanks & Joan Skocir, *Convents Confront the Reformation. Catholic and Protestant Nuns in Germany*. Marquette University Press 1996.
3. Lyndal Roper, *The Holy Household. Women and Morals in Reformation Augsburg*. Oxford University Press 1989.
4. Mickey Mattox, ”Defender of the Most Holy Matriarchs”. *Martin Luther’s Interpretation of the Women of Genesis in the Enarrations in Genesis, 1535–45*. Brill 2003; Sini Mikkola, ”In Our Body the Scripture Becomes Fulfilled”. *Gendered Bodiliness and the Making of the Gender System in Martin Luther’s Anthropology (1520–1530)*. Helsingin yliopisto 2017, <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/228638>.

Elämän ja elinkeinojen turvaamista rajaseudulla

Jukka Kokkonen:

Rajan rauha. Itäraja ja suojautumisen keinot

1490–1809. Historiallisia tutkimuksia 284. SKS 2020. 391 s. ISBN 978-951-858-248-2.

Niin kutsutun uuden sotahistorian ihmislähtöiset näkökulmat ovat vakiinnuttaneet paikkansa 1900-luvun sotien osalta, mutta yhtä lailla mikrohistoriallisilla työkaluilla voidaan operoida tutkittaessa vanhempien aikojen konflikteja. Suomen historian dosentti Jukka Kokkonen on ottanut urakan kontolleen ja tarkastellut jo pitkään Venäjän ja Ruotsin rajaseudun asukkaiden keinoja selviytyä toistuvista sodista ja niiden lieveilmiöistä varhaisella uudella ajalla. Vuonna 2002 tarkastetussa väitöskirjassaan hän tutki Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontakteja Venäjän Karjalaan ajalla 1650–1712. Tuoreessa monografiassaan hän syventää ja pidentää tarkastelulukumaansa rajarauhakäytäntöihin ”itärajalla” aina 1400-luvun lopusta – jolloin Novgorodin tilalle Ruotsin kilpakumppaniksi tuli Moskovan suuriruhtinaskunta – Suomen sotaan saakka. Tarkastelussa erityishuomion saa kuitenkin 1700-luku ja pääasiallisena maantieteellisenä viitekehyksenä ovat Kainuun, Kuusamon ja Venäjän Karjalan alueet. Lähestymistapaansa kirjoittaja luonnehtii paitsi mikrohistoriaksi, myös rajan ylitysten ja vuorovaikutuksen historiaksi.

Territoriaalisuus Euroopassa alkoi nousta 1500-luvulla, kun löyhät valtapiirialueet tiivistyivät vähitellen yhden hallitsijan alaisuuteen. Samalla kasvoi tarve koordinoidulle sotalaitokselle. Se toi puolestaan tullessaan mittavia kustannuksia, joita katettiin muun muassa verotuksella. Keskusvallan kontrolli kasvoi ja levittäytyi myös valtakuntien reunamille. Nämä pitkälti sodankäyntiin ja aluelajennuksiin tähtäävät prosessit kasvattivat niin sisäisiä kuin ulkoisiakin jännitteitä. Ruotsi kunnostautui ekspansioivissa politiikassa 1500-luvulta alkaen kilpaa Moskovan ja sittemmin Venäjän keisari-

kunnan kanssa. Laajentumispyrkimykset heijastuivat valtakunnan itärajan tuntumaan suoraan ja välillisesti monenlaisina levottomuuksina ja konflikteina, joista vain osa liittyi varsinaisiin sotatapahtumiin.

Kirjan kattamana tarkasteluajankohtana 1490-luvulta vuoteen 1809 Ruotsi kävi itäisen naapurinsa kanssa kaikkiaan yhdeksän sotaa, joiden välissä rauhaa oli enimmillään muutaman vuosikymmenen ajan. Erityisen raskasta ja kuluttavaa paikallisyhteisöille oli resursseista kilpailemiseen liittynyt sissisota. Sen käymisessä kunnostauduttiin molemmin puolin rajaa, jonka ylittämistä ei pystytty estämään ja jota ei juuri valvottukaan. Sissisodassa joukko aseistautuneita miehiä hyökkäsi kylään tai taloon ryöstäen, kiduttaen ja tappaen. Seurauksena oli koston ja vastaiskujen kierre, joka kulmineitui pohjoisen Suomen ja Karjalan osalta erityisesti vuosina 1570–1595 ja 1610–1617.

Hallinnon taholta ei juuri apua akuuteissa kriisitilanteissa saatu, eikä sotaväkeä seudulle yleensä haluttukaan, koska siitä olisi seurannut lisää jännitteitä, rasitteita ja veloitteita. Niinpä itärajan tuntumassa alettiin kehittää omaehtoisesti rajan ylittävää yhteistyötä. Tavoitteena oli estää nämä kaikille osapuolille tuhoisat kehityskulut ja turvata normaali elämä ja elinkeinot, eritoten rajakauppa. Käytännössä väestö rajan molemmin puolin sopi keskenään, että varsinaisista ylhäältä johdetuista sotaoperaatioista pyrittäisiin pysymään erossa sekä varoitettaisiin toista osapuolta uhkaavista merkeistä, jotka viittasivat sotilaalliseen liikehdintään. Varsinaiset rajarauhat olivat ruohonjuuritason luonteestaan huolimatta virallisia sopimuksia: niistä päätettiin ja ne solmittiin hallintohierarkian mukaisessa järjestyksessä niin Ruotsin kuin Venäjänkin puolella, joskin pitkälti rajaseudun asukkaiden omasta aloitteesta. Tämä järjestely oli osa kontrollia, jolla pyrittiin pitämään väkivallan ja sen estämisen monopoli korkeammilla tahoilla.

Kuitenkin keskeinen – ellei peräti keskeisin – tekijä rajarauhan ylläpitämisessä olivat paikallisista talonpojista rekrytoidut sanankuljettajat, jotka kävivät joko rajalla tai sen takana olevissa kylissä tapaamassa sikäläisiä virkaveljiään. Tämä kasvokkain tapahtunut tiedonvaihto oli ensiarvoisen tärkeää sekä asukkaille itselleen että hallinnon edustajille. Niinpä siihen valittiin luotettavia, kyvykkäiksi tiedettyjä henkilöitä, jotka omalla maineellaan ja kunniallaan vastasivat rajarauhansopimuksen toteutumisesta. Yhtenä takeena sopimusten pitämiseksi oli ”pyhän veljeyden” ajatus, joka rituaalinomaisen sukulaisuuden kautta lisäsi luottamusta vastapuolen edustajiin.

Rajarauhansopimusten ja niihin liittyvän molemminpuolisen varoittelun lisäksi rajaseudun väestöllä oli muitakin keinoja suojautua levottomuuksilta, kuten sisijoukoilta ja rajarosvoilulta. Jotkut näistä olivat ainakin osin sidoksissa hallinnon määräyksiin ja toimiin, kuten vakoilu ja tiedustelu, liikkumisrajoitukset, vartiointi sekä

nostoväkijärjestelmä, joka mobilisoi tarvittaessa väkeä maanpuolustustoimiin varsinaisen sotaväen ulkopuolelta ja oli käytössä Suomen alueella Ruotsin vallan loppuun saakka. Pakeneminen, piiloutuminen ja arvotavaran kätkeminen löytyivät asukkaiden omasta keinovalikoimasta, kun tilanne rajan pinnassa kävi syystä tai toisesta uhkaavaksi.

Kokkonen kuvailee kirjassaan kattavasti rajarauhakäytäntöä ja muita puolustuskeinoja sekä mikrotasolla tapausten ja henkilöiden kautta että asettaen ilmiön yleiseurooppalaiseen viitekehykseen. Hän esittelee lukijalle lähdeaineistosta nostamia rajarauhansopimusten avaintoimijoita, rajarosvoilun uhreja sekä kokonaisia sukuja, joissa sanankuljettajan tehtävä ”periytyi” isältä pojalle. Paikalliset toimijat, tapaukset ja tragediat asetuvat laajempaan mittakaavaan kuvattaessa, miten vastaavan tyyppisiä rajarauhajärjestelyjä tehtiin myöhäiskeskiajalla ja varhaisella uudella ajalla muun muassa Ruotsin ja Tanskan sekä Englannin ja Skotlannin rajalla. Itäisen Suomen alue liittyy myös laajempaan kauppaverkostojen kokonaisuuteen rajaseudun väestölle elintärkeän rajakaupan kuvailun kautta.

Kirjan rakenne voisi olla paikoin loogisempi eri tasojen välillä siirtymisen osalta: lukijaa viedään reippailla käänteillä Kajaanista Kastiliaan ja Repolasta Burgundiin. Toisaalta eurooppalaisen kontekstin punominen tasaisesti mukaan muistuttaa aiheellisesti ja hellittämättä, ettei näillä raukoilla rajoillammekaan oltu irti muusta maailmasta. Kokkonen kieli on niin ikään miellyttävälukuista ja kerronta elävää, joten hieman yllättävätkin hypäykset ajasta ja paikasta toiseen on helppoa antaa anteeksi.

Jukka Kokkonen pohjaa tutkimuksensa laajaan asiakirja-aineistoon, joka kuitenkin pääsääntöisesti kertoo vain toisen, läntisen osapuolen näkökulman toiminnasta rajalla ja sen pinnassa. Yhdeltä tutkijalta voi tuskin enempää vaatiakaan ja Kokkonen huomioi kyllä asianmukaisesti myös venäläisiä toimijoita. Hän nostaa aiheellisesti esiin esimerkiksi Solovetskin luostarin suuren taloudellisen ja poliittisen merkityksen Luoteis-Venäjällä ja rajaseudulla. Olisi yhtä kaikki kiinnostavaa lukea rajarauhoista ja muusta rajan ylittävästä kanssakäymisestä vastaavalla paneutumisella ja asiantuntemuksella kirjoitettu teos, joka pohjautuu venäläisiin aineistoihin – ellei peräti itäiset ja läntiset näkökulmat yhdistävä yhteisjulkaisu.

Kati Parppe, dosentti
Itä-Suomen yliopisto

Tulenkantajien käsitehistoria

Matti Mieskonen:

Kirjallisuuden kietoutunut käsite. Tulenkantajien historiakuva rakentuminen 1924–1987. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, *Scripta lingua Fennica edita* 493. Turku 2020. 351 s. ISBN 978-951-29-8022-2 (Painettu/Print), ISBN 978-951-29-8023-9 (Sähköinen/PDF).

Matti Mieskonen selvittää Suomen historian väitöskirjassaan, mistä on puhuttu, kun on puhuttu tulenkantajista. Hän ei ole etsinyt tutkimatonta aihetta. Häntä on innostanut, että tulenkantajista on puhuttu ja kirjoitettu paljon.

Mieskonen suhteuttaa toisiinsa tulenkantajien käsitteen aikalaismerkityksiä ja tulenkantajista rakennettua historiakuva. Näin hän jäljittää kansallisen kertomuksen ja kirjallisuushistoriallisen kaanonin rakentamisen valtaa. Sitä hallinneet nostivat ja rajasivat tulenkantajat 1920-luvun kirjalliseksi uudistuspyrkimykseksi ja -ryhmäksi ja sulkiivat 1930-luvun vasemmistoliberaalin tulenkantajuuden sekä käsitteestä että kansallisesta kertomuksesta. Tulenkantajien käsitehistoria laajenee tulkinnaksi kulttuurisista ja poliittisista rakenteista, ristiriidoista ja muutoksista.

Sijaintiaan kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen kentällä Mieskonen pohtii pitkään. Hän korostaa olevansa historioitsija, joka tutkii kirjallisuustieteilijöiden rakentamia historiakuva. Tutkimusajanjakso päättyy vuonna 1987 julkaistuu Pertti Lassilan väitöskirjaan, joka Mieskonen mukaan vahvisti – huolimatta siihenastisen kirjallisuushistorian metodologisesta kritiikistään – tulenkantajat-käsitteen rajaamisen 1920-lukuun ja kirjallisuuteen. Hän myöntää, että myöhemmissä kirjallisuustieteen ulkopuolella tehdyissä tutkimuksissa (Kari Mäkinen, Vesa Mauriala) tulenkantajien käsitteeseen on sisällytetty sen laajempia ja pitempiäaikaisia aikalaismerkityksiä, mutta nämä tutkimukset ovat olleet vain tukena kirjallisuushistoriallisen kaanonin kriittiselle erittelylle.

Pinnallisen poikkitieteellisyyspuheen aikana tieteenalojen autonomisuutta kunnioittava varovaisuus on virkistävä. Aikaisemman tutkimuksen arvioinnissa tieteenalarajat näyttäivät kuitenkin paikoin kovin aneuiltta, semminkin kun Mieskonen ulottaa oman argumentaationsa tieteenalarajat ylittäviin keskusteluihin. Vallan, hegemonian ja myytin käsitteitä käyttävässä tulkinnassaan hän ottaa tuekseen muiden muassa Antonio Gramscin, Michel Foucault’n, Roland Barthesin ja Northrop Fryen.

Tieteidenväliset intressit ovat olleet tyypillisiä käsitehistorialliselle tutkimukselle. Siinä on ollut tärkeätä historiallistaa omat tapamme käsittää ja käsitteellistää,

ja tämä historiallisen refleksiivisyyden vaatimus on ulotettu kaikkeen kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimukseen. Mieskonen määrittelyssä käsitehistoria rajautuu historian tutkimuksen tieteenalan sisälle. Näin hän tarpeetomasti supistaa sen mahdollisuuksia ja sivuuttaa sen, että myös hänen työssään käsitehistoriallinen lähestymistapa ylittää tosiasiaa disiplinaarajojen yli.

Mieskonen haluaa laajentaa käsitehistoriaa yleisesti tunnettujen poliittisten ja kulttuuristen käsitteiden ulkopuolelle ja erityisesti sellaiseen nimeämiseen, jonka merkitystä kirjalliselle ryhmytykselle esimerkiksi Hans Norbert Fügen, Raymond Williams ja Päivi Lappalainen ovat korostaneet. Aiempaa käsitehistoriallista tutkimusta ei kuitenkaan ole perusteltua arvostella ”poliittisuuden jokseenkin kapeasta määrittelystä” (s. 290). Käsitehistoriallisen lähestymistavan kehittäjät ovat korostaneet mitä erilaisimpien käsitteiden poliittista potentiaalia, niiden kiistanalaisuuden ja samalla politisoimisen ja epäpolitisoimisen mahdollisuutta, minkä Mieskonenkin toisaalla tunnustaa (s. 30). Polit-käsitteistöön (Kari Palonen) liittyy yleisempi kysymys siitä, miten tutkijan analyttiset käsitteet suhteutuvat tutkittavana oleviin käsitteisiin sekä näiden nykymerkitykset omaksuneen yleisön käsitteisiin. Tähän Mieskonen olisi voinut kiinnittää enemmän huomiota käsitellessään tulenkantajista rakennettua myyttiä, jolloin ”myytti” esiintyy sekä tutkijan että tutkimuskohteiden – eli kuvaa tulenkantajuuden myyttisyydestä luoneiden kirjallisuustieteilijöiden – käsitteenä.

Laaja ja monipuolinen tutkimusaineisto vastaa hyvin kysymyksenasettelua, ja tutkija perustelee valintansa ja rajauksensa. Tulenkantajien käsitettä omaan toimintaansa tai oman aikansa ilmiöihin yhdistäneiden toimijoiden julkaisuista, kirjeistä ja muusta arkistoaineistosta luetaan käsitteen aikalaismerkityksiä ja valaistaa ennen muita Olavi Paavolaisen, Lauri Viljasen sekä häviäjien historiaa edustavan Erkki Valan osuutta historiakuva rakentamiseen. ”Historiografisen käsitteen” erittelyssä keskeistä alkuperäisaineistoa ovat kirjallisuudentutkijoiden työt: 1930–1960-luvuilla julkaistut Suomen kirjallisuushistorian yleisesitykset (Viljo Tarkkainen, Rafael Koskimies, Unto Kupiainen ja – kriittisenä äänenä – Raoul Palmgren) sekä 1960–1980-luvuilla tehdyt tulenkantajiin keskittyneet tutkimukset (Kerttu Saarenheimo, Ritva Haavikko, Pertti Lassila). Aineistoon kuuluu myös kirjailijaelämäkertoja ja -muistelmia, sekä julkaistuja että käsikirjoituksiksi jääneitä.

Aikalaiskäsitteen analyysi purkaa vakuuttavasti tulenkantajien käsitteelle annettua kirjallisuushistoriallista merkitystä. Nuoren Voiman Liiton kirjallisen harrastuspiirin albumille 1924 annettu nimi toi antiikin mytologian ja saksalaisen Jugend-liikkeen symboliikan liiton edustamaan valkoisen Suomen arvomaailmaan. Ryhmänimeksi tulenkantajat tuli myöhemmin, ensiksi ulkopuolisten paradisisessa käytössä. Mieskonen kuvaa

vivahteikkaasti käsitteen kietoutumista poliittisiin kamppailuihin ensimmäisen *Tulenkantajat*-lehden (1928) ja Tulenkantajain Seuran (1929) perustamisen jälkeen. Nuorvoimalainen aateperintö aktualisoitui, kun Mika Waltari ja muut ”nuoren kirjailijapolvemme” edustajat irtisanoutuivat toisesta *Tulenkantajat*-lehdestä (1932). Tämä loi edellytyksiä käsitteen sitomiselle 1920-lukuun ja kirjalliseen ryhmään tai sukupolveen.

Historiakuvan tällaista rajausta edisti, että fasismia ja oikeistoa vaihtelevin painotuksin vastustanut 1930-luvun tulenkantajuuskin hajosi. Vasemmalle jatkaheet, Palmgren ja muut Kiilan perustajat, tulkitsivat tulenkantajuuden vain esiasteeksi tiellä marxilaiseen tietoisuuteen. Se henkilöityi vasemmistoliberaaliin Erkki Valaan. Hänelle ei avautunut sijaa sen paremmin kirjallisuushistorian kaanonissa kuin Palmgrenin kehittelemässä kertomuksessa, jossa työläiskirjallisuus käännyttäisi liitolaistaiseen nousee kantamaan ja kartuttamaan porvariston edistyksellisen vaiheen kansallista perintöä.

Aiemman tutkimuksen tuella olisi ollut mahdollista päästä syvemmälle 1930-luvun kamppailuihin, joihin tulenkantajat osallistuivat ja joista ”poliittinen tulenkantajuus” sai sisältönsä. Kun Mieskonen väittää, että ensimmäisen tasavallan aikana työväenliike näyttäytyi ”yksiselitteisesti kansallisen kehityksen vastaisena voimana” (s. 201), hän sivuuttaa työväenliikkeen eri suuntausten erot suhteessa porvarillisen politiikan jakoihin, poliittiseen järjestelmään ja valtiokoneistoon. Kirjaan sisältyvistä 1930-luvun jälkipuolen tapahtumakuvauksistakin näkyy, että kansalliseen integraatioon osallistuessaan myös sosiaalidemokraattinen työväenliike veti rajaa Valan tulenkantajuuteen.

Sotien jälkeen kiinnostusta tulenkantajiin rajoittivat sekä vasemmiston nousuna näkynyt poliittinen käänne että käänteen läpi kantautunut kansalliskonservatiivisen kulttuurivallan jatkuvuus. Mielenkiintoa ei lisännyt 1950-luvun modernismikaan. Kirjallisuushistoriallinen tulkintakehyks oli kuitenkin jo vakiintunut, kun kiinnostus kasvoi 1960-luvun alussa. Käsite viittasi 1920-luvun ilmiöön, ryhmään, joka jäsentensä tulevan kansallisen merkityksen vuoksi ansaitsi paikan suomalaiskansallisessa kirjallisuushistoriassa.

Historiallisen tulkintakehyksen rakentamisessa vaikutusvaltaisia olivat useat tulenkantajuuteen liitetyt ja itsensä liittäneet, vaikkei Paavolaiselta odotettua tulenkantajahistoriaa koskaan tullutkaan. Viljanen – kirjallisuuskritiikin, kirjallisuudentutkimuksen ja kulttuuripoliitiikan vallankäyttäjä – osoitti suunnan tulenkantajiin syventyvälle tutkimukselle, ensinnä Saarenheimon työlle. Aikalaiset vaikuttivat historiakuvaan myös tutkijoiden tekemien kirjailijahaastattelujen tietä. Mieskonen pohtii terävästi kirjallisuushistoriallisen kaanonin ja muistin vuorovaikutusta. Haastattelukysymysten ennako-oletukset – esimerkiksi tulenkantajat ”ryhmänä” – ohjasivat muistelua.

Kaksijakoinen aikalaiskäsitteen ja historiografisen käsitteen tarkastelu on tuonut väitöskirjan esitystapaan toistoa, josta osa olisi ollut vältettävissä. Monet virkkeet vaativat lukijalta paljon, mikä johtuu useimmiten, joskaan ei aina, itse asian monimutkaisuudesta. Työssä on jälkiä pitkäaikaisen tutkimusprosessin vaiheista. Uudet kysymykset ovat vienneet pohdintoja melko etäälle varsinaisesta tutkimustehtävästä.

Vahva intellektuaalinen saavutus tämä tutkimus on. Analysoimalla ja kontekstualisoimalla yhtä erityistä nimeämiskäsitettä Mieskonen tuo näkyviin kansallisen kulttuurin, kirjallisuuden ja tutkimuksen valtarakenteita. Tutkimustehtävä perustellessaan ja tutkimustuloksia arvioidessaan hän osallistuu ansiokkaasti myös keskusteluihin historiantutkimuksen teoreettisista ja metodologisista perusteista, käsitehistoriallisen lähestymistavan mahdollisuuksista sekä tieteidenvälisyyden ehdoista.

Pauli Kettunen, professori emeritus
Helsingin yliopisto

Diktaattori valkopesussa

Pekka Visuri & Eino Murtorinne:

Hitlerin ja Stalinin kaupankäynti Suomesta 1939–1940. Kiista Suomen asemasta Saksan ja Neuvostoliiton vaikutuspiirissä. Docendo 2019. 286 s. ISBN 978-952-291-684-6.

Turvallisuuspolitiikan historian tutkija Pekka Visuri ja kirkkohistorioitsija Eino Murtorinne ovat lyöttäytyneet yhteen paneutuakseen paljon tutkittuun Suomen historian jaksoon. Onko aiheesta enää mitään oleellisesti uutta sanottavaa? Pekka Visuri vastaa myönteisesti. Hänen mielestään tarvitaan ”uutta perustutkimusta, tuoreita kysymyksenasetteluja ja analyyseja”. Hän myös peräänkuuluttaa viime sodista ”tasapainoisempaa” kuvaa ilman ”ideologisia rasitteita”. (s. 7, 12, 13) Kaiken kaikkiaan tavoitteena näyttää olleen perinpohjainen revisio.

Erytinen korostus on ulkoasiain kansankomissaari Molotovin ja valtakunnankansleri Hitlerin tapaamisella Berliinissä 12.–13.11.1940. Visuri katsoo heidän keskustelujensa jääneen suomalaisessa kirjallisuudessa liian vähälle huomiolle. Toki Molotovin matka oli tunnettu myös Suomessa. Marsalkka Mannerheimista alkaen olivat kirjoittajat hyödyntäneet muutama vuosi sodan jälkeen englanniksi ja saksaksi julkaistuja saksalaisia keskustelumuistiinpanoja. Nyt ne ovat Visurin ja Murtorinteen kirjan liitteenä.

Vähemmän tunnetut ovat olleet Stalinin neuvotteluohjeet Molotoville, jotka niin ikään ovat liitteenä. Niissä neuvostojohtaja toteaa ilmeisen harmistuneena, että edellisvuotinen etupiirisopimus Saksan kanssa ei ollut toteutunut Suomen osalta. Hän tarkoitti tietenkin talvisotaa ja puna-armeijan vajaaksi jäänyttä suoritusta siinä. Koska tehtävänä oli ollut eteneminen pikamarssia Helsinkiin ja pääseminen lopulta Tornionjoelle asti, Stalinin lausumasta näkyy myös, että ajatus Suomen itsenäisyyden lopettamisesta sisältyi jo Molotov–Ribbentrop-sopimuksen salaiseen lisäpöytäkirjaan. Edelleen on pääteltävissä, että aivan riippumatta siitä, mitä Stalin puhui edellisenä syksynä neuvotteluissa suomalaisten kanssa, hän hautoi silloinkin heidän maansa valtaamista.

Ohjeista näkyy myös, ettei talvisodan rauhanteko muuttanut tavoitteita. Stalinin teki kovasti mieli viedä kesken jäänyt projekti päätökseen. Mutta taaskin matkassa oli mutka – tällä kertaa Suomeen ilmaantuneiden saksalaisten joukkojen muodossa. Molotovin piti pyrkiä järjestämään niiden poistuminen.

Neuvottelut Berliinissä näyttäsivät vahvistavan johdopäätöksen, että Stalin oli valmistautunut likvidoimaan luoteisen naapurinsa. Molotov tiedusteli ensin, oliko edellisvuoden sopimuksen maininta Suomesta yhä voimassa ja selvensi, että salainen lisäpöytäkirja määrittä Suomen aseman Baltian, Romanian ja Puolan kaltaiseksi. Hän myös pyysi kannanottoa Suomi-ongelman ratkaisuun à la Baltian maat. Vaikka Molotov ei puhunut herransa aikeista aivan suoraan, viesti oli riittävän selvä. Hitler ymmärsi ja kielsi jyrkästi uuden sodan aloittamisen. Molotov paljasti vielä lisää etupiirisopimuksen tulkinnasta protestoimalla, että sodasta pidättyminen oli sopimukselle täysin vieras ajatus.

Kun Visurin ja Murtorinteen kirjan liitteissä Stalin näyttääytyy ainakin elokuun lopusta 1939 lähtien vaaralliseksi Suomelle, tekijät kertovat melko lailla toisenlaisen tarinan. Se kohtelee Kremlin herraa silmiinpistävän suopeasti.

Ytimessä on käsitys Hitlerin ja Molotovin keskusteluista. Suomen tulevaisuus on tulkinnassa kyllä keskeinen – jopa niin oleellinen, että kun siitä ei päästy yksimielisyyteen, Saksan ja Neuvostoliiton yhteistyö oli umpikujassa. Kuitenkin jää sanomatta yksiselitteisesti, mitä Molotovilla oli mielessä. Hänen kerrotaan ”pohdiskelleen” mahdollisuutta ratkaista Suomen tapaus rauhanomaisesti ”Bessarabian ja Itämeren reunavaltioiden tavoin”, mutta kertaakaan ei todeta, että hän tarkoitti liittämistä Neuvostoliittoon.

Stalinin aikeitten auki kirjoittamisen vierastaminen näkyy muutenkin. Maininta etupiirisopimuksen vaillinaisesta toteutumisesta puuttuu. Hitler varoitti sodan aloittamisesta mutta ei estääkseen Suomen miehittämisen, vaan koska tiesi Leningradin sotilaspiirin määräämisestä syyskuussa valmiuteen. Syyksi esitetään ”Saksan kas-

vava valta” Suomessa ja pelko, että se kääntyy Neuvostoliittoa vastaan (s. 203–204) Berliinin keskusteluista tänne välittömästi tihkuneet tiedot Stalinin kaavailuista ja Hitlerin torjunnasta leimataan tarkoitushakuisiksi ja väritetyiksi, koska ei samalla mainittu Johtajan vakuutuksesta, että Suomi kuului ”ensisijaisesti Neuvostoliiton vaikutuspiiriin” (s. 225).

Kun Visuri ja Murtorinne jättävät kertomatta Molotovin Berliinin-käynnin todellisen tarkoituksen, he antavat samalla ymmärtää, ettei Isä Aurinkoinen aikunut enää talvisodan päätyttyä panna pistettä Suomen itsenäisyydelle. Visurin ja Murtorinteen mielestä Stalinin tavoitteena oli sittemmin pelkästään ”poliittinen vaikutusvalta”, jotta Suomi pysyisi poliittisesti neutraalina Neuvostoliiton etupiirissä ja kansa sopeutuisi sellaiseen olotilaan. Etupiiri vielä tarkentuu Neuvostoliiton ”strategiseksi suojavaikokkeeksi” lännen mahdollista uhkaa vastaan. Moskova kyllä painosti, mutta tavoite ei ollut sen kummempia kuin ”Suomen jäsentäminen” entistä läheisemmin Neuvostoliiton etupiiriin ja sen turvallisuusetujen vahvistaminen maassa. Syinä olivat uusi poliittinen tilanne ja Saksan sotilasmahdin aiheuttama huoli (s. 152, 159–161).

Suomessa kuitenkin pelättiin, että talvisodan rauhansopimus oli vain pitemmän tähtäyksen pyrkimysten välivaihe. Vuosikymmeniä onkin tiedetty Molotovin paljastuksesta Liettuan ulkoministerille kesäkuun lopussa 1940, että Suomi aiottiin liittää ”neuvostokansojen kunniakkaseen perheeseen”. Mutta Visurin ja Murtorinteen mielestä Neuvostoliiton sotilaallinen uhka oli pelkästään ”otaksuttu” ja sen todellisuus jäi ”hämärän peittoon” (s. 168).

Vaarattomiksi Suomen itsenäisyydelle esitetään myös neuvottelut Moskovassa sekä elokuun lopussa että loka–marraskuussa 1939. Molempien esittelystä vastaavan Visurin mielestä Stalinin ”sisimpiä ajatuksia” (s. 100) ei tunneta mutta on varmaa, että pieni rajansiirto Kannaksella, Suomenlahden ulkosaarten luovuttaminen ja Hangon vuokraaminen tukikohdaksi olisivat riittäneet.

Stalin raotti suunnitelmiaan todetessaan heti Molotov–Ribbentrop-sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen marsalkka Kliment Vorosiloville, että se salli hänen ratkaista Baltian, Bessarabian ja Suomen kohtalon. Mutta Visuri ei usko, että Hitler oli luovuttanut Suomen Neuvostoliiton ”valtapiiriin”. Vaikka Suomi kuuluikin salaisessa lisäpöytäkirjassa Baltian maiden joukkoon, maa oli hänen mielestään Kremlissä toisenlaisessa asemassa kuin Viro, Latvia ja Liettua (s. 74, 87).

Todellisuudessa Suomen aseman määräsi Hitlerin pakkotilanne. Hän oli ajanut itsensä nurkkaan, eikä hänellä ollut valinnanvaraa. Visurikaan ei jätä tästä epäselvyyttä. Stalin hyödynsi neuvostotiedustelun hankkimia tietoja, että hyökkäyksen Puolaan oli määrä alkaa elokuun 26. päivänä ja että Hitler halusi neuvo-

tella pikaisesti. Stalin tunnusteli kuun puolivälin tienoilla Saksan kantaa suhteiden tiivistämiseen ja kiirehti 20. päivänä sopimusta esittäen samalla luonnoksen ja mainiten myös salaisesta etupiiriijaosta. Koska Hitlerin oli varmistettava idän suunta ennen Puolan-sotaretkä, Stalinilla oli neuvotellessaan Ribbentropin kanssa etulyönti. Niinpä hänen ratkaisunsa meni läpi ”lähes sellaisenaan”, kuten Visuri toteaa.

Aikapaineessa Suomi epäilemättä hoidettiin, niin kuin Visuri arvioi, ”läpihuutojuttuna”. Hänen mukaansa Hitler ei vaarantanut ehdottomasti tarvitsemaansa neuvottelutulosta ryhtymällä kamppailemaan pohjoisen pikkuvaltion asemasta. Diktaattorien kaupankäynnissä toinen sai, mitä tarvitsi Puolasta, ja toinen vastikkeeksi luvan kohdella muun muassa Suomea haluamallaan tavalla.

Stalinilla oli vapaat kädet, mutta Visuri ei usko, että hän suunnitteli tuossa vaiheessa Suomen kaappaamista. Baltian mailta vaadittiin tukikohtia Neuvostoliitton liittämisen ilmeisenä pohjustuksena ja ne saatiin uhkailulla, kuten Visuri huomauttaa, mutta hänen mukaansa Suomelle ei esitetty ”selkeää uhkavaatimusta” (s. 100). Kuitenkin Molotov totesi suomalaisvaltuuskunnalle, että koska siviilit eivät kyenneet järjestämään asiaa, se oli jätettävä sotilaille.

Loka–marraskuun neuvottelujen arvioinnissa Visuri varoittaa päätöksistä vastuussa olleiden kotimaisten toimijoiden syyllistämisestä. Hän ei kuitenkaan malta olla lainaamatta historioitsija Michael Jonasilta Suomen johdon tlytytystä ”lähes typeryyttä sivuavasta kyvyttömyydestä” ymmärtää suurvallan ”elintärkeitä turvallisuusintressejä” (s. 101–102).

Jonasin käsitys vastaa Paasikiven muistelmissaan esittämää, joten se ei voi olla Visurin kuuluttama tuore näkökulma. Sen sijaan ainakin sellaisen yrityksestä kielii Molotovin Berliiniin viemän viestin piilottelu. Samalla haastetaan arkistotietojen todistus, kuten myös historiotsijoitten laajalti hyväksymä johtopäätös, että Suomen itsenäisyys oli vaakalaudalla.

Vakiintuneiden näkemysten haastaminen ulottuu Neuvostoliiton terroriluontoisiin ilmahyökkäyksiin asti. Visurin mukaan Suomen lehdistö levitti kauhutarinoita siviilien pommittamisesta, ”vaikka sellainen ei talvisodan aikaan ollut vielä kovinkaan yleistä”. Ei tietysti ollutkaan, mutta Guernican kauhut vain runsaat kaksi vuotta aikaisemmin olivat maailmalla yhä elävinä muistissa.

Visuri ja Murtorinne pyrkivät radikaaliin uudelleenarviointiin, ja sellaisena heidän tutkimuksensa voi nähdäkin. Samalla kuitenkin Suomen itsenäisyyden lopettamiseen tilaisuutta etsinyt diktaattori pääsee valkopesuun. Lisäksi täysin ilmaan jää väite vuosien 1939–1945 sotia koskevan keskustelun ideologisuudesta. Silti myös uusia näköaloja avautuu, tai ainakin entiset selkenevät. Stalinin ohjeet Molotoville Berliinin-matkaa varten ja keskustelujen muistiinpanot täydentävät tietämystä elo-

kuun 1939 ja seuraavan vuoden syksyn välisestä ajasta, jolloin Suomen kohtalo oli vaakalaudalla. Näiden dokumenttien julkaiseminen on arvokas palvelus tuon vaiheen tutkimukselle ja mielipiteenmuodostukselle siitä.

Tapio Tervämäki, VTT
Turku

Kun Suomi kiinnosti Lontoota

Risto Uimonen, Hanna Rajalahdi & Ilpo Salonen (toim.): **Täällä Lontoo. BBC:n suomalaistoimittajat idän ja lännen välisessä informaatio sodassa.** WSOY 2020. 339 s. ISBN 978-951-0-44905-9.

Yksi kylmän sodan ajan informaatiovaikuttamisen ja propagandan erityispiirre pohjoismaisessa kontekstissa oli brittiläisen julkisen palvelun yhtiö BBC:n suomenkielisten lähetysten jatkuminen aina vuoteen 1997 saakka. BBC aloitti lyhytaaltolähetykset toisen maailmansodan aikana kaikissa Pohjoismaissa niiden omilla kielillä heti vuonna 1940, pari vuotta BBC:n vieraskielisten lähetysten aloittamisesta, ja lähetystä jatkettiin ensimmäisen kylmän sodan aikana aina vuoteen 1957. Paitsi siis Suomessa, jossa ne jatkuivat vielä neljäkymmentä vuotta.

Vaikka niin kutsuttu metodologinen nationalismi on usein kaventanut näkökulmia ja tuntuu nykyisessä yllirajaisen historian tutkimuksen eetoksessa vanhan aikaiselta, voi kansallista näkökulmaa ja erityispiirteitä korostamalla päästä myös yllirajaisuuden ytimeen. Selasta tarjoaa esimerkiksi kylmän sodan tarkasteleminen suomalaisten mediatyöläisten näkökulmasta. He olivat osa lännen kylmän sodan politiikkaa, jossa Suomi nähtiin sen verran geopolittisesti hataraksi, että sitä piti puolustaa informaatiovaikuttamisella.

Media (aikalaisittain joukkotiedotus) ja uutisjournalismi ovat aina olleet luonteeltaan kansallisvaltiorajoja ylittävää. Tämä tulee hyvin ilmi Risto Uimosen, Hanna Rajalahden ja Ilpo Salosen toimittamasta kokoelmasta *Täällä Lontoo*, jossa muistellaan, pohditaan, analysoidaankin suomalaisten toimittajien työtä ison kansainvälisen mediayhtiön palveluksessa toisesta maailmansodasta kylmäsodan loppumiseen saakka – jopa senkin jälkeiseen aikaan. Kokoelman pohjana ovat toimittaja Vesa Santavuoren (1945–2012) kokoamat aineistot. Santavuori ehti myös ennen kuolemaansa kirjoittaa tekstiä tietokirjaa varten. *Täällä Lontoo* on siis eräänlainen lopuunsaattamisprojekti.

BBC:n World Servicen (vuoteen 1965 saakka BBC Overseas Service) tavoite toisen maailmansodan aikana oli vastata ennen kaikkea natsipropagandan asetta-

maan haasteeseen. Suomessa talvisodan jälkeen maata haluttiin suojella myös Neuvostoliiton vaikutuksilta. Toki brittien omaa kilpeä myös kiillotettiin. Radio oli tehokas propaganda-ase, jonka niin Göbbels kuin neuvostojohdokin olivat jo pitemmän aikaa tajunneet ja valjastaneet totalitaristisen ideologian palvelukseen.

Suomen sotienjälkeisessä poliittisen historian tutkimuksessa BBC:n suomenkieliset lähetykset mainitaan useimmiten diplomatiajätti Max Jakobsonin yhteydessä, joskus myös kokoomuspoliitikko Pertti Salolaisen pitkästä uraa esitellessä. Jakobsonin uralle vuodet heti sotien jälkeen Lontoossa olivat merkittäviä, koska ne ohjasivat häntä suuntaamaan kansainvälisille areenoille. Vähätellä ei voi myöskään ”bushfinnien” eli BBC:n suomenkielisessä toimituksessa Lontoon Bush Houseessa työskennelleiden toimittajien merkitystä suomalaiselle journalismille. Erkki Toivoset ja Kari Männyt ovat olleet Suomen tunnetuimpia toimittajia ja monet bushfinneistä ovat päätyneet keskeisille paikoille suomalaisessa mediakentässä – Erkki Raatikainen jopa Yleisradion johtoon. Myös runoilija-kääntäjät Anselm Hollo ja Matti Rossi ovat hioneet lauseitaan Bush Houseessa. Oma kulttuuri- ja poliittishistoriallinen anekdootti on BBC:n ensimmäinen suomenkielinen johtaja Hillar Kallas – kirjailija Aino Kallaksen ja virolaisen kansatieteilijä-diplomaatin Oskar Kallaksen liikemiespoika.

Pitkän linjan toimittaja, nykyinen tietokirjailija, ex-bushfinni ja teoksen toimittaja Risto Uimonen korostaa, että BBC:n vieraskieliset lähetykset eivät olleet propagandaa vaan perustuivat ensisijaisesti maailman johtavan julkisen palvelun yhtiön laatujournalismikriteereille. Epäilemättä BBC viljeli vähemmän suoranaisia vaiheita verrattuna neuvostopropagandaan tai edes CIA:n masinoimien Radio Free Europe ja Voice of America -radio-kanavien sisältöön.

Propagandaa on kuitenkin monenlaista. Propagandatutkijat ovat luokitelleet sitä mustaan, valkoiseen ja harmaaseen.¹ Musta propaganda on usein totalitarististen systeemien masinoimaa suoraa valehtelua ja toisten mustamaalauksia. Lähettävä taho ei jää epäselväksi. Valkoisessa propagandassa taas saatetaan kertoa totuuksia, mutta niin, että korostetaan ainoastaan hyviä puolia ja jätetään toinen puoli kertomatta. Harmaa propaganda puolestaan on usein vaarallisinta tai ainakin salakavalinta, koska siinä piilotetaan alkuperäinen viestin alullepanija tai esitetään ideologisesti vastakkainen taho epäedullisessa valossa korostamalla tämän puutteita (kuten usein nykyisessä somepropagandassa trolleineen ja valeutisineen).

Luokituksen perusteella on helppoa sanoa, että BBC:n vieraskieliset lähetykset olivat usein valkoista propagandaa. Kuten Max Jakobson totesi, ”BBC:n lähetyksiä ei tehty valehtelemalla vaan annostelemalla totuutta valikoiden. Tärkeää oli hankkia oikeat faktat, joista sitten valittiin ne, joita käytettiin.”

Teoksen kirjoittajat ovat enimmäkseen bushfinnejä, mutta mukana on myös historioitsija Marek Fields, jonka erinomainen väitöskirja tarkasteli laajemminkin angloamerikkalaista propagandaa ja kulttuuridiplomatiaa sotien jälkeisessä Suomessa hyödyntäen muun muassa Santavuoren aineistoja.² Jo väitöskirjassaan Fields toi esille BBC:n Suomeen kohdistuneet vaikutuskeinot, jotka koskivat myös Hella-radiota, vasemmistolaisen Hella Wuolijoen johtamaa Yleisradiota.

Kirjoittajia teoksessa on parikymmentä, joista moni on kirjoittanut useamman kuin yhden luvun. Osa artikkeleista on tosin parin sivun anekdoottimaisia tunnelmamuisteluja. *Täällä Lontoo* ei ole akateeminen historiantutkimus, vaan ennemminkin sekoitus tietokirjaa ja muistelmia. Kirjoittajien runsaus on rikkautta etenkin Lontoon sykkeessä työtään tehneiden toimittajain kokemuksellisuuden kautta. Teos onkin täynnä enimmäkseen mielenkiintoisia anekdootteja ja toimitusarjen kuvauksia kansainvälisessä ilmapiiirissä.

Usein tällaisia monen kirjoittajan kokoelmia vaivaa asioiden toistaminen, mutta hyvällä toimittamisella toistoa on mahdollista karsia. *Täällä Lontoo* olisikin ollut syytä lukea vielä kokonaisuutena uudelleen. Virheitäkin on hiukan sivuille jäänyt. Tuskin BBC:n suomenkielinen toimitus teki yhteistyötä 2000-luvun alussa perustetun Radio Helsingin kanssa 1980-luvulla, vaan jo aiemmin kirjassa käsitellyn Radio Ykkösen kanssa.

Ensimmäinen puolisko kirjaa edetään suunnilleen kronologisesti BBC:n suomenkielisen radion tarina synnystä kuolemaan ja lopussa keskitytään tuokiokuviin ja anekdootteihin. Rakenne ei ole aivan onnistunut; paitsi että loppupuolta vaivaa tautologia, myös sinänsä mielenkiintoiset tuokiokuvat jäävät hiukan irrallisiksi leijumaan. Toki kokovia summauksiaikin lopusta löytyy.

Pohjoismainen media kylmässä sodassa on ollut viime aikoina kasvavan tutkimuksen kohteena. Etenkin norjalaiset, jotka ovat muutenkin olleet Pohjolan johtavia kylmän sodan historiantutkijoita pitkästi, ovat kunnostautuneet.³ Aiheesta riittääkin paljon tutkittavaa ja lisää on tulossa. Niissä pyritään tarkastelemaan kylmän sodan mediaa nimenomaan koko Pohjolan vinkkelistä, ei vain yhden maan tai edes vertaillen, vaan ylijärjestyksellä.⁴

Mutta kuten *Täällä Lontoo* osoittaa, on ulkomaantoimittajien työ jo perustaltaankin transnationaalia. Vaikka työtä tehtäisiin oman maan kansalaisille omalla kielellä, ollaan koko ajan kosketuksissa myös muiden valtioiden ja kulttuurien kanssa – puhumattakaan kansainvälisistä uutisista, joiden valikoituminen kansallisiin tarkoituksiin avaa mielenkiintoisia historiallisia kurkistusaukkoja. BBC World Service, jos mikä, oli tällaiseen ainutlaatuinen tähytyspaikka – nähdä myös miten entinen imperiumi ottaa osaa maailmaan esikuvallisella mediainstituutiollaan.

Vaikka *Täällä Lontoo* -teoksen tapaiset tietokirjat eivät ole varsinaisia historiantutkimuksia, ovat ne joka

tapauksessa oivaa materiaalia myös akateemiselle kylmän sodan mediahistorialliselle tutkimukselle.

Jukka Kortti, dosentti, yliopistonlehtori
Helsingin yliopisto

1. Garth S. Jowett & Victoria O'Donnell, *Propaganda & Persuasion*. Sage 2015, 20–33.
2. Marek Fields, *Reinforcing Finland's Attachment to the West. British and American Propaganda and Cultural Diplomacy in Finland, 1944–1962*. Helsingin yliopisto, 2015. Väitöskirjasta julkaistiin myös suomenkielinen popularisointi *Lännestä tulee. Britannian ja Yhdysvaltain propaganda kylmän sodan Suomessa*. Art House 2019.
3. Ks. esim. Henrik G. Bastiansen & Rolf Werenskjöld, *The Nordic Media and the Cold War*. Nordicom 2015.
4. Esimerkiksi Palgrave Macmillan on julkaisemassa kokoelmaa *Nordic Media Histories of Propaganda and Persuasion* vuoden 2022 lopulla. Kirjassa tosin tarkastellaan myös toista maailmansotaa edeltävää 1900-lukua.

Historiapolitiikkaa kouluopetuksessa – kansakunnan yhteen nivomista vai kriittisyyskasvatusta?

Olli Suominen:

Identifying History in Servitude: A Comparative Study on the Teaching of Critical History Thinking in Finland, United States and China. Julkaisuja B 535. Turun yliopisto 2021. 234 s. ISBN 978-951-29-8428-1.

Historiandidaktisia väitöstutkimuksia ei ilmesty Suomessa kovin usein. Vielä harvemmin niitä julkaistaan epämuodikkaan monografian muodossa. Olli Suominen tutkimus *Identifying History in Servitude* on tästä poikkeus. Kun tarkastelun kohteena on vielä historianidaktiikassa harvinaislaatuinen vertaileva tutkimus, ansaitsee teos tulla esitellyksi alan tiedelehdessä.

Tutkimuksen otsikkoa on vaikea suomentaa. Käsite 'history in servitude' on peräisin hollantilaiselta historioitsijalta Johan Huizingalta (1872–1945). Hän tarkoitti sillä historian väärinkäyttöä poliittisiin tarkoituksiin. Tämä rappauneen historiatieteen muoto hylkää objektiivisuuden periaatteen ja pyrkii edistämään joidenkin tiettyjen poliittisten toimijoiden tarkoitusperiä. Teoksessaan Suominen selvittää, mihin tarkoituksiin historianopetusta käytetään.

Tutkimuksen avainkäsitteenä on historiapolitiikka, jolla laveimmillaan viitataan historian käyttöön kai-

kenlaisiin poliittisiin tarkoituksiin. Suominen tarkastelee historiapolitiikan ilmenemismuotoja kolmen maan, Suomen, Yhdysvaltojen (Pohjois-Carolinan) ja Kiinan historianopetuksessa. Hän kytkee historiapolitiikan koulutuksen yhteiskunnallisten tehtävien toteutumiseen. Tutkimustehtävän voi konkretisoida kysymykseksi, pyritäänkö historianopetuksella johdattamaan opiskelijat omaksumaan vallitsevan järjestelmän normit ja asenteet vai tarjotaanko heille välineitä toimia kriittisinä kansalaisina. Seppo Hentilä korostaa, että historiapolitiikka on tietoista ja aktiivista toimintaa.¹ Suominen hyödyntää Hentilän määritelmää ja katsoo historiapolitiikan tarkoitukselliseksi ja tietoisin puolueelliseksi näkemykseksi historiasta, jota käytetään tiettyjen poliittisten päämäärien saavuttamiseksi. Palaan määritelmän toimivuuteen jäljempänä.

Suominen pyrkii vastaamaan tutkimuskysymyksiinsä analysoidulla tutkimuksen kohteena olevien maiden opetussuunnitelmia ja historian oppikirjoja sekä haastatteleamalla opettajia. Tutkimuksen kolmas ulottuvuus liittyy historianopetuksen konvergenssiin: analysoidulla 1980-luvun ja 2010-luvun lopun oppikirjoja Suominen pyrkii selvittämään, onko eri maiden historianopetuksessa nähtävissä lähentymistä.

Yleistäen voi sanoa, että länsimaisten demokratioiden historianopetuksessa on viime vuosikymmenten aikana tapahtunut yhdenmukaistumista. Koulutuksen integraatiotehtävä – historianopetuksen käyttäminen kansakuntaa yhdessä pitävänä liimana – on heikentynyt ja historianopetus on vahvemmin saanut tehtäväksi tukea kansalaisten kriittisiä tiedonkäsittelyvalmiuksia.

Viime aikoina on kuitenkin nähty myös toisenlaista kehitystä. Nationalismi ja pelko kansallisvaltion murenemisestä ovat nostaneet koulutuksen integraatiotehtävän vahvemmin esille monissa maissa, Suomessakin. Pari vuotta sitten eduskunnassa tehtiin kirjallinen kysymys suomalaiskansallisen identiteetin murentamisesta peruskoulun opetussuunnitelmassa.² Kysymyksen tekijä esitti huolensa siitä, että historianopetuksessa ei enää pyritä kansallisen identiteetin sisäistämiseen, vaalimiseen ja vahvistamiseen. Kysymyksen esittäjän mukaan kansallista identiteettiä pitäisi opetuksessa vahvistaa kansan yhteenkuuluvuuden tunteen lisäämiseksi.

Yhdysvalloissa puolestaan yritettiin 1990-luvun lopulla saada aikaan valtakunnallinen opetussuunnitelma, joka olisi sisältötiedon sijasta korostanut historiatiedon luonteen ja tuottamisen opiskelua. Hanke kaatui politiikkojen vastustukseen.³ Historiakasvattajat pyrkivät samaan tavoitteeseen maltillisemmin ja paremmalla tuloksella reilu kymmenen vuotta myöhemmin. Tällä hetkellä monet osavaltiot ovat kuitenkin irtautuneet tai irtautumassa näistä valtakunnallisista standardeista. Jotkin osavaltiot käyttävät historianopetusta niin sanotun suuren kansallisen kertomuksen välittämiseen ja putsaavat historianopetuksesta Yhdysvaltojen kan-

nalta synkkien asioiden käsittelyn. Historianopetuksesta ollaan Yhdysvalloissa jälleen virittelemässä kulttuurisotaa.

Vastaavia kamppailuja käydään ympäri maailmaa – Kiinassakin, kuten Suominen osoittaa. Suomisen tutkimus onkin tärkeä ja ajankohtainen kontribuutio keskusteluun koulutuksen ja erityisesti historianopetuksen tehtävästä eri yhteiskunnissa. Tutkimus tarjoaa näkökulman paitsi mainittujen maiden koulutuspolitiikkaan myös aineksia pohtia koulutuksen ylikansallisia ilmiöitä.

Palataan historiapolitiikkatermin käyttöön ja erityisesti siihen, miten se näkyy opettajien puheessa ja oppikirjoissa. Suomisen tutkimuksessa amerikkalainen historianopettaja kertoi käyttäneensä Bostonin verilöylyä⁴ kuvaamaan sitä, kuinka menneisyyden tapahtumat tai ilmiöt näkyvät monesti myös tänä päivänä. Suomisen teoksen tekstikatkelmasta ei selviä, mitä nykypäivän ilmiötä opettaja johdatti oppilaansa pohtimaan Bostonin verilöylyn avulla (haastatteluajankohdan perusteella ilmeisesti levottomuuksia Fergusonissa elokuussa 2014). Huomionarvoista kuitenkin on, että kyseinen opettaja käytti Bostonin verilöyly -nimitystä kuvaamaan vuoden 1770 välikohtausta pohtimatta käsitteen ulottuvuuksia sen enempää. Välikohtaus ja sen tulkinnot jakavat vielä tänä päivänä yhdysvaltalaisia ja brittejä. Viimeksi mainitut puhuvat mieluummin King Streetin välikohtauksesta kuin Bostonin verilöylystä. Vuoden 1770 välikohtaus Bostonissa (samoin kuin 'Bostonin teekutsut' kolme vuotta myöhemmin) on iskostunut amerikkalaisten kansalliseen kertomukseen hyvin vahvasti. Harva historianopettaja huomaa tarkastella näiden historiallisten tapahtumien historiapolitiittisia ulottuvuuksia.

Edellä kuvattu opettaja jatkoi kertomansa mukaan Bostonin verilöylyn käsittelyä nostamalla esille Paul Reveren kolme viikkoa välikohtauksen jälkeen julkaiseman piirroksen, jossa brittisotilaat ampuvat bostonilaisia. Tässä yhteydessä opettaja huomaa tapahtuman historiapolitiittisen käytön. Hän kertoo kuvan olevan propagandaa, joskaan Suomisen lainaus opettajan puheesta ei kerro, mikä kuvassa tämän mielestä ilmentää historian väärinkäyttöä. Suominen tuo toisessa yhteydessä esille, että samaa Reveren kuvaa käsitellään myös 1980-luvun oppikirjassa. Kyseisen oppikirjan tekstissä viitataan Yhdysvaltain sisällissotaa edeltäneisiin huhuihin, joiden mukaan kuva olisi virheellinen. Tästäkin lainauksesta ei ilmene, millä perusteella kuva pidettiin virheellisenä.

On harmillista, että Suomisen teoksen oivaltavat esimerkit jäävät irrallisiksi kytkeytymättä oppikirjan, opetussuunnitelman tai haastattelun sisältökokoaisuuksiin. 1980-luvun oppikirjasta esille nostettu esimerkki liittyi todennäköisesti 1850-luvun jälkipuoliskolla ilmestyneeseen William L. Champeyn maalaukseen, jossa vuoden 1770 tapahtuma kuvataan Reveren teoksesta poiketen. Kyseisessä kuvassa etualalle on

nostettu välikohtauksen ensimmäinen kuolonuhri, Afrikan amerikkalainen Crispus Attucks. Tämä kuva esiintyy tänä päivänä oppikirjoissa, koulujen nettisivuilla ja suurelle yleisölle suunnatuilla areenoilla. Ei yllätä, että Champeyn kuvaa käytetään kansallisen yhtenäisyyden rakentamisessa näin Black Lives Matter -liikkeen aikana ja Crispus Attucks kuvataan Yhdysvaltain itsenäisyyskamppailun ensimmäisenä marttyyrinä. Historiallinen tosiasia on, että Attucks oli välikohtauksen ensimmäisiä kuolonuhreja. Attucksin kuvaaminen "illan sankariksi" on kuitenkin historian vääristelyä, kuten Sam Wineburg on osoittanut.⁵ Bostonin verilöylyn kaltaisilla menneisyyskertomuksilla pyritään yhtenäistämään kansakuntaa. Niiden todenperäisyyden tutkimisella voidaan puolestaan kehittää nuorten kriittisiä tiedonkäsittelyvalmiuksia.

Suomisen analyysi tunnistaa, miten historiapolitiikka näkyy tutkimuksen kohteina olevien valtioiden opetussuunnitelmissa, historian oppikirjoissa ja opetuksessa. Tutkimus tuo esille, että historianopetuksella on pyritty eri aikoina eri tavoitteisiin, ja että viralliset opetussuunnitelmat, koulussa käytetyt oppikirjat ja opettajien toteuttama opetus ovat monesti heijastaneet erilaisia käsityksiä historiapolitiikasta ja sitä kautta koulutuksen yhteiskunnallisesta tehtävästä.

Historiapolitiikan määrittely tarkoitukselliseksi ja tietoisien puolueelliseksi näkemykseksi historiasta ei kuitenkaan ole välttämättä paras ratkaisu. Kuten edellä kuvatuista esimerkeistä käy ilmi, opettaja tai oppikirjailija ei välttämättä ajattele esittävänsä tietoisien puolueellista näkemystä eli tekevänsä historiapolitiikkaa. Olisikin ehkä ollut parempi puhua laveammin *historian käytöstä*. Näin siksi, että Suomisen on paikoitellen vaikea osoittaa tutkimusaineistosta tietoisien puolueellisia näkemyksiä. Lisäksi oppikirjoissa ja opetuksessa ilmenee monesti tahatonta historiapolitiikkaa, joka olisi näin saatu liitettyä osaksi tutkimusta. Silti historiapolitiikkäsite Suomisenkin käyttämässä muodossa tuo esille kiinnostavia ja osaavasti perusteltuja löydöksiä. Historiapolitiikan ulottuvuuksia tarkasteleva malli on lisäksi kiinnostava avaus historianopetuksessa käytettyjen käsitteiden tarkasteluun.

Jukka Rantala, professori
Helsingin yliopisto

1. Seppo Hentilä, Historiapolitiikka. Holocaust ja historian julkinen käyttö. Teoksessa Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. SKS 2001, 26–49.
2. Olli Immonen, Kirjallinen kysymys kansallisen identiteetin vahvistamisesta koulutusjärjestelmässä. Kirjallinen kysymys KK6372018 vp, 2019. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kysymys/Sivut/KK_637+2018.aspx (4.10.2021).

3. Gary B. Nash, Charlotte Crabtree & Ross E. Dunn, *History on trial. Culture wars and the teaching of the past*. Vintage Books 2000; Linda Symcox, *Whose history? The struggle for national standards in American classrooms*. Teachers College Press 2002.
4. Yhdysvaltalaiset kutsuvat brittisotilaiden ja Bostonin asukkaiden välillä 5. maaliskuuta 1770 sattunutta välikohtausta Bostonin verilöylyksi. Väkijoukko oli solvannut sotilaita ja käyttäytynyt näitä kohtaan uhkaavasti, jolloin sotilaat olivat avanneet tulen. Viisi bostonilaista sai surmansa ja useita haavoittui. Isoista-Britanniasta irrottautumista ajaneet amerikkalaiset käyttivät tapausta myöhemmin propagandassaan.
5. Sam Wineburg, The Silence of the Ellipses. Why history can't be about telling our children lies. *Kappan* 102:5 (2021), 8–11.

Yhdysvaltain yllirajainen länsi

Janne Lahti:

The American West and the World. Transnational and Comparative Perspectives. Routledge 2019. 189 s. ISBN 978-1-138-18734-4.

Dosentti Janne Lahden monografia *The American West and the World* on Suomen Kulttuurirahaston tukeman tutkijatohtorikauden päätuotos. Se on tiivis yleisesitys Yhdysvaltain Lännen historian tutkimuksen uusista tuulista ja lyhyt johdatus ”globaaliin Lännen historiaan” (*Western history as global history*). Lukija perehdytetään alle kahdessasadassa sivussa transnationaalisuuden, vertailevan imperiumien tutkimuksen ja globaalihistorian merkitykseen Lännen historian nykytutkimuksessa. Teos purkaa myyttistä kuvaa ”villistä lännestä” amerikkalaisen yhteiskuntakehityksen erityistapauksena ja yhdistää Pohjois-Amerikan länsiosan kehityskuluihin muualla maailmassa. Teemaan johdattaa Lahden oma henkilöhistoria. Lahti on tutkinut pitkään Lännen historiaa – viime vuosina etenkin saksalaisen imperialismin kytköksiä Yhdysvaltain asutuskolonialismiin –, mutta hänen kiinnostuksensa lännenkulttuuriin heräsi jo lapsena. Kirjoittaja varttui 1980-luvun Suomessa, jossa ”villistä lännestä” opittiin muun muassa belgialaisista ja italialaisista sarjakuvista (Lucky Luke ja Tex Willer) sekä italialaisista spagetti western -filmeistä. Vaikka vasta tutkijankoulutus opetti Lahden sanallistamaan kokemustaan, hän ymmärsi jo varhain, ettei Länsi ole vain amerikkalaista omaisuutta, vaan osa ”kollektiivista, globaalia historiaamme” (s. 2).

Lahti asemoi teoksensa kolmen tutkimuskeskustelun risteämään. Hän ammentaa ensinnäkin kritiikistä, jota amerikkalaishistorioitsija Frederick Jackson Turnerin kuulu rajaseututeesi (*frontier thesis*) on yli vuosisadan

ajan kirvoittanut. Turnerin vuonna 1893 esittelemän teesin mukaan Mississippi-joen länsirannan ja Tyynenmeren välillä tarjolla ollut ”vapaa” maa ja jatkuvasti laajennut valkoinen uudisasutus loivat ainutlaatuiset edellytykset käytännönläheisen, individualistisen ja demokraattisen yhdysvaltalaisen identiteetin rakentumiselle. Länsi opetti amerikkalaiset ihannoimaan vapautta ja karsastamaan hierarkioita. Myöhemmät kriittiset historioitsijapolvet ovat myöntäneet Lännen merkityksen amerikkalaiselle identiteetille, mutta pyrkineet eroon turnerilaisesta angloamerikkalaiskeskisytydestä ja monipuolistamaan kuvaa Lännestä. Vaikka Turner-kritiikin juuret ulottuvat 1900-luvun alkuun, on etenkin 1980-luvulla noussut uusi lännenhistoria tuonut näkyvästi esiin perinteisen lännenhistorian unohtamia toimijaryhmiä, kuten alkuperäiskansoja, naisia ja orjia. Se on korostanut sukupuolen, luokan ja rodun valtahierarkioiden merkitystä, ja pohtinut lännenhistorian roolia Yhdysvaltain globaalissa vallankäytössä. Lahden teos tarjoaa oivan johdatuksen näihin uuden lännenhistorian keskeisiin teemoihin.

Lisäksi Lahti asemoi näkökulmaansa imperiumien globaalihistoriaan sekä rajaseutututkimukseen (*borderland studies*). Yhdysvaltalaisessa historian tutkimuksessa on perinteisesti suhtauduttu imperiumi-käsitteeseen varoen, sillä maan omakuva on ollut korostetun tasavaltalainen ja antikolonialistinen. Viime vuosina imperiumin ja kolonialismin käsitteet ovat kuitenkin yleistyneet Yhdysvaltoja tutkivien historioitsijoiden analyyseissa, mistä Lahdenkin teos osaltaan kertoo. Tutkijat ovat purkaneet ymmärrystä amerikkalaisen yhteiskuntakehityksen erityislaatuudesta ja yhdistäneet maan 1800-luvun asutushistorian samanaikaisiin imperiuminrakentamisprojekteihin muualla maailmassa. Vertailua on helpottanut asutuskolonialismin (*settler colonialism*) analyttinen käsite. Sillä tarkoitetaan kolonialismin muotoa, jossa siirtomaavaltal perustuu valloitukseen, uudisasutukseen sekä alkuperäiskansojen syrjäyttämiseen tai tuhoamiseen. Amerikan Lännen kontekstissa käsite mahdollistaa vertailun väkivaltaisiin uudisasutusprojekteihin muualla maailmassa, esimerkiksi Australiassa, Etelä-Afrikassa, Algeriassa ja Siperiassa. Myös rajamaata tai rajaseutua tarkoittava *borderland*-käsite on luonut puitteita vertailulle. Lännen viitekehityksessä *borderland*-käsitettä on käytetty etenkin Yhdysvaltain ja Meksikon välisen huokoisen poliittisen, kulttuurisen ja sosiaalisen rajan analyysiin, mutta myös esimerkiksi Kanadan-vastaisen rajan ja Tyynenmeren kulttuurivaihdon tarkasteluun.

The American West and the World jakautuu kahteen pääluokkaan, joista ensimmäinen esittelee Lännen yllirajaista historiaa pääosin kronologisesti 1500-luvulta 1900-luvulle. Jälkimmäinen pääluokka jakautuu temaattisiin alalukuihin, jotka käsittelevät kolmea lännenhistoriaa muovannutta ilmiötä – väkivaltaa, intiimisuhteita

ja populaarikulttuuria – globaalihistoriallisesta näkökulmasta. Ensimmäisessä pääluvussaan Lahti osoittaa, miten Läntenä tunnetuksi tullut laaja maa-alue muotoutui ylijarjaiseksi kontaktivyyhykkeeksi jo vuosisatoja ennen Yhdysvaltain syntymää. Lahti viittaa Pohjois-Amerikan länsiosat 10 000–20 000 vuotta sitten asuttaneisiin aasialaiskansoihin Lännen ensimmäisinä ”transnationaalina valloittajina”, mutta käsittelee esikolumbiaanista historiaa vain lyhyesti. Tarkempi tarkastelu alkaa 1500-luvun alusta, jolloin espanjalaisia alkoi saapua alueelle. Lahti esittelee, miten eurooppalaisten hevoset, aseet ja taudit muovasivat Pohjois-Amerikan länsiosan demografiaa ja ekosysteemejä, ja miten Espanjan, Britannian, Ranskan ja Venäjän imperiumien 1600- ja 1700-luvuilla kiristynyt kilpailu sitoi aluetta globaaleihin kaupallisiin, kulttuurisiin ja poliittisiin verkostoihin. Eurooppalaisvaltoja toi läntiseen Pohjois-Amerikkaan paitsi mantereen omat luonnonvarat, kuten turkikset, myös niiden halu löytää nopea meritie läntisestä Euroopasta Kiinaan. Aleutit, chinookit, makahit ja muut läntisen Pohjois-Amerikan alkuperäiskansat eivät olleet vain eurooppalaisten imperiumien valtataistelun passiivisia kohteita, vaan aktiivisia poliittisia ja taloudellisia toimijoita muun muassa turkiskaupan välikäsinä.

1800-luvun Lännen käsittelyssään Lahti nojaa uuteen tutkimukseen, joka on korostanut Yhdysvaltain liittovaltion kontrollin haurautta ja imperiumien välisen valtataistelun jatkumista. Muodollinen valta ei muuttunut mutkitta tosiasialliseksi kontrolliksi. Vielä vuosisadan alkuvuosikymmeninä Yhdysvallat joutui kamppailemaan Lännen hallinnasta paitsi eurooppalaisimperiumien myös vahvojen intiaanivaltojen, kuten comanchien ja siouxien kanssa. Kalifornian 1850-luvun kultakuume, ylimantereinen rautatieyhteys (1869) ja liittovaltion vahvistuminen sisällissodassa sitoivat Länttä yhä tiiviimmin Washingtoniin vuosisadan toisella puoliskolla, mutta keskusvalta pysyi yhä monilta osin hauraana. Etäisyys metropolista loi yhtymäkohtia eurooppalaisimperiumien merentakaisiin siirtomaihin, ja Lahti kytkee 1800-luvun Amerikan Lännen kehityksen ”asutuskolonialistisiin vallankumouksiin” muualla maailmassa. Asutuskolonialistisia projekteja Pohjois-Amerikassa, Australiassa, eteläisessä Afrikassa, Algeriassa ja Aasian-puoleisella Venäjällä yhdisti väkivaltainen valloituspolitiikka, kaukosiirtolaisuuden tukeminen ja pysyvän uudisasutuksen kannustaminen, mikä syrjäytti alkuperäistä väestöä. Rakenteellisen samankaltaisuuden lisäksi projekteja yhdistivät monenlaiset konkreettiset yhteydet. Asutuskolonialistiset vallat esimerkiksi jakoivat asiantuntijatietaa, mistä kiinnostavana esimerkkinä Lahti nostaa esiin Saksan Lounais- ja Itä-Afrikan siirtomaahallintojen tutkimustyön Yhdysvaltain länsiosissa. Saksalaiset näkivät amerikkalaiset intiaanireservaatit ja uudisasukasfarmit esikuvana saksalaiselle asutuskolonialismille Afrikassa.

Asutuskolonialismeissa oli myös eroja. Kenties arkaluonteisin debatti vertailevan kolonialismintutkimuksen kentällä liittyy natsi-Saksan väestöpolitiikkaan Itä-Euroopassa toisen maailmansodan aikana. Viime vuosina yhä useammat historioitsijat ovat analysoineet kansallissosialistista ideologiaa eurooppalaisen imperialismin ja asutuskolonialismin kontekstissa. Amerikan Länteenkin liittyvällä kuvastolla oli roolinsa natsien mielikuvituksessa. Hitlerin tiedetään esimerkiksi puhuneen Ukrainasta Saksan Kaliforniana ja viitanneen neuvostopartaaneihin intiaanisotureina. Osa holokaustin ja kansallissosialismin tutkijoista kuitenkin arvostelee natsien valloituspolitiikan vertaamista länsimaiseen kolonialismiin, sillä vertailuasetelman pelätään peittävän natsismin erityislaatuisuuden ja jopa vähättelevän juutalaisten kansanmurhaa. Samanlaisia väittelyitä on käyty jo pitkään vertailevan kansanmurhatutkimuksen kentällä.¹ Lahti käsittelee debattia taiten, viitaten muun muassa saksalaishistorioitsija Edward Westermannin tutkimuksiin. Lahti puolustaa vertailevaa kolonialismintutkimusta, mutta peräänkuuluttaa samalla eri tapausten erityispiirteiden tarkkaa huomioimista. *Lebensraum*-projektin esimerkiksi erotti amerikkalaisesta lännenvaltauksesta sen tiukka valtiovetoisuus, kategorinen assimilaatiovastaisuus ja eksplisiittinen kansanmurhataivoite.

The American West and the World toimii paitsi perehdytyksenä viimeaikaiseen lännentutkimukseen myös johdatuksena globaalihistorian ja vertailevan imperiumien tutkimuksen keskeisiin kysymyksiin. Yleistajuisen muotonsa vuoksi teos ei juuri viivy kysymysten herättämissä historiografisissa ja teoreettisissa debatteissa, mutta se tarjoaa avaimia syvemmälle perehtymiselle. Jokaista alalukua seuraa kattava kirjallisuusluettelo, joka pitää sisällään niin klassikkoteoksia kuin ajankohtaista, teoreettisesti uraauurtavaa tutkimusta edeltävän luvun teemoista. Teoksen viiteapparaatti on kevyt, ja vain suorat sitaattit on varustettu alaviittein. Ratkaisu hankaloittaa hieman kirjallisuusluettelon käyttöä, mutta tekee kirjasta kompaktimman ja nopealukuisemman. Lahden oivallinen johdatusteos innostanee Pohjois-Amerikan historian opiskelijoita ja tutkijoita, mutta myös transnationaalista ja globaalista historiasta laajemmin kiinnostuneita.

Aleksi Huhta, tutkijatohtori
Helsingin yliopisto

1. Ks. esim. Saul Friedländer, *A Fundamental Crime*. 9.9.2021, k-larevue.com/en/saul-friedlander-a-fundamental-crime/ (14.9.2021).

Kirkassilmä, punaposki – Pieni kirja kauneudenhoidon historiasta

Marjut Hjelt:

Yliluonnollisen kaunis. Taikoja, yrttejä ja vanhaa viisautta. Kirjokansi 231. SKS 2021. 191 s.
ISBN 978-951-858-121-8.

Marjut Hjelt on suomalainen tietokirjailija ja toimittaja, joka on julkaissut kirjallisuutta muun muassa loitsuista ja taioista suomalaisessa kansanperinteessä. Hjeltin uusin teos *Yliluonnollisen kaunis: Taikoja, yrttejä ja vanhaa viisautta* esittelee kauneuden ja ulkonäön hoitoon liittyviä uskomuksia, taikoja, tapoja, välineistöä ja ”vanhaa viisautta”. Keväällä 2021 ilmestyneen tietokirjan on kustantanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, ja se on ilmestynyt kustantamon monipuolisessa Kirjokansi-sarjassa.

Yliluonnollisen kaunis on selvästi suunnattu niin sanotulle suurelle yleisölle. Varsinaisen tekstiosuuden lisäksi kirja sisältää kauneudenhoito-ohjeita oman kotikosmetiikan valmistamiseen sekä aihepiiriin eri tavoin liittyviä lentäviä lauseita ja vanhoja sananlaskuja Suomesta ja muualta maailmasta. Kooltaan kirja on kompakti ja sivumäärältään lyhyt – pituus lähdeluetteloineen jää alle 200 sivuun. Graafiselta ulkoasultaan pieni teos on viehättävä, jopa kaunis. Siinä ei ole kuvitusta, lukuun ottamatta tyyliteltyjä taustamaisia piirroskuvia, joissa toistuvat erilaiset kasvien osat ja kukinnot. Ulkoasusta on vastannut palkittu graafikko Satu Kontinen.

Hjeltin teos rakentuu kauneuden, kauneudenhoidon ja ulkonäön teemojen ympärille. Mutta mitä kauneus sitten kirjan mukaan on? Kauneutta määritellään teoksen alkupuolella lyhyesti: se on ”lopultakin aina subjektiivista”. Kirjan vähemmän oivaltava päätelmä on, että ”kauneus on katsojan silmässä” (s. 13). Kirjan nimessä esiintyvä yliluonnollinen viittaa ilmeisesti kauneudenhoidossa käytettyyn taikuuteen: ihmiset ovat turvautuneet myös loitsuihin, taikoihin ja monenlaiseen magiaan saadakseen itsestään edustavamman, parantaakseen tiettyjä ominaisuuksia ja häivyttääkseen ei-toivottuja piirteitä. Vaikka kyseessä on suurelle yleisölle tarkoitettu tietokirja, jonkinlainen tarkempi käsitteenmäärittely ja sisällöllisten rajausten perustelut olisivat olleet tarpeen teoksen alkupuolella. Erityisesti olisin kaivannut juuri termin ”yliluonnollinen” avaamista.

Kirjassa käydään nopeilla huomioilla läpi kauneudenhoitoon liittyviä tapoja ja esineistöä, kuten kampoja, peilejä, tuoksuja ja öljyjä. Käytettyjä lähteitä tai taustakirjallisuutta ei esitellä sen kummemmin. Hjelt toteaa teoksensa alkupuolella, että ulkonäön hoitamisesta

”menneinä aikoina löytyy yllättävän vähän tietoa” ja että säilynyt tieto on ”pirstaleista” (s. 10–11). Ensimmäiseen väittämään on syytä suhtautua kriittisesti ja jälkimmäiseen voisi kommentoida, että tämä on enemmän tai vähemmän lähtökohta kaikessa historian tutkimuksessa, varsinkin mitä kauemmas ajassa mennään. Taitava lähteiden käyttäjä saa kuitenkin vähäisestäkin aineistostaan paljon irti. Aineistoilta vain täytyy kysyä oikeita kysymyksiä, lukea niitä ristivaloon ja samalla kontekstoida lähteet osaksi eri aikakausten taustamaisemaa. Toiseksi kauneudenhoitoon liittyviä aineistoja kyllä löytyy, mutta niitä pitää osata etsiä oikeista paikoista. Esimerkiksi erilaiset reseptikirjat ja -kokoelmat ovat tutkijalle mainio aineistolähdekokonaisuus. Saatavuuskaan ei ole enää mikään ongelma: vanhoja reseptikokoelmia on skannattu paljon Internetiin, samoin kuin opaskirjoja ja erilaisia mietelausekokoelmia, uskonnollisia ja lääketieteellisiä tekstejä sekä almanakkoja. Kauneus on aihe, josta ihmiset ovat olleet kiinnostuneita ja josta totisesti on kirjoitettu paljon vuosisatojen aikana.

Kirja yrittää mahdollistaa vajaan kahteen sataan sivuun koko kauneuden maailmanhistorian ja melkein kaikki maanosat. Maantieteellinen fokus on hajanainen – jonkinlaista rajanvetoa tehdään Suomen ja muun maailman välillä, mutta teoksesta ei kunnolla selviä, missä kirjoittaja milloinkin liikkuu. Maantieteellisesti ja ajallisesti kirja poukkoilee muinaisista korkeakulttuureista etruskeihin, samuraiakausien Japaniin, Kiinaan, Pohjois-Afrikan paimentolaisiin, sitten taas antiikin Rooman kautta pikakelauksella vuosisatojen läpi keskiaikaan ja uuteen aikaan. Tuhansien vuosien harppauksia tehdään saman lauseen sisällä ja eri aikakausista ja kulttuureista tehdään anekdoottimaisia huomioita, joissa ajalliset ja kulttuuriset erityispiirteet ja eroavaisuudet sekoittuvat keskenään. Välillä kompassin suunta häviää kokonaan. 1800-lukuun erikoistuneena tutkijana minulla oli esimerkiksi vaikeuksia tunnistaa sitä hovia, jossa kirjan mukaan käytettiin kaunistautumiseen mustaa ja vihreää huulimaalia (s. 45). 1800-lukua arvioidaan kirjassa muutenkin hyvin lyhyesti ja aika ikävään sävyyn: “[t]uolloin jotkin kauneuskäsitteet lähenivät jo irvokkuutta” (s. 45).

Ilman historiantutkijan kokemusta tietokirjailijoiden huomio näyttää kiinnittyvän menneisyydessä usein juuri erikoisuuksiin – melkein päin, että anekdooteista tulee kirjan pääsisältö. Esimerkiksi juuri edellä mainittu ”irvokkuus” on vahvasti arvottava käsite eikä sen oikeastaan pitäisi kuulua menneisyydestä kirjoittavan käsitevalikoimaan. *Yliluonnollista kauneutta* liikkuu muutenkin jossain kohdin kaltevalla pinnalla. Näkökulma on välillä vahvasti nykyajassa, josta käsin menneisyyttä ja siellä kerran eläneitä ihmisiä arvioidaan. Näin tarkasteltuina menneisyyden ihmiset näyttävät helposti joko naurettavina tai sitten paradoksaalisesti nykyihmisiä viisaampina, joilla oli hallussaan salape-

räistä, nyt jo kadonnutta tietoa – ”vanhaa viisautta”, kuten kirjan alaotsikkokin kertoo.

Teos muistuttaa, että historiantutkijan yksi tärkeimmistä ominaisuuksista on oikeastaan juuri aiheen ankkuroiminen sen omaan aikaan. Ilman tarkkaa kontekstointia on nimittäin vaikea tietää, kuinka yleinen tai harvinainen jokin asia tai ilmiö on tietynä aikana ollut, esiintyikö se lähteissä vain kerran vai oliko se jossakin tietyssä ajallisessa yhteydessä yhteisesti jaettu tapa, käsitys tai ajattelumalli. Voi käydä myös niin, että ajastaan irrotettuina kaikki latistuu samaan muottiin, ikään kuin kaikki menneisyydessä olisi ollut kaikille yhteistä, yhteisesti jaettua, ja eri säädyt, sukupuolet ja yhteiskuntaluokat olisivat yhtä ja samaa ihmismassaa, jotka olisivat ajatelleet asioista samalla tavalla. Tässä kuvitteellisessa maailmankaikkeudessa kaikilla olisi ollut saatavilla samat mahdollisuudet, koulutus ja tietomäärä. Hjeltin kirjassa ainoa ihmisryhmä, jonka näkemyksiä perataan vähän syvemmin, on sananlaskujen edustama suomalainen maaseuturahvas, mutta senkin käsittely jää lopulta vajaaksi.

Kauneuden ja terveyden välinen suhde jää myös kirjassa lähes kokonaan käsittelemättä. Näitä kahta ei kuitenkaan voi erottaa toisistaan: kauneus on ollut terveyttä ja terveys kauneutta, ja kumpaakin on tavoiteltu välillä hyvinkin epätoivoisesti. Myös puhtauden eri merkityksiä olisi ollut syytä käsitellä edes viitteellisesti, koska käsitykset puhtaudesta ovat aina kuuluneet olennaisena osana kauneudenhoitoon. Historioitsija Virginia Smithin kolmiosainen puhtauden kategorisointi *cleanliness–purity–hygiene* olisi voinut auttaa ymmärtämään, että puhtaus voi olla kaikkien eläinlajien käyttäytymiseen kuuluvaa peseytymistä ja puhdistautumista, mutta samaan aikaan myös syvästi kulttuurista ja ihmisten uskomusjärjestelmien aivan perusydintä.¹ Puhtauteen nimittäin liittyvät suoraan eri kulttuureihin omaksutut käsitykset pyhästä ja saastaisuudesta, järjestyksestä ja kaaoksesta, hyvästä ja pahasta – kauneuden ydintä nekin. Puhtauden laajin merkitys hygienian on kokonaisvaltaista terveyttä, kohtuullisuutta ja ennaltaehkäisyä. Puhtauden ajatellaan usein liittyvän bakteereihin, mutta

tämä 1800-luvulta periytyvä antiseptinen puhtauskäsitteet on vain pieni osa kokonaisuutta. Suomeksi käsitteet eivät aukea samalla tavalla, koska kaikenkattava ”puhtaus” nielee eri merkitykset ja sulattaa ne yhden sanan sisään.

Teos tuntuu myös jossain määrin jakavan kauneudenhoidon alkukantaiseen ”luonnolliseen” ja teolliseen tai ”epäluonnolliseen” kauneuteen. On kuitenkin hyvä muistaa, että tämä erottelu on aina väistämättä keinotekoinen. ”Luonnollinen” on kulttuurinen konstruktio ja ihminen itse antaa kaikki ne merkitykset ja ominaisuudet, joita ”luonnolla” ajatellaan olevan. Kirjassa on sisäänkirjoitettuna dualistinen ajatusmalli, jonka mukaan on olemassa menneisyydessä esiintyvä tai eräänlaisten ”luonnonkansojen” edustama puhdas kauneus ja keinotekoisempi ja samalla myös edistyneempi länsimainen nykyaika. Kuitenkin Hjelt toteaa itse jo teoksen alkupuolella, että joskus kaukana määrittelemättömässä menneisyydessä ”syntyi kosmeettisten aineiden valikoima korjaamaan sitä, minkä luonto oli jättänyt ihmisen mielestä epätäydelliseksi” (s. 21). Jokainen kulttuuri on ihmisten aikaansaannos eikä mikään ”luonnollinen” alkukoti, jossa elämä oli puhtaampaa ja aidompaa.

Kokonaisuutena kirjan aihepiiri on erittäin kiinnostava ja tärkeä. Liian usein kauneus nähdään yhä edelleen turhamaisuutena, vähäpätöisenä ja joskus jopa samantekevänä tekijänä ihmisten elämässä ja laajemmin historiassa, vaikka todellisuudessa se on ollut kaikkien kulttuurien ja yhteisöjen ytimessä. Samalla teos muistuttaa, että myös suomeksi olisi vihdoin syytä julkaista aiheesta perusteellinen ja laajaan kriittiseen tutkimukseen ja alkuperäislähteisiin pohjautuva tietokirja. *Yliluonnollisen kaunis* ei vielä sellainen ole: kirjasta puuttuu eri osat ja teemat yhdistävä punainen lanka. Nyt se on enemmänkin kokoelma anekdootteja kuin järjestelmällisesti rakennettu ja kattavasti koottu tietopaketti. Yksi järkevä ratkaisu olisi voinut olla keskittyä kansatieteelliseen aineistoon ja jättää maailmanhistorian pikakelaus kokonaan pois. Silloin teos olisi esitelty sitä, mistä Hjeltillä on selvästi paljon tietoa ja osaamista.

Anna Niiranen, FT, tutkijatohtori
Jyväskylän yliopisto

1. Ks. Virginia Smith, *Clean. A History of Personal Hygiene and Purity*. Oxford University Press 2007.

Yrityshistoriaseminaarissa puheenvuoroja arkiston, tilaajan, kirjoittajan ja kustantajan näkökulmista

Yrityshistorian seminaari, ”Yrityksen tarina kirjaksi”, järjestettiin 21.–22. lokakuuta Mikkelissä. Hybridinä järjestetyn seminaarin järjestäjinä olivat Tilaushistoriakeskus, Elinkeinoelämän Keskusarkisto ELKA, Suomen taloushistoriallinen yhdistys ja Helsingin yliopiston Historian yksikkö. Seminaariin osallistui paikalla 40 henkilöä ja etänä 120. Seminaarin teemaa käsiteltiin niin yrityshistorian tilaajien, kirjoittajien kuin kustantajien näkökulmasta. Ohjelmassa oli myös ELKA:n toimintaan tutustuminen.

Yrityshistorian professori *Niklas Jensen-Eriksen* Helsingin yliopistosta muistutti ELKA:n tarjoamista hyvistä mahdollisuuksista tutkimukselle. Vaikka monissa muissa maissa on vastaavia organisaatioita, kuten Centrum för Näringslivshistoria Ruotsissa, ELKA on kansainvälisessä mittakaavassa poikkeuksellisen kattava ja avoin yritysarkisto. Sen rikas lähdeaineisto, noin 30 hyllykilometriä elinkeinoelämän arkistoja, kertoo sekä makro- että mikro-tason ilmiöistä.

Vaikka kansainväliset tutkijat käyttävät vastaavia arkistoja, ELKA:a ei tunneta kovin hyvin. Professori emeritus *Jorma Ahvenaisen* mukaan erityisesti yritysten tiliaineistot ovat paljolti hyödyntämätön materiaali. ELKA:ssa on myös kansainvälisiä aineistoja saatavissa, joten ruotsinkielisten ja englantilaisten aineistojen digitointi voisi tuoda lisää tutkijoita.

Mikkelin kaupunginjohtaja ja ELKA:n hallituksen puheenjohtaja *Timo Halonen* kertoi, että kaupunki tukee erikoisarkistonsa toimintaa ja Memory Lab -oppimisympäristön tavoitteena on luoda kaupunkiin innovaatioita ja uutta liiketoimintaa. Arkistointi ei ole vain menneisyyteen katsomista vaan se on uuden luomista, Halonen painotti.

Mitä yritys odottaa historiategoksestaan? Kysymyksen vastasi toimitusjohtaja *Markus Tykkyläinen*, Suur-Savon Sähkö Oy:stä, jonka historiategos on parhaillaan tekeillä.

”Tarinoilla ja visioilla luodaan kuvaa toiminnastamme. Historian ymmärtäminen lähtee siitä, miten me löydämme sieltä tulevaisuutta tukevia elementtejä. Haluamme tuntea historiamme, mutta toiminnassamme katse on tulevaisuudessa,” Tykkyläinen painotti.

”Yrityselämän edustajana haluan sanoa myös, että kulttuuri ja sen ylläpitäminen on itseisarvo. Tavoite on viljellä kulttuuria ja näen sen velvollisuutena. Se on jopa tärkeämpi, kuin yrityselämän arvot”.

Kustantajan roolia kirjaprosessissa avasi toimitusjohtaja *Tero Norkola*, SKS Oppi ja Tieto Oy:stä. Noin 150 tilauskirjaa viimeisen kymmenen vuoden aikana julkaiseen kustantamon intressinä on aina julkaista teos, josta kustantaja, tekijä ja tilaaja voivat olla ylpeitä. Kustantajan tehtävänä on brändin vaaliminen, laadun varmistaminen, asiakastyytyväisyys, tuotannon kustannustehokkuus ja aikataulun hallinta. Norkolan mukaan kirjatutuotannossa on 44 työvaihetta ja yleensä mukana on noin 15 ammattilaista eri rooleissa. Siksi on tärkeää, että yhteistyösopimukseen kirjataan työnjako ja vastuut selvästi.

Historioitsija *Jarmo Peltola* kertoi kuinka Finlaysonin puuvillatehtaan 200 vuotinen tarina syntyi kirjaksi. Haasteena kirjoittajalle oli se, että kyseessä on erittäin tunnettu yritys, jonka merkitys paikallisesti on suuri. ”Vinlaysonilaisuus” on vahvaa, sillä entiset työntekijät ovat erittäin ylpeitä edelleen omasta yrityksestään ja heillä ovat vakiintuneet käsitykset yrityksen historiasta. Tutkija haluaisi luoda uutta, mutta yhteisö haluaisi pitää kiinni vanhoista turvallisista tulkinnoista. Paikallisilla perinneorganisaatioilla on iso rooli, joten vastakkain ovat kriittinen taloushistoriallinen tutkimus ja perinteen tarina vanhoine uskomuksineen ja museokokoelman lanka- ja kangasmalleineen.

Tilaushistorioiden mahdollisuuksia ja haasteita omassa puheenvuorossaan tarkastellut yrittäjä, FT *Anitra Komulainen* arveli, että moni uusista historian maisereista valitsee jatkossa tilaushistorian teon, kun julkisen rahoitus vähenee ja sitä myötä julkiset työpaikat.

Nykyään yritykset haluavat tietää omasta historiastaan ja haasteiden lisäksi Komulainen näki tilaushistorioissa enemmän mahdollisuuksia: Yleensä palkkaus on parempi kuin julkisella puolella, työ voidaan toteuttaa monipuolisesti ja se mahdollistaa myös akateemisen tutkimuksen. Usein kirjoittaja pääsee ”katettuun pöytään”, sillä usein yrityksellä on jo tiedossa, missä ovat lähteet ja keitä haastatellaan. Myös yhteisöllisyys ja lukijakunta on kirjoittajalle tarjolla.

Professori *Anu Lahtisen* mukaan tilaushistorioitsijoita arvostetaan. Hän muistutti Tilaushistoriakeskuksen tarjoamista palveluista sekä tilaajille että kirjoittajille. Tilaushistoriallisille tutkimuksille voidaan järjestää vertaisarviointia ja Tilaushistoriakeskuksella on myös mallisopimus pohja ja opas tekeillä.

Noin 20 vuotta tilaushistorioita tehneen *Marko Paavilaisen* mukaan yrityshistorioita arvostetaan nykyisin verrattuna vaikkapa 1980–1990-lukuihin, jolloin akateemisissa piireissä tilaushistorioitsijoita arvosteltiin. Syynä tähän on ollut Paavilaisen mukaan yrityshistorioiden tason nousu. Aiemmin yrityshistoriat olivat ”vuosikertomuskirjallisuutta”, nyt kaavamaisuudesta on päästy irti, kiinnostavuus on lisääntynyt ja kerronnassa on siirrytty tarinallisuuteen.

Paavilaisen mukaan sopimusneuvotteluissa tilaajat ovat pyytäneet kirjottamaan kirjan, joka ei jää kirjahyllyyn. ”Kerro miten meistä tuli me, kerro meidän tarina”, häneltä on pyydetty. Lukijaystävällisyys on pyritty säilyttämään ilman, että tutkimus olisi kärsinyt. Tänä päivänä tutkittavaa kohdetta tarkastellaan laajemmin kuin vain organisaation arkistosta. Myös yhteiskunnallinen näkökulma on nykyään tuotu vahvemmin esiin, yrityksen asemoidaan ympärillä olevaan yhteiskuntaan. Avoimuus on lisääntynyt ja sopimukseen saa kirjattua ”vapauden kirjoittaa”.

Parikymmentä tilaushistoriaa kirjoittaneen Paavilaisen mukaan tilaajat haluavat kirjoittajaksi historian

ammattilaisen, sillä he ymmärtävät, että laatuun kannattaa panostaa. Kirjoittajat ovat nykyään pienyrittäjiä ja työ on kokopäiväistä. Markkinatalouden tuoma kilpailu on lisännyt laatua. Kunnan resurssit työhön puolestaan mahdollistavat korkean laadun. Lisää julkaisuutta ja lukijoita saataisiin valitsemalla vuoden yrityshistoria tai yrittäjälämäkerta. Valitaanhan vuoden urheilukirjakin, joten miksi ei myös vuoden yrityshistoriaa, Paavilainen huomautti.

Kone Oy:n viestinnässä työuransa tehnyt *John Simon* kertoi kirjoittamansa Pekka Herlinin elämäkerran työprosessista, siitä, miten aikanaan päätyi kirjoittajaksi, vaikka monet ”oikeat” historiankirjoittajat asiaa kummastelivatkin. Tärkeää oli, että Herlinin suvun jäsenet luottivat häneen ja antoivat hänen kirjoittaa julkisuudessa paljon olleen, värikkään persoonan ja yritysjohdan tarinan niin rehellisesti kuin voi kertoa. Talon sisältä kirjoittajaksi valittu John Simon oli ”turvallinen ratkaisu” perheen näkökulmasta. Toisaalta Simon piti tärkeänä, että kaikki on kerrottava, jotta jälkikäteen ei nosteta esiin vaikeita yksityiskohtia. Hän piti oikeuden hylätä kirjoitushankkeen, mikäli perhe vaatisi korjauksia, jotka väärentäisivät totuutta. Kirjan julkaisu oli Simonin mukaan rohkea teko Kirsti Herliniltä ja koko suvulta – rehellinen puhe puhdisti ilmaa.

Suomessa yrityshistorioita on julkaistu erityisesti viimeisten vuosikymmenten aikana kiihtyvällä tahdilla. Jyväskylän yliopiston taloushistorian yksikössä kootun yrityshistoriatietokannan mukaan yrityshistorioita on julkaistu 1800-luvun lopulta alkaen tähän päivään noin 3 200 kirjaa. Yrityshistorioita tutkitaan yritysten historiatietoisuuden näkökulmasta professori *Jari Ojalan* johtamassa Menestystä menneisyydestä -tutkimushankkeessa. Alustavien tulosten mukaan yritykset ovat kiinnostuneet omasta historiastaan ja haluavat yhä kertoa tarinaansa myös muille – yrityshistoriakirjoja tullaan kirjoittamaan ja julkaisemaan siis jatkossakin.

Pirjo Vuorenperä, FM, tohtorikoulutettava
Jyväskylän yliopisto

Kaisu Tuori

Antiikin perintö, ihmisoikeudet ja äärinationa-
lismi. Historiallisten juurten merkitys legitimaa-
tiona

Ancient heritages, human rights and nationalism

Ihmisoikeuksien kritiikki on yleistynyt poliittisessa kes-
kustelussa viime vuosina. Tässä artikkelissa analysoidaan,
miten ihmisoikeuksien kriittisen historian esiinnoisuus sai
vastaanottavaisen yleisön äärinationalistisesta oikeistosta
ja kuinka se loi puolestaan älyllisen perustan viimeaikai-
selle ihmisoikeuksien vastustukselle. Samalla seurataan,
kuinka ajatus ihmisoikeuksien länsimaisuudesta on otettu
merkiksi siitä, että antiikista alkanut sivistyksen jatkumo
muodostaa suljetun yhteisön, jonka arvoihin, kuten
ihmisoikeuksiin, muukalaiset eivät pysty sopeutumaan.
1990-luvulta alkaen Lynn Huntin ja Samuel Moynin teos-
ten innoittama ihmisoikeushistoria kasvoi räjähdysmäi-
sesti yhdessä ihmisoikeuksien yleisen merkityksen kanssa.
Tämä uudenlainen historiankirjoitus halusi kritisoida niin
sanottua oppikirjanarratiivia ihmisoikeuksien suoraviivai-
sesta historiasta. Ihmisoikeuksien syntyhistorian selvittä-
minen antoi kuitenkin myös aineksia ihmisoikeuksien
kritiikkiin näyttämällä, miten ne olivat pohjimmiltaan län-
simainen projekti. Konservatiiviset kommentaattorit tart-
tuivat tähän ajatukseen ihmisoikeuksien kulttuurisidon-
naisuudesta ja länsimaisuudesta aina antiikista lähtien,
mutta tulkiten sen päinvastaisesti, länsimaisen kulttuurin
ylistyksenä. Muukalaisvihamieliset ryhmät ja poliitikot
ovat etenkin vuoden 2015 pakolaiskriisin jälkeen nähneet
maahanmuuton ongelmat osoituksena siitä, että muu-
kalaiset olivat kulttuurillisesti kykenemättömiä kunnioit-
tamaan ihmisoikeuksia. Samalla ihmisoikeuksien univer-
saalisuuden sijasta heräteltiin fasismin aatehistoriasta
löytyneitä käsitteitä työn ja työläisten kunnian ihmisoikeus-
ien korvaajina ja antiikin sivistyksestä osoituksena
länsimaisen kulttuurin ylivertauudesta. Artikkelin nostaa
esiin paitsi tätä ihmisoikeushistorian poliittista käyttöä ja
vaikeasti ennakoitavia käännteitä, myös siihen sisältyviä
taustaoletuksia yhteisöstä ja sen arvoista sekä identiteet-
tistä ja kuulumisesta.

Asiasanat: ihmisoikeudet, ihmisoikeushistoria, äärioikeisto, kriittinen historiankirjoitus, yhteisö

The criticism of human rights has recently become more
common in political discussion. This article's purpose is
to analyse how the emergence of the critical historiogra-
phy of human rights has gained an enthusiastic audience
from the far right, and how it has created an intellectual

foundation for the resistance to human rights. The histo-
riography of human rights became a fast-growing field
following the studies of Lynn Hunt and Samuel Moyn.
From the 1990s, it sought to critique the 'textbook' nar-
rative of human rights, the idea of a linear progress from
ancient philosophy to the French Revolution, through to
the creation of the UN human rights system after WWII.
In doing so, this critical historiography also raised impor-
tant points about the fact that human rights were a
Western project, reflecting Western values. Conservative
commentators took this idea of the cultural context of
human rights and their roots in Antiquity and turned it on
its head. Especially after the refugee crisis of 2015, xen-
ophobic groups have interpreted problems in migration
as proof that aliens are culturally incapable of respecting
human rights, reanimating racist tropes from the fascist
lexicon, such as the glories of Graeco-Roman Antiquity.
The article will explore the political uses of human rights
history and the development of rights, but equally the
inherent assumptions about the West as a closed com-
munity and its values and belonging that have marked the
discussion.

Keywords: human rights, human rights history,
alt-right, critical historiography, community

Reima Välimäki ja Anna Ristolä

Muinainen itsenäisyys suomalaisessa historian-
tutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1920–2020
*The 'ancient' independence in Finnish historio-
graphy and popular uses of history 1920–2020*

Tarkastelemme artikkelissa 1900-luvun alun, erityisesti
1920–1930-lukujen historian tutkimuksen ja historian
yleisesitysten jälkivaikutusta 2000-luvun historiakulttuu-
rissa ja kulttuurisessa muistissa. Kohteena on "varhais-"
tai "muinaishistorian", joskus myös "heimokaudeksi"
tai "kalevala-kulttuuriksi" kutsuttu aika, joka Suomen
tapauksessa tarkoittaa myöhäistä rautakautta ennen kir-
joitettua historiaa ja aikaa osana Ruotsin keskiaikaista
kuningaskuntaa. Epämääräinen aikarajaus viittaa käytän-
nössä usein ajanjaksoon, jota nykyään myös suomalai-
sessa tutkimuksessa kutsutaan viikinkiajaksi, eli aikaan
800-luvulta 1100-luvulle. Esitämme, että 1900-luvun alun
valtavirtaisessa historian tutkimuksessa, historian popu-
larisoinneissa ja amatöörihistorioissa muotoiltiin ajatuk-
sia, jotka vaikuttavat edelleen rautakautta ja keskiaikaa
käsittelevissä keskusteluissa, vaikka niiden alkuperäinen
historiakulttuurinen ja -poliittinen konteksti on kadon-

nut. Tarkemman analyysin kohteena on ajatus Suomen muinaisesta itsenäisyydestä ja sen päättymisen ajankohdasta eli ristiretkistä ja Suomen alueen liittämistä Ruotsin kuningaskuntaan. Tämä on paitsi ollut yksi suomalaisen historiantutkimuksen keskeisiä kysymyksiä, myös suurta yleisöä kiinnostanut aihe. Tutkimme, miten näihin kysymyksiin liittyvä keskustelu on käynyt rajaa akateemisen tutkimuksen, julkisen ja jaetun historiakulttuurin ja pseudohistorioiden välillä. Artikkelin keskeinen havainto on, että pseudohistoriat Suomen muinaisista kuninkaista ovat noudattaneet yleistä kiinnostusta Suomen keskiaikaan ja varhaishistoriaan ja hyödyntäneet argumenteissaan akateemisen tutkimuksen johtopäätöksiä. Muinaisten kuninkaiden yksi kukoistus oli suomalaisen medievalismin huippukausi itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä. Uusin kiinnostus muinaissuomalaisen kuningaskuntiin syntyi samaan aikaan kuin yleinen keskiaikaharrastus ja uusi akateeminen kiinnostus keskiaikaan. Varsinkin jälkimmäistä on leimannut eurooppalaisuuden projekti. Pseudohistoriat tulee näin ollen ymmärtää äärimmäisenä esimerkkinä kansallismielisestä keskiajan tulkinnasta, jonka edustajat kokevat olevansa jaetun historiakulttuurin marginaalisia.

Asiasanat: medievalismi, Suomen historia, nationalismi, kulttuurinen muisti, historiakulttuuri, pseudohistoria

In this article, we analyse the impact of early twentieth-century historiography and popular histories on the twenty-first-century representations of history and cultural memory. The object of study is early Finnish history, sometimes named the 'tribal era' or 'Kalevala culture', meaning the late Iron Age before written sources and the consolidation of the Swedish kings' power in present-day Finland. This vaguely defined era refers to the period commonly known as the Viking Age (c. 800–1100). We propose that early twentieth-century historiography and popular and amateur histories formulated ideas that continue to affect discussions about the Viking Age and the Finnish Early Middle Ages, even though their original historiographical and political context has been forgotten. For closer analysis, we have chosen the idea of the 'ancient' or first independence, and the Swedish crusades to Finland which have been regarded as the end of this ancient independence. The Swedish crusades to Finland have been a crux of Finnish historiography, but also a topic of significant public interest. We explore how the discussion surrounding these topics has moved between academic research, public and popular history, and pseudo-histories. The article's central conclusion is that even extreme interpretations such as pseudo-histories of the ancient Finnish kings have followed the general interest in early history and the Middle Ages, and have utilised arguments formulated in mainstream historiography. Theories about the ancient Finnish kings were popular in the early twentieth century, which was also the golden era of Finnish national medievalism. The most recent interest in these imagined kingdoms was born in the 1980s and has continued, along with other forms of popular and participatory medievalism, and a new wave of Finnish academic medieval studies. The last especially

has been markedly European in its perspective and has been connected with the production of a European identity. Pseudo-histories must therefore be understood as an extreme case of the nationalistic interpretation of history. Their representatives feel they are marginalised with respect to the mainstream cultural memory and representations of history.

Keywords: medievalism, Finnish history, nationalism, cultural memory, pseudo-history

Heta Aali, Mila Oiva ja Anna Ristilä
Suomalainen, ruotsalainen, normanni vai slaavi? Venäjän perustaja Rurikin alkuperä suomalaisissa ja venäjäläisissä 2000-luvun verkkokeskusteluissa

A Finn, Swede, Norman or a Slav? The origin of Russian founder Rurik in Finnish and Russian online discussions of the twenty-first century

Kysymykset kansakunnan alkuperästä ja roolista historiassa pohjautuvat 1800-luvun nationalistisiin historian-tulkintoihin, ja ne elävät edelleen populaarissa historiakulttuurissa. Tässä artikkelissa tarkastelemme, millaisia merkityksiä Rurikin alkuperälle annetaan suomen- ja venäjänkielisissä 2000-luvun verkkokeskusteluissa. Tutkimme mistä lähteistä tietoa ammennetaan ja millaisia ovat keskustelujen erot ja yhtäläisyydet. Tulkinat Rurikin taustasta ovat keskeisessä roolissa keskusteluissa joissa pohditaan oliko hän slaavi, normanni, suomalainen vai ruotsalainen. Lisäksi osoitamme, kuinka tiedon leviäminen internetissä ja kansalaisten saataville tulleet kaupalliset geenitestit ovat tuoneet uusia kerroksia keskusteluun, joka kilpistyy ikaikaiseen oman ja oman "kansan" identiteetin pohtimiseen. Uutta tutkimuksessa on, että tarkastelemme keskiaikaiseen henkilölahmoon liittyvää kieli- ja kulttuurirajat ylittävää verkkokeskustelua ja sitä, miten keskusteluissa rakennetaan omaa usein kansallisuuteen kytkeytyvää identiteettiä. Artikkelin tutkimusaineisto pohjautuu suomen- ja venäjänkielisistä verkkosivusta, foorumkeskusteluista ja blogiteksteistä vuosina 2019–2020 louhittuihin aineistoihin sekä yksittäisiin, kohdistuen haettuihin aineistoihin. Artikkelin tutkimusmenetelmänä olemme käyttäneet kriittisen sisältöanalyysin ja tietokoneavusteisten menetelmien yhdistelmää.

Asiasanat: Rurik, Venäjä, DNA, medievalismi

The nineteenth-century nationalistic reading of history persists in popular discussions of history and in reflections about nations' origins and political influence. Our article explores the meanings given to the origins of the early medieval semi-legendary ruler Rurik in twenty-first-century Finnish and Russian online discussions. We examine the sources from which the information is drawn, and the differences and similarities between the discussions. An important part of the discussions is the interpretations of Rurik's origins: whether he was a Slav, a Norman, a Finn, or a Swede. We also show how the online circulation of information and the DNA testing made available to the public have brought new layers of meaning to the

debate, which, however, often culminates in the age-old contemplation of one's own and one's 'nation's' identity. The novelty of the research is that we examine the cross-linguistic and cultural online discussions related to a medieval character, and how online users capitalise on the character's perceived ethnic background to build on their own identity, often linked to nationality. The article's research material is based on materials extracted between 2019 and 2020 from Finnish and Russian websites, forum discussions and blog posts, as well as individually selected materials. We have used a combination of critical content analysis and computer-aided methods as research methods.

Keywords: Rurik, Russia, DNA, medievalism

Katalin Miklóssy

Kulttuuritaistelu muistin hegemoniasta Unkarissa ja Puolassa

Culture Wars: Struggle for the Hegemony of the Past in Hungary and Poland

Puolassa ja Unkarissa vallan tiukan keskittäminen on johtanut uuden järjestelmän ideologisen pohjan luomiseen, joka nojaa kansalliskonservatiivisiin arvoihin. Pyrkimyksenä on luoda poliittista valtakuntaa ylittävä uusi aikakausi. Isku liberaaliylämystön kulttuurielämän yliedustusta vastaan on siten nähty välttämättömänä. Meneillään olevassa kulttuuritaistelussa historiatulkinnalla on keskeinen asema, koska se luotsaa identiteetin kokonaisvaltaista uudelleen rakentamisprojektia. Artikkelit pohtii kahta, uuden ideologian lippulaivainstituutioita, joiden ympärillä käyty debatti ilmentää EU-kriittisyyden ja kotimaisen valtataistelun yhteen kietoutumista. Puolan Kansallisen muistin instituutti on yhtäältä tutkimuslaitos, toisaalta se täyttää oikeuskomission tehtävät. Unkarin Keskisen ja itäisen Euroopan historian ja yhteiskunnan tutkimuksen säätiö puolestaan hallinnoi joukon muita menneisyyden hallintaan liittyviä instituutteja. Molemmat instituutit perustettiin poliittisiin tarkoituksiin ja ne ovat vaikuttaneet keskeisesti maidensa institutionaaliseen kehitykseen. Lisäksi ne ovat monialalaitoksia, eli operoivat tutkimuksen, opetuksen ja kansansivistyksen sarjoilla sekä johtavat museoita. Artikkelissa esitetään, että nämä instituutiot eivät tarjoa vain kurkistusaukkoa kulttuuritaisteluun, vaan ne ovat avaintekijöitä, joita ilman valta ei pärjäisi. Laitokset tuottavat välttämätöntä tietoa, josta muodostuu arvohegemonian luomisen rakennuspalikoita, ja niillä on organisatorinen osaaminen ja resurssit, joilla viestiä levitetään laajalti yhteiskunnassa. Kulttuuritaistelua analysoidaan historiallisen institutionalismin viitekehyksessä, joka korostaa toimijuuden, rakenteen ja ajallisen kontekstin vuorovaikutusta.

Asiasanat: kulttuuritaistelu, arvohegemonia, historiallinen institutionalismi, muistin tutkimuslaitokset, historiapolitiikka, Puola ja Unkari

The emerging authoritarian tendency and centralisation of power in Hungary and Poland display a profound drive to create a new 'Zeitgeist' based on national conservative values. The current political elites claim that striking

against the liberal intelligentsia in cultural life is therefore inevitable. History politics has a special place in the prevailing culture war, because the construction of the new era requires a revision of identity that depends on a suitable interpretation of the past. This article focuses on two flagships of history politics. The Polish Institute of National Remembrance is a research facility, but it also acts as a truth committee. The Hungarian Foundation for Research on Central and Eastern European History and Society controls several memory institutes. Both centres were established with a political purpose, and they play an essential role in the institutional evolution of historiography. In addition, both combine the complex fields of research, education, the popularising of history, and museums. These institutions not only offer a particular view of the current culture war but are key organisations on which the regimes depend. They produce necessary knowledge that provides the building blocks of cultural hegemony in seeking the new era.

Keywords: culture war, value hegemony, historical institutionalism, institutes of memory, politics of history, Hungary and Poland

Kari Kallioniemi ja Kimi Kärki

Viihdettä vai valitusta? Fasistiset ja äärikonservatiiviset vaihtoehtohistoriat 2010-luvun televisioviitteessä ja uuspopulistisessa ruohonjuuritason politiikassa

Entertainment or Enlightenment? Fascist and Ultraconservative Alternative Histories in Television Entertainment and Neo-Populist Grassroots Politics

Eriyisesti Donald Trumpin valinta Yhdysvaltain presidentiksi marraskuussa 2016 herätti henkiin aiemmin 1930-luvulla yhdysvaltalaisessa julkisuudessa laajasti esillä olleet vaihtoehtohistorialliset esitykset – romaanit ja elokuvat – joissa Yhdysvallat liukui Euroopan vanavedessä erityisen amerikkalaisen fasismin tai autoritäärisyyden hallintaan. Myös #MeToo- ja Black Lives Matter -identiteettipolitiikkaan kytkeytynyt liikehdintä väritti vahvasti aikalaismuistoa, joka kiinnittyi Yhdysvaltain historian traumaattisiin muistoihin. Kesäkuussa 2016 toteutunut Brexit-äänestys, joka johti Britannian eroamiseen Euroopan unionista, synnytti vastaavaa poliittista ja kulttuurista liikehdintää Yhdistyneessä kuningaskunnassa. Vaihtoehtohistorioista on kasvanut osa tämän päivän "vaihtoehtoista ymmärrystä", jossa asiantuntijuus ja faktat eivät enää välttämättä ole historiaa koskevien määrittelyjen keskiössä. Tämä artikkeli keskittyy erityisesti neljään fasismia sen eri muodoissa tarkastelemaan vaihtoehtohistorialliseen prestiisitviesiosarjaan, *The Man in the High Castle* (2015–), *SS-GB* (2017), *The Plot Against America* (2020) ja *The Handmaid's Tale* (2017–), joissa historiallisia tapahtumia muokataan eri suuntiin, sekä näiden sarjojen näkymiseen 2010-luvun ruohonjuuritason politiikassa. Artikkelissa tarkastellaan sarjojen vaikutushistoriallista kontekstia, audiovisuaalista estetiikkaa, historiakulttuurista dynamiikkaa sekä niiden vaihtoehtohistoriallisten

spekulaatioiden näkymistä niin uuspopulististen kuin kansalaisoikeus- ja identiteettipolitiikkaan kiinnittyvien ryhmittyvien toiminnassa.

Avainsanat: fasismi, affektiivisuus, televisioviihde, populaarikulttuuri, vaihtoehtohistoria

Alternative histories are part of today's 'alternative understanding', in which expertise and facts are no longer necessarily central to the definitions of history. This article focuses in particular on four alternative historical prestige television series examining fascism in its various forms, *The Man in the High Castle* (2015–), *SS-GB* (2017), *The Plot Against America* (2020), and *The Handmaid's Tale* (2017–), and their appearance in the grassroots politics of the 2010s. In particular, the election of Donald Trump as president of the United States in November

2016 brought to life alternative historical depictions – novels and films – previously widely featured in US public and media life in the 1930s, in which the United States also slipped into fascism or authoritarianism. Movements such as #MeToo and Black Lives Matter also strongly coloured the contemporary experience attached to the traumatic memories of US history. The Brexit vote in June 2016, which led to Britain's withdrawal from the European Union, sparked similar political and cultural activism in the UK. The article examines the effectual historical context of the series, their audio-visual aesthetics, public history dynamics, and alternative historical speculations in the activities of both the neo-populists and civil rights groups.

Keywords: fascism, affectivity, television entertainment, popular culture, alternative history

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 4 / 2021

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Hyvä historian ystävä!

Historian Ystävien Liiton hallitus kokoontui 2.11.2021. Esillä oli erityisesti Vuoden Historiateos 2021 -ehdokkaiden valinta. Hallitus valitsi valintalautakunnan käsiteltäväksi seuraavat 12 teosta: Marjo-Riitta Antikainen & Erkki Tuomioja: *Edelläkävijä: Aino Malmberg*, Paavo Hohti: *Bysantti: Tuhat draaman vuotta*, Johanna Ilmakunnas & Anu Lahtinen (toim.): *Perheen jäljillä: Perhesuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*, Aura Korppi-Tommola: *Alli Paasikivi: Eturivin taustavaikuttaja*, Antti Kujala: *Voudintileistä veroparatiiseihin*, Ritva Kylli, *Suomen ruokahistoria: Suolalihasta sushiin*, Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen: *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria*, Maria Lähteenmäki (toim.): *Laatokka: Suurjärven kiehtova rantahistoria*, Timo Miettinen: *Eurooppa: Poliittisen yhteisön historia*, Jukka-Pekka Pietiäinen: *Ulkoministerin kujanjuoksu: Rudolf Holsti*, Juha Ritvanen: *Mureneva kulmakivi: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992* sekä Christa Steinby: *Herodotos: Historiankirjoituksen isä ja hänen maailmansa*.

On hienoa, että tänäkin vuonna on ilmestynyt suuri määrä erinomaisia historiateoksia, mutta se tekee samalla valinnan myös vaikeaksi! Valintakriteerinä on, että valittava teos on ”ansiokkaasti edistänyt historiallisen tietämyksen laajenemista ja syventämistä suomalaisessa yhteiskunnassa”. Valintalautakunta, jonka puheenjohtaja on professori Tiina Kinnunen Oulun yliopistosta, sekä jäseninä historian ja yhteiskuntaopin oppikirjojen tekijä ja samojen aineiden opettaja Vuokko Aromaa sekä opetusneuvos, FM Ville Marjomäki, on nyt aloittanut sille uskotun tehtävän. Palkittava teos ja kunniamaininnan saajat julkistetaan

Lahdessa Suomalaisilla Historiapäivillä perjantaina 4.2.2022.

Suomalaiset Historiapäivät pidetään jälleen kaksipäiväisinä Lahden Sibeliustalossa 4.–5.2.2022. Osa ohjelmasta striimataan ensimmäisen kerran suorana ja taltioidaan. Historiapäivien ohjelmaa voi näin suurelta osin seurata kaikkialla ja myös hyödyntää sisältöä eri opetuslaitoksissa, alan yhdistyksissä, harrastajapiireissä ja niin edelleen. Vakiintuneen tavan mukaisesti osa ohjelmasta on ruotsiksi. Ohjelma on valmis teilla ja julkistuu vuodenvaihteessa.

Hallitus käsitteli myös Liiton sääntöjen muuttamista siten, että Liitto pitäisi nykyisen yhden keväällä olleen vuosikokouksen sijasta syys- ja kevätkokouksen. Syyskokous käsittelee talousarvioehdotuksen ja toimintasuunnitelman seuraavalle toimintavuodelle sekä suorittaisi uudelle toimikaudelle tarvittavat valinnat. Kevätkokous olisi erityisesti tilinpäätöskokous. Tällä hetkellä on ollut hiukan epätarkoituksenmukaista, että talousarvio on hyväksytty, kun vuotta on jo kulunut useita kuukausia ja samoin toimintasuunnitelma on ollut käytännössä jo toteutusvaiheessa. Tarkoitus on, että hallitus valmistelee sääntömuutokset siten, että ne tulevat käsitellyyn seuraavassa eli ensi vuoden maaliskuussa pidettävässä vuosikokouksessa. Hallituksen on myös tarkoitus saada päivitettyä *Historiallisen Aikakauskirjan* julkaisemista koskeva sopimus, joka on tehty Suomen Historiallisen Seuran kanssa vuonna 2003.

Matkoja on voitu alkaa jälleen valmistella ja toivomme tietenkin, että niitä voidaan ja uskaljetaan ensi vuonna jo toteuttaa. Näistä kerrotaan heti, kun kerrottavaa on.

Vuosijuhla pidettiin torstaina 9.12.2021. Hallitus miettii juhlalle uudenlaista toteutusmuotoa, sillä perinteisempainen illallismuotoinen juhla ei ole enää saanut kovin suurta tukea. Muutoinkin hallituksen on tarkoitus tehostaa liiton toimintaa muun muassa järjestämällä kokouksensa jälkeen keskustelutilaisuuksia, kirjaesittelyjä ynnä muita tilaisuuksia ajankohtaisista, liiton tarkoitusperiä

palvelevista aiheista. Ajankohtaisia ja pohdintaa edellyttäviä aiheita tuntuu kyllä riittävän ja syntyvän. Myös tätä tiedotussivuaamme syytä kehittää. Edellä mainituista asioista tiedotetaan tarkemmin jäsenkirjeellä!

Hyvää ja tervettä joulun odotusta! Nähdään tilaisuuksissamme!

Kari Salmi, puheenjohtaja

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2021

119. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERIT: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Ville Kivimäki, Tuomas Laine-
Frigren, Simo Mikkonen, Tiina Männistö-Funk,
Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Maarit Leskelä-Kärki
(vpj), Niklas Jensen-Eriksen, Petri Karonen,
Sari Katajala-Peltomaa, Mikko Puustinen
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu) ja
Miia Huttu (taitto)

Suuntaviivoja

<i>Anu Lahtinen</i> , Monelta kantilta	3
<i>Anu Lahtinen</i> , Pidetään huolta	147
<i>Anu Lahtinen</i> , Tutkijat eivät vaienneet	274
<i>Anu Lahtinen</i> , Historian käyttö	387

Teemajohdanto

<i>Tuomas Laine-Frigren, Riikka Miettinen ja Katariina Parhi</i> Pois marginaaleista – Vammaisuus näkyväksi osaksi historiaa	149
<i>Reima Välimäki, Heta Aali ja Mila Oiva</i> Historian poliittisesta käytöstä 2000- luvulla	389

Katsaukset

(läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)

📖 <i>Daniel Blackie ja Jenni Kuuliala</i> Katsaus vammaisuuden historian tutkimukseen	156
📖 <i>Kirsi Kanerva, Kaarina Koski ja Marko Lamberg</i> Suomalaisten unet historian- ja perinteen- tutkimuksessa – Aineistojen ja muuttuvien näkökulmien jäljillä	348

Tutkimukset

(läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)

📖 <i>Heta Aali, Mila Oiva ja Anna Ristilä</i> Suomalainen, ruotsalainen, normanni vai slaavi? – Venäjän perustaja Rurikin alkuperä suomalaisissa ja venäläisissä 2000-luvun verkkokeskusteluissa.	419
📖 <i>Minna Harjula</i> Perhelisä yhteiskuntakokemuksen raamitta- jana – Sosiaaliturva uuden ja vanhan raja- pinnalla 1940-luvun Suomessa	302
📖 <i>Aleksi Huhta</i> ”Joutuisi kykenemättömyytensä tähden yhteiskunnan rasitukseksi” – Neuvottelu kyvyllisyydestä ja kansalaisuudesta Yhdys- valloista Suomeen tehdyissä karkotuksissa vuosina 1924–1939	208
📖 <i>Niina Hämäläinen ja Hanna Karhu</i> Riimillisen laulun asema pitkällä 1800-luvulla	288
📖 <i>Oona Ilmolahti, Maria Lähteenmäki, Sinikka Selin ja Anssi Neuvonen</i> Biteillä maalatut omakuvat urbanisoitu- neessa Karjalassa	51
📖 <i>Seija Jalagin</i> Pelon ja toivon rajalla – Itäkarjalaisten pakolaisuus Suomesta Ruotsiin toisen maailmansodan jälkeen	22

📖 <i>Lauri Julkunen</i> Ääni ja kansalaisuus – Eino Karlsbergin nuoruus kuurona 1894–1903	165
📖 <i>Tuula Juwonen</i> Historiantutkimusta toisin katsoen	66
📖 <i>Kari Kallioniemi ja Kimi Kärki</i> Viihdettä vai valistusta? – Fasistiset ja ääri- konservatiiviset vaihtoehtohistoriat 2010- luvun televisioviitteessä ja uuspopulistisessa ruohonjuuritason politiikassa	445
📖 <i>Maija Koivisto ja Hisayo Katsui</i> ”Meitä on uhattu vainota ja tahdotaan hävit- tää kenties sukupuuttoon” – Viittomakielisen yhteisön keskustelut kuurojen välisistä avio- liitoista ja avioliittolaista kuuromykkäinleh- dissä vuosina 1896–1930	180
📖 <i>Heidi Kurvinen ja Riitta Matilainen</i> Nais- ja sukupuolihistoria kotimaisten yli- opistojen opetuksessa 1980-luvulta nyky- päivään	77
📖 <i>Virva Liski</i> ”Vain veri yksin ei ole invaliditeetin merkki” – Henkiset invalidit ja psyykkisesti sotavam- maisat valkoisessa Suomessa 1918–1939	195
📖 <i>Markku Mattila ja Petri Eskola</i> ”Pikkutyttöjen ahdistelijat vaarattomiksi!” – Kastratio seksuaalirikosten käsittely- muotona Suomessa 1935–1970	223
📖 <i>Katalin Miklóssy</i> Kulttuuritaistelu muistin hegemoniasta Unkarissa ja Puolassa	432
📖 <i>Annastiina Mäkilä</i> Diagnoosina työtön – Masennusta ja työelä- män ulkopuolisuutta kuvaavat kirjoitukset 1900-luvun lopun suomalaisessa arki- kulttuurissa	238
📖 <i>Katariina Parhi</i> Kohti tasa-arvoisia terveyspalveluja – Pohjoissuomalaisten terveys syntymä- kohorttitutkimuksen lähtökohtana	318
📖 <i>Jukka Pesu</i> Max Jakobson, Henry Kissinger ja YK:n pääsihteerivaalit 1971	332
📖 <i>Jukka Sarjala</i> Kiertävät kirjat – Painotuotteiden aineellis- sosiaalinen vaikuttavuus Anders Johan Sjögrenin elämässä ja opiskelussa 1810- luvulla	275

📖 <i>Marko Tikka</i> Kuinka populaarimusiikista tuli yhteistä – Tanssimusiikin kansallistuminen vuosina 1927–1930	5
📖 <i>Kaius Tuori</i> Antiikin perintö, ihmisoikeudet ja ääri- nationalismi – Historiallisten juurten merkitys legitimaationa	394
📖 <i>Vesa Vares</i> Juristipresidentti ja filosofikuningas? – K. J. Ståhlberg ja Tomáš Masaryk liberaaleina poliitikoina demokraattisen periaatteen ja meritokraattisen perinteen välissä	36
📖 <i>Reima Välimäki ja Anna Ristilä</i> Muinainen itsenäisyys suomalaisessa histo- riantutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1920–2020.	406

Katsaukset

<i>Iisa Aaltonen</i> Kulttuurisen muistin kaanonin rakentumisen jäljillä – Aku Louhimiehen Tuntematon soti- las (2017) ja menneisyyspoliittinen puhe	463
<i>Jan Löfström</i> Millainen historian opetus tukisi ymmärrystä historian käytöstä paremmin?	457

Keskustelua

<i>Heikki Kokko</i> Lehdistön kansalliset juuret vai ylijäräinen yhteiskunnallinen konteksti?	118
<i>Maarit Leskelä-Kärki</i> Empatia historioitsijan työvälina	115
<i>Aarne Mattila</i> Kolonialismi ja Suomi	113

Syväluotaus

<i>Elina Maaniitty</i> Tautien historiaa pandemian keskellä	108
--	-----

Kolumnit

<i>Minna Harjula</i> Eletty hyvinvointivaltio – Kokemus- historian näkökulma vammaisuuden tutkimukseen	252
---	-----

Petteri Pietikäinen
Hullut, vammaiset ja vammattomat 254

Puheenvuoro

Alex Snellman
Kolonialismi-keskustelun häivytytetyt ristiriidat ja liberaalidemokratian tulevaisuus 361

Vuoropuhelua

Tuula Juvonen
Homoseksuaalisuuden tutkimuksen paikka Historiallisessa Aikakauskirjassa 93

Jean Lukkarinen
Sukupuolivähemmistöjen historian opetus yliopistoissa – Opiskelija- ja vähemmistönäkökulma 98

Maija Mäkkikalli, Iris Kestilä, Juha Heinonen ja Jonna Häkkilä
Digital Access to the Sámi Heritage Archives – Saamelaisten arkistoaineistojen saavutettavuutta kehittävä hanke 102

Arvioita

Karoliina Ahonen, Suomalainen mielen-terveyspolitiikka – Julkisen vallan ohjaus mielenterveyden häiriöön sairastuneiden ihmisoikeuksien turvaamiseksi (*Marja-Liisa Honkasalo*) 263

Sophy Bergenheim, Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla – Järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla (*Pirjo Markkola*) 262

Atso Haapanen, Ennen Auschwitzia – Suomen juutalaisten tarina (*Teuvo Laitila*) 370

Heidi Hakkarainen, Comical modernity – Popular Humour and the Transformation of Urban Space in Late Nineteenth-Century Vienna (*Lauri Niemistö*) 126

John Hatcher ja Judy Z. Stephenson, Turhautuneet tutkijat ja seitsemän vuosisadan epätodelliset palkat (*Tapio Bergholm*) 133

Marjut Hjelt, Yliluonnollisen kaunis – Taikoja, yrttejä ja vanhaa viisautta (*Anna Niiranen*) 481

Arto Jokinen (toim. Markku Soikkeli ja Ville Kivimäki), Isänmaan miehet – Maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa (*Marja Vuorinen*) 129

Laurent Joly (toim.), Vichy, les Français et la Shoah – Un état de la connaissance scientifique (*Louis Clerc*) 371

Eija Jämbäck, Siveellisemmän Suomen puolesta – Tilma Hainari Uskonnollisena moraalireformistina ja rotuhygienian edistäjänä 1904–1934 (*Marjatta Hietala*) 366

Jouni Jäppinen, Rautakymi – Talonpoikia, seppiä, lohiylimyksiä (*Tapio Salminen*) 122

Konsta Kajander, Talonpoika, herra, puoliherra – Etnologinen tutkimus puoliherra-kategorioista ja talonpoikaisuuden kulttuurisista malleista suomalaisissa sanomalehdissä 1847–1870 (*Eija Stark*) 125

Arja Karivieri ja Marjo Meriluoto (toim.), Ostia, portti Roomaan (*Tuomo-Paavo Salokas*) 120

Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo, Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe – Themes in Medieval and Early Modern History (*Päivi Räisänen-Schröder*) 469

Heidi Keinonen, Televisioformaatti ja kulttuurin neuvottelu (*Maiju Kannisto*) 377

Jukka Kokkonen, Rajan rauha – Itäraja ja suojautumisen keinot 1490–1809 (*Kati Parppe*) 470

Janne Lahti, The American West and the World – Transnational and Comparative Perspectives (*Aleksi Huhta*) 479

Kari Laitinen, Piipareita, klarinetinpuhaltajia ja musikkantteja – Sotilassoittajat Suomessa Ruotsin ajan lopulla (*Charlotta Wolff*) 123

Jenni Lares, Alkoholinkäytön sosiaaliset merkitykset 1600-luvun länsisuomalaisessa maaseutuyhteisössä (*Anu Lahtinen*) 256

Tiina Lintunen ja Anne Heimo (toim.), Sisällissodan jäljet (*Ari Muhonen*) 368

Matti Mieskonen, Kirjallisuuteen kietoutunut käsite – Tulenkantajien historiakuvan rakentuminen 1924–1987 (*Pauli Kettunen*) 472

Anna Niiranen, "The Health and Happiness of the Expectant Mother" – Constructions of Pregnancy and Childbirth in British Medical Writings, 1840–1902 (*Kirsi Vainio-Korhonen*) 257

Jaakko Numminen, Sivistys-Suomen synty 1 ja 2 (*Aura Korppi-Tommola*) 373

Anna Ovaska, Fictions of madness – Shattering minds and worlds in modernist Finnish literature (*Jani Tanskanen*) 260

Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen ja Kirsi Kanerva, Kaikkia yhdistävä kuolema (<i>Mikko Myllykangas</i>)	134
Petteri Pietikäinen, Kipeät sielut – Hulluuden historia Suomessa (<i>Kirsi Tuohela</i>)	258
Juha-Antero Puistola ja Johanna Suhonen, Itä-Ukraina, lännen etuvartio (<i>Teuvo Laitila</i>)	131
Raimo Pullat ja Tõnis Liibek, Oma Alma Mater'it otsimas (<i>Jaakko Blomberg</i>)	128
Minna Silver ja Pirjo Uino (toim.), Tiedenainen peilissä – Arkeologian professori Ella Kivikosken elämä ja tutkimuskentät (<i>Anu Lahtinen</i>)	375
Olli Suominen, Identifying History in Servitude – A Comparative Study on the Teaching of Critical History Thinking in Finland, United States and China (<i>Jukka Rantala</i>)	477
Risto Uimonen, Hanna Rajalahti ja Ilpo Salonen (toim.), Täällä Lontoo – BBC:n suomalaistointajat idän ja lännen välisessä informaatio-sodassa (<i>Jukka Kortti</i>)	475
Pekka Visuri ja Eino Murtorinne, Hitlerin ja Stalinin kaupankäynti Suomesta 1939–1940 – Kiista Suomen asemasta Saksan ja Neuvostoliiton vaikutuspiirissä (<i>Tapio Tervämäki</i>)	473

Tiedemaailma

<i>Tapio Hämynen ja Jukka Kokkonen</i> Itä-Suomen varhaisen historian muisti – Veijo Saloheimo 1924–2020	136
--	-----

<i>Helena Laukkoski</i> Pohjaselvitys ennen digitoinnin aloitusta kannattaa	267
<i>Maria Lähteenmäki ja Jukka Kokkonen</i> Arvostettu professori Antero Heikkinen 80 vuotta	137
<i>Aleksi Mainio</i> Kansallisarkiston hanke tutkii suomalaisten kohtaloita Venäjällä	266
Muistitietotutkijoiden verkosto muuttui yhdistykseksi	137
<i>Kimmo Rentola ja Antti Häkkinen</i> Hannu Soikkanen 1930–2020	138
<i>Taina Syrjämaa ja Leila Koivunen</i> Kalervo Hovi 1942–2021	379
<i>Pirjo Vuorenpää</i> Yrityshistoriaseminaarissa puheenvuoroja arkiston, tilaajan, kirjoittajan ja kustantajan näkökulmista	483

Historian Ystävä

<i>Kari Salmi</i> Historian Ystäväin Liiton kuulumisia	143
<i>Kari Salmi</i> Historian Ystäväin Liiton kuulumisia	272
<i>Kari Salmi</i> Hyvät historian ystävät!	384
<i>Kari Salmi</i> Hyvät historian ystävät!	489

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

TOIVOTTAAN LUKIJOILLEEN

*RAUHALLISTA JOULUA JA
ONNELLISTA UUTTA VUOTTA*

**TILAA HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA
VUODELLE 2022**

Tilauslomake ja hinnat löytyvät täältä:

<http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/tilaukset>

MAINOSTA HISTORIALLISESSA AIKAKAUSKIRJASSA

Ilmoitushinnat:

takasivu (väri) 600 euroa
1/1 sivu (mv) 400 euroa ja (väri) 480 euroa
1/2 sivua (mv) 250 euroa ja (väri) 300 euroa
1/4 sivua (mv) 200 euroa ja (väri) 240 euroa.

Ilmoitusten koot löydät verkosta:

www.historiallinenaikakauskirja.fi/mediakortti

Ilmestymisaikataulu:

1. numero maalis-huhtikuun taitteessa
2. numero juhannusviikolla
3. numero syyskuun lopussa
4. numero joulun alla

Päätoimittaja: *Anu Lahtinen*, anu.z.lahtinen@helsinki.fi
Toimitussihteeri: *Heidi Kurvinen*, heidi.kurvinen@utu.fi

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Maarit Leskelä-Kärki

Varapuheenjohtaja: dos. Heini Hakosalo

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2022 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

